

**Univerzita Karlova v Praze
Právnická fakulta**

doktorský studijní program Teoretické právní vědy

specializace Veřejné právo III.

Ústavní právo, trestní právo, kriminologie a kriminalistika

DISERTAČNÍ PRÁCE

**Nepodmíněný trest odnětí svobody
z pohledu
teorie a praxe**

Unconditional sentence of imprisonment
from perspective of theory and practice

červenec 2011

JUDr. Jiří Pleva

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem doktorskou disertační práci na téma Nepodmíněný trest odnětí svobody z pohledu teorie a praxe zpracoval samostatně za použití zdrojů a literatury v ní uvedených. Předkládaná práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 28. 7. 2011

.....
JUDr. Jiří Pleva

PODĚKOVÁNÍ

Děkuji zaměstnancům Vězeňské služby ČR za zasvěcení do problematiky výkonu trestu odnětí svobody a spolupráci při realizaci dotazníkového šetření. Dále touto cestou děkuji Krajskému státnímu zastupitelství v Ostravě za umožnění odborné stáže a pracovníkům Okresního státního zastupitelství v Bruntále za jejich podporu.

Jmenovitě bych rád poděkoval prof. JUDr. Jiřímu Jelínkovi, CSc. za odborné vedení, Mgr. Lumíru Čablíkovi za cenné poznatky ze soudní praxe a v neposlední řadě svému otci JUDr. Mojžíru Plevovi za zpětnou vazbu a konfrontaci názorů.

Tato práce by nevznikla bez pochopení a trpělivosti mé manželky a dětí.

Seznam použitých zkratek:

TZ	zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník
tr. zák.	zákon č. 140/1961 Sb., trestní zákon ve znění do 31. 12. 2009
TŘ	zákon č. 141/1961 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád)
ZSM	zákon. č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže
ZVTOS	zákon. č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody
ŘVT	vyhláška č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody
ZVS	zákon. č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a Justiční stráží ČR
ZSZ	zákon č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství
ZVOP	zákon č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv
SŘS	zákon č. 150/2002 Sb., soudní řád správní
Úst.	ústavní zákon č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky
LZPS	usnesení ČNR č. 2/1993 Sb., Listina základních práv a svobod
EÚLP	Úmluva o ochraně lidských práv a základních svobod (Řím, 1950)
ÚPM	Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (New York, 1984)
EVP	doporučení Výboru ministrů Rady Evropy č. Rec (2006) 2 o Evropských vězeňských pravidlech
ESLP	Evropský soud pro lidská práva
CPT	Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání
TOS	trest odnětí svobody
NTOS	nepodmíněný trest odnětí svobody
OPP	obecně prospěšné práce
VS ČR	Vězeňská služba České republiky
PSVD	prostupná skupina vnitřní diferenciacie

Všechny právní předpisy a mezinárodní smlouvy jsou uváděny ve znění pozdějších předpisů a dodatkových protokolů.

Text předkládané práce odpovídá právnímu stavu ke dni 23. 5. 2011.

OBSAH:

Úvod	5
Část první: Obecné základy trestání	8
1.1 Pojem trestu	8
1.1.1 Primární znaky trestu	10
1.1.2 Sekundární znaky trestu	14
1.2 Funkce trestu ve společnosti	16
1.3 Ospravedlňující teorie trestání	20
1.3.1 Absolutní teorie	21
1.3.2 Relativní teorie	22
1.3.3 Teorie smíšená	24
1.4 Historický vývoj účelů trestání	26
1.4.1 Odplata	26
1.4.2 Izolace	29
1.4.3 Náprava	30
1.4.4 Odstrašení	31
1.4.5 Kompenzace	32
1.4.6 Potrestání pachatele	33
1.4.7 Manifestace moci	34
1.5 Úprava účelů trestu v českém trestním právu	36
1.5.1 Absence zákonného ustanovení	36
1.5.2 Ochrana společnosti	40
1.5.3 Výchova pachatele	40
1.5.4 Generální prevence	41
1.5.5 Účely opatření ukládaných mladistvým	42
1.6 Citelnost trestu	46
1.6.1 Podstata újmy	47
1.6.2 Relativnost újmy	50
1.6.3 Vztah výměry trestu k citelnosti újmy	56
1.7 Účinnost trestu	59
1.7.1 Obligatorní účely trestu	60
1.7.2 Recidiva	61
1.7.3 Krátkodobé tresty odnětí svobody	64
1.7.4 Dlouhodobé tresty odnětí svobody	66
1.8 Základní zásady trestání	69
1.8.1 Nulla poena sine lege	70
1.8.2 Nullum crimen sine poena	72
1.8.3 Zásada přiměřenosti a individualizace sankce	74
1.8.4 Zásada humanity	77
1.8.5 Zásada subsidiarity přísnější sankce	82
Část druhá: Nepodmíněný trest odnětí svobody v systému trestů	84
2.1 Systém trestů	84
2.2 Pojmové znaky nepodmíněného trestu odnětí svobody	88
2.2.1 Svoboda	90
2.2.2 Odnětí svobody	92
2.2.3 Nepodmíněnost	93

2.3	Alternativy k nepodmíněnému trestu odnětí svobody	94
2.3.1	Podmíněné odsouzení	94
2.3.2	Domácí vězení.....	96
2.3.3	Obecně prospěšné práce	97
2.3.4	Peněžitý trest	99
2.3.5	Ostatní tresty	101
Část třetí: Ukládání trestu odnětí svobody		102
3.1	Obecné zásady pro ukládání trestů.....	102
3.1.1	Kritéria týkající se společnosti.....	103
3.1.2	Kritéria týkající se jednání	104
3.1.3	Kritéria týkající se pachatele.....	105
3.2	Trestní sazba.....	107
3.2.1	Snížení trestní sazby	108
3.2.2	Zvýšení trestní sazby	109
3.2.3	Výjimečný trest.....	111
3.3	Stanovení způsobu výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody	113
3.3.1	Zařazování odsouzených	114
3.3.2	Věznice s dohledem	116
3.3.3	Věznice s dozorem.....	117
3.3.4	Věznice s ostrahou	118
3.3.5	Věznice se zvýšenou ostrahou	118
3.3.6	Věznice pro mladistvé	119
3.3.7	Moderační právo soudu	120
3.4	Změny v zařazení odsouzených a ve způsobu výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody	122
3.4.1	Přeřazování odsouzených	122
3.4.2	Podmíněné propuštění	130
3.4.3	Změna v důsledku uložení souhrnného trestu	135
3.4.4	Společný způsob výkonu postupně uložených trestů odnětí svobody	136
3.4.5	Odklad výkonu trestu.....	137
3.4.6	Přerušování výkonu trestu	138
3.4.7	Upuštění od výkonu trestu nebo jeho zbytku	140
Část čtvrtá: Výkon trestu odnětí svobody		141
4.1	Humanizace vězeňství	143
4.1.1	Humanizace vězeňství první a druhé generace	145
4.1.2	Výkon trestu pohledem jeho protagonistů	148
4.1.3	Boot camps	152
4.2	Právní úprava na úseku vězeňství	155
4.2.1	Mezinárodní spolupráce	155
4.2.2	Předpisy vnitrostátního práva	156
4.2.3	Vnitřní řády věznic	157
4.3	Vězeňský režim	159
4.3.1	Průběh výkonu trestu	159
4.3.2	Vnitřní diferenciacce	162
4.3.3	Programy zacházení.....	163
4.3.4	Práce odsouzených.....	165
4.3.5	Odlišnosti výkonu trestu u některých skupin odsouzených	168
4.4	Práva a povinnosti odsouzených	169

4.4.1	Povinnosti odsouzených	169
4.4.2	Práva odsouzených	171
4.4.3	Kázeňská odpovědnost odsouzených.....	174
4.4.4	Možnosti ochrany práv odsouzených	178
4.5	Postavení Vězeňské služby ČR, oprávnění a povinnosti jejích zaměstnanců ..	180
4.5.1	Oprávnění a povinnosti příslušníků Vězeňské služby ČR	181
4.5.2	K otázce soukromých věznic	182
4.6	Kontrola dodržování právních předpisů při výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody	184
4.6.1	Dozor státního zastupitelství nad dodržováním právních předpisů při výkonu trestu odnětí svobody	185
4.6.2	Kontrolní činnost veřejného ochránce práv	187
	Závěr	190
	Abstrakt	191
	English abstract.....	193
	Prameny a použitá literatura	196
	Příloha: Poznatky z výzkumu.....	202
	Předmět, cíl a metody výzkumu.....	202
	Výsledky a hodnocení	206
	Klíčová slova:	216

Úvod

Nepodmíněný trest odnětí svobody bývá označován jako nejzávažnější či nejcitelnější zákonný zásah státu do práv občana. Je jím reagováno na vysoce společensky nebezpečná jednání, která musí být právem, a to především právem trestním, reprobována. Tak, jak společnost intenzivně vnímá každé porušení nebo ohrožení chráněných zájmů, projevuje stejně intenzivní zájem o spravedlivý a účinný postih pachatele takového jednání, jenž zpravidla spočívá v uložení přiměřeného trestu.

Není třeba zdůrazňovat, že spravedlivost a přiměřenost jsou pojmy vhodné zejména k filozofickým úvahám. Přesto jsou v právní praxi často užívány a měly by být korektivem každého rozhodování o ukládání trestu. Byly však zmíněny i pojmy citelnost a účinnost, které nelze ponechat jen filozofům a které rovněž nemohou mít za všech okolností stejný obsah a význam. Abychom mohli reakci na způsobenou újmu, bezpráví a porušení chráněného zájmu nazvat trestem, musí být tato reakce pro pachatele citelná. Míra citelnosti sankce však nemůže být určována společností, která ji ukládá, nýbrž jejím adresátem. Je tedy v každém konkrétním případě individualizovaná a ryze subjektivní. Navíc její vnímání je proměnlivé v čase a závislé na zkušenostech jedince. Soud si tedy při ukládání trestu musí vytvořit představu, jak pachatel pravděpodobně vnímá dopady jednotlivých druhů trestů na svou osobu, a následně zvolit ten, který by měl být pro pachatele natolik citelný, aby jej odradil od opakování protiprávního jednání, avšak aby nebyl přísnější ani mírnější. Bude-li totiž trest přísnější, než je nezbytně třeba, nelze o něm hovořit jako o spravedlivém a bude postrádat preventivní a výchovný účel. Bude-li mírnější, nebude trestem.

Účinnost trestu v sobě zahrnuje naplnění všech dílčích cílů, kterých by mělo být jeho uložení dosaženo. V průběhu historického vývoje různých právních kultur byly postupně vymezeny takové, které mají vést k ochraně společnosti před pachateli trestných činů, k výchově těchto pachatelů v řádné členy společnosti a zamezení jejich recidivy, rovněž pak k upevňování právního vědomí a respektování právních norem, čímž se mají podílet na snižování kriminality. Konkrétněji můžeme dále hovořit např. o zadostiučinění poškozeného, rychlosti nástupu sankce, získávání pracovních návyků pachatelů apod. Lze považovat za

ideální stav, kdyby každý uložený trest naplnil všechny v úvahu přicházející cíle a tím by byl absolutně účinný. Je však zřejmé, že v praxi půjde pouze o snahu se tomuto stavu přiblížit.

V současnosti se laická i odborná veřejnost vyrovnává se zásadní změnou na poli trestního práva, kterou je rekodifikace trestního práva hmotného. Dne 1. 1. 2010 nabyl účinnosti zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, který v souladu s mezinárodními závazky a po vzoru moderních trestních kodexů evropských států upravuje řadu nových institutů, týkajících se jak základů trestní odpovědnosti, tak také podmínek pro ukládání trestů. Ačkoli změn v úpravě ukládání a výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody bylo zdánlivě málo, po podrobnějším studiu je patrné, že praktický dosah budou mít o to razantnější. Zůstává velkou výzvou pokusit se rozebrat úskalí nové právní úpravy a poukázat alespoň na ty nejmarkantnější změny, které s sebou přinesla.

Předkládaná práce má čtyři základní části, přičemž první se věnuje historickému vývoji teorií a základních zásad trestání, účelům a povaze trestu. Řešeny jsou v ní otázky podstaty a citelnosti újmy, možnosti dosažení maximální účinnosti trestu. Tato, ve své podstatě teoretická část, je základním předpokladem pro naplnění teze práce, neboť dává možnost srovnání, jak jsou teoretické postuláty naplňovány v praxi.

Část druhá obsahuje pojednání o systému trestů a o postavení nepodmíněného trestu odnětí svobody v tomto systému. V souvislosti s tím je třeba se alespoň zmínit o alternativních trestech (např. o trestu domácího vězení či trestu obecně prospěšných prací) a o problémech při jejich ukládání v úzké návaznosti na to, jak se navzájem ovlivňují s nepodmíněným trestem odnětí svobody.

Třetí část je věnována podmínkám pro ukládání trestu odnětí svobody, zejména pak ukládání tohoto trestu v nepodmíněné podobě. K jednotlivým tématům této části patří otázky trestních sazeb s přihlédnutím k jejich výrazným změnám v souvislosti s rekodifikací trestního práva hmotného, posuzování zákonem definovaných okolností při určování výměry trestu, stanovování způsobu jeho výkonu a v neposlední řadě pak změnám v zařazení odsouzených a ve způsobu výkonu trestu.

Ve čtvrté části je pozornost zaměřena na samotný výkon trestu odnětí svobody a současné problémy s ním spojené. V tomto ohledu bylo třeba konstatovat podstatné právní předpisy na úseku vězeňství a jejich promítnutí do praxe. Kromě dílčích aspektů vězeňského režimu, jako jsou otázky programů zacházení či podmínek vnitřní diferenciací, je kladen důraz na problematiku proporcionality mezi zajišťováním práv a vynucováním povinností odsouzených.

Do příloh předkládané práce byly začleněny výsledky a hodnocení dotazníkového šetření, kterého se účastnila část odsouzených ve věznicích v Mírově, Opavě, Karvině, Ostravě – Heřmanicích a ve vazebních věznicích v Olomouci a Ostravě. Cílem zkoumání bylo zjistit, která omezení objevující se v souvislosti s výkonem trestu odnětí svobody odsouzení pocítují jako újmu a která nikoli.

Objevují-li se v rámci následujícího pojednání určitá osobní hodnocení, jako např. zda a jakým způsobem jsou teoretické postuláty aplikovány v rámci řešení konkrétních kauz, zda jsou ukládané tresty dostatečně účinné a jak je zohledňována jejich citelnost, vycházejí z praktických poznatků získaných díky mému působení u Okresního státního zastupitelství v Bruntále, stáží na Krajském státním zastupitelství v Ostravě – pobočce v Olomouci, resp. na netrestním úseku působnosti státního zastupitelství zaměřeném na výkon dozoru nad dodržováním právních předpisů v místech, kde se vykonává trest odnětí svobody, a to v působnosti Krajského státního zastupitelství v Ostravě, a spolupráci s Okresním soudem v Bruntále. Dosud zcela nevyčerpaným pramenem poznání mi byly návštěvy výše uvedených věznic, v rámci nichž jsem mohl klást své otázky zaměstnancům Vězeňské služby ČR i samotným vězňům.

Mluvit o nepodmíněném trestu odnětí svobody znamená nutnost řešit daný problém pomocí široké škály různých přístupů, zohlednit a rozebrat řadu dílčích institutů, které skutečnou podobu tohoto druhu trestu nezanedbatelně ovlivňují. Taková pestrost a zároveň vzájemná provázanost činí toto téma velice poutavé, zajímavé v tom, že vyvolává společenskou diskusi na poli odborném i laickém. Ke zmíněné diskusi, doufám, přispěje i předkládaná práce.

Část první: Obecné základy trestání

1.1 Pojem trestu

„Co je čas? Neptá-li se mne na to nikdo, vím to; chci-li to vysvětlit někomu, kdo se na to zeptá, nevím to.“
sv. Augustinus

Stejně jako v aforismu sv. Augustina¹ se můžeme ptát, co je trest, a stejná by mohla být i odpověď. Nepochybně bude mít jiné vysvětlení tohoto pojmu filozof, politik, učitel, malíř či technolog zařízení pro čištění odpadních vod. Slovo trest se v běžném hovoru užívá poměrně hojně a zpravidla ve zcela různorodých významech. Ačkoli všechny tyto významy mají podobný základ, smyslem předkládané práce není rozebírat trest pohledem psychologie či politologie, nýbrž jej zkoumat z pohledu práva, především trestního. V odborné literatuře se objevují formulace: trest lze obecně charakterizovat jako..., trest představuje..., nebo jednoduše trest je... Čistě právně pozitivistický přístup nám situaci výrazně zjednodušuje, neboť za užití argumentu per eliminationem můžeme bez obav konstatovat, že trest je jen to, co trestní zákoník v ustanoveních § 52 odst. 1, odst. 2 jako trest vyjmenovává, a žádné jiné opatření trestem není. Pro účely předkládané práce však tento výklad, byť zcela přesný, nepostačuje. Máme-li na paměti známé latinské úsloví *semper definitio periculosa est*, můžeme vybrat některé z mnoha definic trestu, jež byly v blízké i dávné minulosti vyřčeny, a posléze se pokusit o jejich syntézu.

Mezi nejkratší a dobře zapamatovatelné můžeme zařadit označení trestu jako „negace negace“², které pochází od G. W. F. Hegela. Rovněž pak lze vzpomenout J. Locka, který mj. považoval trest za „okamžik, kdy může člověk po právu ubližovat druhému.“³ Mezi významné filozofy zabývající se právem, trestáním a sociální kontrolou patří také J. Bentham, který trest definoval jako „zlo působené jedinci záměrně jinou osobou, které je následkem určitého činu projevujícího se

¹ KNAPP, V.: Teorie práva, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 1995, str. 42

² přeloženo z HEGEL, G. W. F.: The Philosophy of Right [online], překlad S.W. Dyde, Kitchener: Batoche Books Ltd., 2001, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: <http://www.efm.bris.ac.uk/het/hegel/right.pdf>, str. 89

³ přeloženo z LOCKE, J.: Two treatises of government, The Works of John Locke, Vol. V. [online], London: b. n., 2005, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: <http://www.atlas.org.ar/eBooks/Two%20Treatises%20on%20Civil%20Government-John%20Locke.pdf>, str. 110

jednáním či opomenutím.“⁴ Současně uváděl, že „zatímco utrpení, které člověka postihne z přirozených a spontánních příčin, bývá označováno jako pohroma či neštěstí (calamity), stejné utrpení, působené na základě práva, je obecně nazýváno trestem.“⁵ Recentní literatura, odrážející další více než stoletý vývoj právní vědy, je již k výkladu samotného pojmu trestu obsáhlejší. O. Novotný považuje trest (bez větších odchylek podobně jako V. Solnař⁶) za *opatření státního donucení, ukládané jménem státu k tomu povolanými soudy v trestním řízení, jímž se působí určitá újma za spáchaný trestný čin jeho pachatelem a jímž se také vyslovuje společenské odsouzení činu a jeho pachatele.*⁷ V. Kalvodová i po nabytí účinnosti zákona č. 40/2009 Sb., trestního zákoníku, kdy bylo vypuštěno obecné ustanovení o účelu trestu § 23 tr. zák., zdůrazňuje mezi pojmovými znaky i jeho účelnost, když uvádí: *trest lze definovat jako právní následek trestného činu představující jeden z prostředků realizace ochranné funkce trestního práva, ukládaný na základě zákona výlučně trestním soudem, zahrnující v sobě určitou újmu pro pachatele a vyjadřující negativní hodnocení pachatele a jeho činu, jehož výkon je vynutitelný státní mocí.*⁸ Navazuje tím na starší definici V. Kratochvíla, který jednoznačně postavil účelnost ukládaného trestu, co do své důležitosti, na jedno z prvních míst, neboť trest v trestním právu považoval za *právní následek trestného činu, představující jeden z prostředků dosažení účelu trestního zákona, vyjadřující negativní hodnocení pachatele a jeho činu, sledující účel uvedený v trestním zákoně, ukládaný výlučně trestním soudem, jehož výkon je vynutitelný státní mocí.*⁹ Naproti tomu J. Navrátilová svou definici zaměřila na dva základní body – reakci a újmu, když trestem rozumí *zákonem stanovený právní následek za určité protiprávní jednání. Trest, právní následek činu, na němž leží vina, pak podle ní spočívá v právní újmě, která je pachatelem činu pocíťována jako zlo a podle vůle zákonodárce má být jako*

⁴ přeloženo z BENTHAM, J.: The Works of Jeremy Bentham: Principles of Morals and Legislation, Fragment on Government, Civil Code, Penal Law [online], New York: Russel & Russel, Inc., 1962, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: http://files.libertyfund.org/files/2009/Bentham_0872.01_Bk.pdf, str. 390

⁵ tamtéž, str. 15

⁶ srov. SOLNAŘ, V.: Systém československého trestního práva: Tresty a ochranná opatření, Praha: Academia, 1979, str. 16

⁷ NOVOTNÝ, O. a kol.: Trestní právo hmotné I: Obecná část, Praha: ASPI Publishing, 2003, str. 270

⁸ KRATOCHVÍL, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část I. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 471

⁹ KRATOCHVÍL, V. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část. 3. přepracované a doplněné vydání, Brno: Masarykova univerzita, 2003, s. 404

*taková přijímána.*¹⁰ Tím se z citovaných autorů nejvíce blíží Benthamově definici trestu.

Z výše uvedených definic je možno abstrahovat dvě skupiny pojmových znaků trestu, primární a sekundární. Bude-li chybět určitému opatření některý ze znaků primárních, nebude vůbec možno hovořit o trestu v trestněprávním slova smyslu. Při absenci sekundárních znaků sice stále půjde o trest, avšak tento trest nebude kvalitativně plnohodnotný a navíc bude v rozporu s principy právního státu.

Primární znaky trestu¹¹:

- újma
- následek zaviněného protiprávního jednání
- ukládaný a vykonávaný mocenskou autoritou
- pouze na pachateli

Sekundární znaky trestu („vlastnosti trestu“):

- zákonnost
- účelnost
- společenské odsouzení

1.1.1 Primární znaky trestu

Celá filozofie trestání je postavena na předpokladu, že uloženým trestem je pachateli trestného činu způsobena újma, zlo (anglicky evil, německy Übel, francouzsky mal). V některých monografiích bývají dokonce pojmy újma a trest používány jako synonyma, přičemž podobně trest chápe i Čl. 39 LZPS, když uvádí: jen zákon stanoví, které jednání je trestným činem a jaký trest, jakož i jaké jiné újmy na právech nebo majetku, lze za jeho spáchání uložit. Způsobení újmy je hlavní kritérium, díky jemuž můžeme odlišovat sankční prostředky regulace společenských vztahů od všech ostatních. V souladu s tzv. smíšenými teoriemi trestání, které překlenují propastný rozdíl mezi teoriemi absolutními a relativními (viz. kapitola 1.3), se jedná o újmu, která sama o sobě skýtá potenciál naplnit většinu základních účelů trestu. Zejména je nezastupitelným faktorem nápravy pachatele, působí

¹⁰ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 1. vydání, Praha: Leges, 2009, str. 346

¹¹ srov. definici trestu dle HART, H. L. A.: Punishment and responsibility [online], New York and Oxford: Oxford University Press, 1968, [cit. 2010-09-27], dostupné z [www: http://www.stephankinsella.com/wp-content/uploads/texts/hart_punishment-responsibility.pdf](http://www.stephankinsella.com/wp-content/uploads/texts/hart_punishment-responsibility.pdf), str. 9

preventivně individuálně i generálně. Je dokonce možno konstatovat, že bez její existence nelze naplnit účel žádný. Osobně se přikláním k názoru J. Benthamy, podle něhož *se nejedná o trest, pokud se nejedná o újmu v závislosti na spáchaném jednání*.¹² Jakmile tedy stát přijme v důsledku protiprávního jednání pachatele, jež označuje jako trestný čin, opatření, které takovému pachateli újmu nezpůsobí, pak na trestné jednání prakticky nereaguje (*Minatur innocentibus qui parcit nocentibus – Kdo šetří viníky, vyhrožuje nevinným*¹³). V konečném důsledku tak neplní svou základní funkci chránit společnost a občané tím mohou ztrácet důvěru v právo a jeho vymahatelnost¹⁴. A. Gerloch obdobnou myšlenku vyjádřil slovy: *Pokud se nelze reálně domoci práv, která jsou stanovena v normách platného práva, tj. absentuje nebo je výrazně oslabeno státní donucení v případech porušování státem uznaných norem (právo je pouze na papíře, nikoliv reálně), je to pro společnost a jednotlivé lidi a jimi tvořené právní subjekty stejně negativní stav, kdy dochází k používání státního donucení bez respektování formálních pravidel a tedy mezi tohoto donucení*.¹⁵

Trest je následkem kvalifikovaného protiprávního jednání – trestného činu, přičemž mezi příčinou uložení trestu, tedy trestným činem, a trestem musí být kauzální vztah. Je-li osobě působena újma, ačkoli se tato osoba žádného protiprávního jednání nedopustila, příp. se nedopustila jednání, které by bylo možno označit za trestné, pak se jedná o zvlášť a v důsledku toho o porušení základních lidských práv a principů demokratického právního státu (*Fraus sine poena esse potest, poena sine fraude esse non potest – Je možný podvod bez trestu, trest bez podvodu však možný není. Ulpianus*¹⁶). Trest tedy nelze ukládat jen z důvodů politických či morálních, aniž by bylo porušeno pravidlo upravené trestním zákoníkem. Je zřejmé, že mezi kritéria pro určování druhu a výměry trestu řadíme i ta, která přímo s protiprávním jednáním nesouvisí (např. osobní, rodinné či majetkové poměry pachatele, vlivy prostředí apod.), vždy a na prvním místě je však nutno zohledňovat právě ty okolnosti, jež svůj původ v trestném činu mají. Smyslem

¹² KUKLÍK, J.; SELTENREICH, R.: Dějiny anglo-amerického práva, Praha: Linde Praha, a.s., 2007, str. 294, cit. z BENTHAM, J.: The Rationale of Punishment, b. m.: b. n., 1811

¹³ KINCL, J.: Dicta et regulae iuris..., Praha: Univerzita Karlova, 1990, str. 159

¹⁴ srov. KUČERA, P.; PTÁČEK, M.: Vyplácí se být velkým zločincem?, In: Trestní právo, Praha: LexisNexis, č. 2, 2008, str. 3-4

¹⁵ GERLOCH, A.: Teorie práva, 4. upr. vyd., Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, str. 218

¹⁶ KINCL, J.: Dicta et regulae iuris..., Praha: Univerzita Karlova, 1990, str. 95

účinné sociální kontroly je zabránit vědomému porušování závazných pravidel, a proto lze trestat pouze jednání, která byla spáchána zaviněně, tedy ta, jichž se mohl pachatel vyvarovat.

O. Novotný tvrdí, že *po spáchání každého trestného činu následuje či má následovat trest jako obranná reakce společnosti*.¹⁷ V určitých případech však k požadovanému následku, tedy k uložení a výkonu trestu, fakticky nedochází. Příkladem lze zmínit latentní kriminalitu, porušení trestně-procesních předpisů, vedoucí k zastavení trestního stíhání či zproštění pachatele obvinění, dále pak promlčení výkonu trestu apod. Tato rizika je však třeba neustále snižovat, neboť by díky nim mohlo dojít ke stejnému stavu, jaký popisuje J. Inciardi: *jestliže se některé druhy chování označí za trestné činy, ale za jejich spáchání se nestanoví trest, zřejmě z toho vyplyne beznadějný zmatek a neúcta k právu*.¹⁸

Dalším pojmovým znakem trestu je jeho ukládání a vykonávání mocenskou autoritou. V našich podmínkách to jsou soudy (Čl. 90 Úst., Čl. 40 LZPS), v případě výkonu NTOS ve spojení s VS ČR, avšak v obecné rovině lze hovořit o jakémkoli subjektu, který disponuje právem definovanou mocí. Tomuto kritériu v minulosti vyhovoval jak absolutistický panovník, tak obyčejný občan (zmiňme např. IV. pravidlo II. desky Zákona dvanácti desek, které uvádělo: „Je zabit po právu ten, jenž byl kýmkoli zabit byv přistižen při krádeži v noci.“¹⁹). Ani v současnosti však nemusí být vykonavatelem trestu vždy jen orgán státní moci. Uvedme např. úpravu výkonu trestu ve věznici pro místní výkon trestu dle § 59 ZVTOS, kde na výkonu trestu může participovat obec, nebo dlouhodobě diskutované zavedení soukromých věznic.

Posledním primárním znakem trestu je jeho výhradní spojení s osobou pachatele. *Odpovídá to ostatně i smyslu trestní odpovědnosti, která je založena na odpovědnosti individuální a nezná odpovědnost za cizí vinu*.²⁰ Ačkoli má tento pojmový znak blízkou souvislost se zásadou individualizace trestu, není s ní zcela totožný. Obligatoční ukládání trestu pouze pachateli trestného činu vyjadřuje jednak specifickou adresnost újmy – identifikaci jediného potrestaného, jednak absolutní

¹⁷ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 11

¹⁸ INCIARDI, J. A.: Trestní spravedlnost, překlad Drábek, V.; Praha: Victoria Publishing, 1994, str. 62

¹⁹ přeloženo z The Laws of the Twelve Tables [online], [cit. 2010-10-20], dostupné z WWW http://www.constitution.org/sps/sps01_1.htm

²⁰ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 1. vydání, Praha: Leges, 2009, str. 349

zákaz zastoupení při výkonu trestu jinou osobou. Naproti tomu zásada individualizace trestu má širší obsah, když se nad rámec uvedeného zabývá skutečnými účinky uloženého trestu a nutí soudy při určování druhu a výměry trestu zohledňovat možné dopady sankce i na ostatní osoby, zejm. rodinné příslušníky.

V souvislosti s definováním pojmu trest považují za důležité se zmínit o problematice pojetí trestu v připravované kodifikaci trestní odpovědnosti právnických osob. Zde je trest ukládaný právnické osobě koncipován obdobně jako trest klasický, přičemž jsou plánovány úpravy pouze tam, kde jsou některé instituty z povahy věci vyloučeny. Nelze tak např. právnické osobě ukládat TOS, trest OPP aj., naopak ji lze zrušit, zakázat jí účast v zadávacím a koncesním řízení apod. Dle Ministerstva spravedlnosti ČR *zavedení trestní odpovědnosti právnických osob zejména umožní uložit citelné sankce v případech, kdy porušování zákonů je při činnosti dané právnické osoby běžným standardem (např. v oblasti ekologie, nakládání s odpady apod.), přičemž buď vůbec nelze zjistit konkrétní fyzickou osobu nesoucí trestní odpovědnost, nebo je sice možné trestně postihnout určitou fyzickou osobu, nicméně právnická osoba pokračuje ve svých nezákonných aktivitách.*²¹ V reakci na toto vyjádření však považují za důležité, že doposud není dostatečně zodpovězena otázka, zda lze vůbec právnické osobě způsobit citelnou újmu. Osobně se domnívám, že to možné není, neboť právnická osoba není schopna jakoukoli újmu či příkoří pocítit. I kdybychom se přiklonili k teorii reálné existence právnických osob²², subjekty s odvozenou subjektivitou schopnost cítit nikdy mít nemohou. Konečná újma a tedy trest pak dopadá na osoby fyzické, např. společníky v obchodní společnosti, kteří se však svým vlastním jednáním vůbec nemuseli dopustit porušení právních norem (trestný čin mohl být spáchán např. pouze jednáním statutárního zástupce společnosti nebo na základě nejednomyslného rozhodnutí valné hromady; rovněž se může stát, že se od spáchání trestného činu do okamžiku potrestání změní společníci právnické osoby). V konečném důsledku může být mocenským orgánem fakticky působena újma jinému subjektu než pachateli trestného činu – právnické osobě, což je v rozporu s kritériem adresnosti

²¹ Ministr spravedlnosti předloží vládě balíček protikorupčních opatření [online], tisková zpráva Ministerstva spravedlnosti ČR ze dne 2. 12. 2010, [cit. 2010-12-03], dostupné z WWW <http://www.justice.cz/>

²² srov. FIALA, J. a kol.: Občanské právo hmotné, 3. vydání, Brno: Doplněk, 2002, str. 75

trestu, a v určitých případech, aniž by postižený sám jednal protiprávně, což je v rozporu se znakem kauzality. J. Jelínek, vědom si naznačených problémů, navrhuje neužívat pojem trestání právnických osob a nahradit jej pojmem sankcionování. Nehovoří tedy o „trestání“ *právnické osoby, protože „potrestat“ lze pouze osobu fyzickou (trest je spjat s individuální vinou pachatele), i když v literatuře se někdy tyto pojmy (trestání – sankcionování) používají jako synonyma.*²³ Dle mého názoru se však bez ohledu na formu označení na faktickém způsobení újmy „nevinným“ osobám nic nezmění. J. Musil se domnívá, že postačí, *bude-li pro právnické osoby pokud možno stanoven takový katalog trestů, jejichž vedlejší nežádoucí dopad na nevinné lidi je minimální.*²⁴ Lze se však spokojit s konstatováním, že újma způsobená nevinnému je minimální?

1.1.2 Sekundární znaky trestu

Nyní se krátce zmíním o sekundárních znacích trestu, mezi něž jsem zařadil zákonnost, účelnost a společenské odsouzení. Pro všechny tyto znaky platí, že jsou určitými kvalitativními vlastnostmi trestu, jež každý trest obsahuje ve větší či menší míře, příp. je jich zcela oprostěn, a přesto zůstává trestem. Nejmarkantněji se to projevuje u společenského odsouzení. „Společensko-etické odsouzení s sebou přináší určité symbolické účinky, jako např. zavržení porušování právních norem, vyjádření solidarity s obětí či autoritativní potvrzení platnosti práva.“²⁵ A. Bláha v 60. letech minulého století dokonce konstatoval, *že po legálním odsouzení viníka následuje odsouzení sociální, které činí legální trest daleko těžším, neboť být „poznamenan“ před veřejným míněním je nesnesitelnější, než být zbaven svobody a pohodlí.*²⁶ Takové účinky jsou velmi žádoucí, a přesto se poměrně často vyskytují případy, kdy společnost určité jednání zcela nebo zčásti neodsuzuje, ačkoli je za trestné označeno v trestním zákoníku a jako takové trestáno. Jak uvádí Z. Karabec: *Například v současných podmínkách probíhající transformace ekonomiky v České republice a při přechodu na tržní hospodářství jsou některé formy majetkové*

²³ JELÍNEK, J.: Trestní odpovědnost právnických osob jako předmět zkoumání [online], Praha: MVČR, 2008, dostupné z WWW <http://www.mvcr.cz/soubor/jelinek-trestniodp-pdf.aspx>, [cit. 2010-10-20]

²⁴ MUSIL, J.: Trestní odpovědnost právnických osob – ano či ne?, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 7-8, 2000, str. 6

²⁵ přeloženo z MEIER, B.-D.: Strafrechtliche Sanktionen, 3. akt. Auf., Heidelberg: Springer, 2009, str. 16

²⁶ VEČEŘA, M.; URBANOVÁ, M.: Sociologie práva, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 70 cit. z BLÁHA, A. I.: Sociologie, Praha: Academia, 1968, str. 247 an.

*a hospodářské trestné činnosti jen velmi málo vystaveny společenskému odsudku.*²⁷
V takových případech je v rozsudku společenské odsouzení deklarováno pouze formálně slovy: „a za to se odsuzuje...“.

I přes nenaplnění účelu trestu (viz. kapitola 1.4) či případné porušení ustanovení trestního zákoníku, lze uložené opatření nazvat trestem, budou-li naplněny jeho primární pojmové znaky. Tehdy však trest získá přívlastek neúčelný či nezákonný. Samozřejmě to neznámá, že by bylo možno takový trest bez výhrad akceptovat. Nezákonný trest je v závislosti na konkrétní povaze porušení právní normy stejně nepřijatelný jako újma působená osobě odlišné od pachatele nebo působená při absenci předchozího protiprávního jednání. Ukládáním nezákonných trestů jsou rovněž porušována základní lidská práva a principy právního státu. Zásada nulla poena sine lege jednoznačně stanoví, že trest lze ukládat a vykonávat pouze na základě zákona. Není možno uložit trest, který trestní zákoník nezná nebo který je v rozporu s podmínkami pro takové ukládání stanovenými (trestní sazba, způsob výkonu trestu apod.).

Ukládáním neúčelných trestů nelze výchovně působit na adresáty právních norem tak, aby se vyvarovali protiprávních jednání. To pak zcela vylučuje možnost účinné sociální kontroly a ochrany společnosti, tedy dosažení základního cíle trestního práva.

²⁷ NOVOTNÝ, O.; ZAPLETAL, J. a kol.: Kriminologie, Praha: ASPI Publishing, 2004, str. 204

1.2 Funkce trestu ve společnosti

Ačkoli primární pojmové znaky trestu budí dojem, že při trestání jde pouze o vztah mezi mocenskou autoritou a pachatelem, přičemž zásada individualizace trestu požaduje, aby účinky sankce dopadaly výhradně na pachatele, nelze vlivy trestání omezovat jen na subjekty trestajícího a trestaného. Trestání je součástí širokého a různorodého spektra mechanismů, jimiž je zajišťováno fungování a rozvoj celé společnosti, resp. společenská reprodukce. Tyto mechanismy označujeme za sociální kontrolu, kterou E. A. Ross v první polovině 20. století charakterizoval jako *způsob, jak stmelit společnost, záměrně společensky ovládat jednotlivce a jejich skupiny, aby v zájmu celku byly smířeny jejich rozpory a oslabena pouta, která váží individua do menších skupin, zejména hospodářských*.²⁸ Děje se tak na bázi ekonomických, morálních, právních a jiných pravidel, přičemž ta právní mezi nimi zaujímají stěžejní úlohu.²⁹ O naznačeném významném postavení práva, resp. trestního práva, hovoří např. M. Vanduchová, která uvádí: *Trestní právo s jeho sankcemi je jedním z nepostradatelných nástrojů sloužících k udržení společenského pořádku, k ochraně základních právních hodnot a zájmů, na nichž má společnost životní zájem. Bez trestněprávních prostředků by bylo řádné soužití v lidské společnosti nemyslitelné*.³⁰ B. – D. Meier zdůrazňuje, že „neexistuje moderní společnost, která by nevyužívala trestního práva k budování společenského řádu, což ovšem neznamena, že by jeho zachování mohlo být zajištěno pouze trestním právem nebo trestními sankcemi.“³¹ *Trestní právo s jeho sankčními prostředky se sice od ostatních nástrojů sociální kontroly výrazně liší, nepůsobí však izolovaně, nezávisle na nich, ale pouze ve spojení s nimi*.³² Důležitost trestního práva v systému kontroly neznamena jeho automatické bezvýhradní užití ve všech případech řešení celospolečenských či individuálních sporů, napětí a konfliktů. Existuje totiž všeobecně známé pravidlo, které ukládá uplatňovat prostředky trestního práva zdrženlivě, jako

²⁸ VEČEŘA, M.; URBANOVÁ, M.: Sociologie práva, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 200 cit. z ROSS, E. A.: Social Control, New York: Macmillan, 1922

²⁹ srov. „Právo je jedním ze stěžejních prostředků regulace (či seberegulace) společnosti.“ GERLOCH, A.: Teorie práva, 4. upr. vyd., Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, str. 290

³⁰ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 407

³¹ přeloženo z MEIER, B.-D.: Strafrechtliche Sanktionen, 3. akt. Auf., Heidelberg: Springer, 2009, str. 1

³² ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 408

nejzazší možnost tehdy, pokud nelze dosáhnout nápravy nežádoucího stavu jinými prostředky (zásada subsidiarity trestní represe).

Bylo tedy konstatováno, že právo hraje v procesu sociální kontroly dominantní či přesněji řečeno stěžejní úlohu. Jeho působení na členy společnosti je v zásadě dvojí. Jak uvedl V. Knapp, *právní norma působí k dosažení žádoucího právního stavu preventivně, tj. tím, že ji lidé zachovávají dobrovolně, anebo státním donucením, tj. tak, že stát lidi s použitím státní moci donucuje k určitému chování nebo je stíhá sankcí.*³³ Obdobně se vyjádřil R. Alexy, neboť norma, dle jeho názoru, *platí sociálně, je-li buď dodržována anebo je její nedodržení sankcionováno.*³⁴ Obě formy působení norem mají v zásadě stejnou váhu. Přesto však možnost státního donucení je charakteristickým a podstatným prvkem, který je ve společenském řádu nenahraditelný. M. Weber v polovině 20. století ve svém díle uváděl, že *řád lze nazvat právem tehdy, jestliže je zvnějšku garantován možností donucení (fyzického nebo psychického) k zajištění jeho dodržení nebo potrestání jeho porušení, a to aparátem zvlášť určeným k tomuto účelu.*³⁵ A. Gerloch dokonce dovozuje určitou maximu pro tvůrce právních norem, když tvrdí: *Při tvorbě právní úpravy musí její tvůrci vždy myslet na to, jak postihnout ty, kteří by porušovali stanovené příkazy a zákazy a z nich vyplývající právní povinnosti. Z toho vychází požadavek, aby každá norma stanovící povinnost určitého chování byla spojena s efektivní sankcí pro případ nesplnění právní povinnosti.*³⁶

S uvedeným nelze než souhlasit. Přesto je však nutno dodat, že nestačí sankce pouze upravit právními normami, ale je třeba je také ve všech v úvahu přicházejících případech ukládat a řádně vykonávat. I precizně vytvořený zákon s moderními tresty neobstojí, nebudou-li tyto tresty ukládány. Případně ukládány budou, avšak jejich výkon bude pouze formální, aniž by působil nějaké omezení svobod, resp. újmu. Vědecký výzkum pomohl odhalit praxi v některých evropských zemích, kdy v případě Španělska *ačkoli legislativa od roku 1992 podporuje využívání alternativních sankcí, nebyly vždy k dispozici prostředky pro jejich rozvoj.*

³³ KNAPP, V.: Teorie práva, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 1995, str. 40

³⁴ HOLLÄNDER, P.: Filosofie práva, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 98, cit. z ALEXY, R.: Begriff und Geltung des Rechts, Freiburg-München: b. n., 1994, str. 139

³⁵ VEČEŘA, M.; URBANOVÁ, M.: Sociologie práva, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 91 cit. z WEBER, M.: Law in economy and Society, Cambridge: Harvard University Press, 1954, str. 5

³⁶ GERLOCH, A.: Teorie práva, 4. upr. vyd., Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, str. 290

V současnosti musí většina soudců pro mladistvé volit mezi dohledem či nepřijetím žádné sankce. V roce 1995 skončilo například 62% případů, které se dostaly k soudům pro mladistvé, bez přijetí jakéhokoliv opatření.³⁷ V našich podmínkách lze zmínit současnou praxi trestu domácího vězení, který je soudy ukládán jen v ojedinělých případech³⁸ proto, že doposud nebylo zajištěno funkční monitorování pohybu odsouzených a namátková kontrolní činnost probačních úředníků se jeví jako neefektivní. D. Kučerová se domnívá, že *jakýkoli rozumný soudce nebude ukládat trest, jehož dodržování nelze efektivně snímat.*³⁹ Správné legislativní, aplikační i vykonávací činnosti jsou tak pro žádoucí účinek sankcí – trestů zcela nezbytné, a to stejnou měrou. Jaký tento žádoucí účinek má být, popsal např. É. Durkheim, když podrobně vystihl: *sankce sociální normy plní významnou sociální funkci, která nespočívá pouze v prevenci a odstranění stavu ohrožení sociálního řádu v důsledku porušení sociální normy. Sankce vede k růstu sociální legitimacy normy v sociálním útvaru, sankce posilují a stmelují sociální společenství, jsou nástroje sociální integrace, potvrzení oficiálních hodnot a norem a výsadního sociálního postavení určité sociální vrstvy, resp. majoritní společnosti. Důsledné uplatnění trestu při porušení práva potvrzuje, že loajálnost k právu se vyplácí.*⁴⁰

Bylo by však mylné předpokládat, že čím tvrdší tresty budeme ukládat, tím zdravější sociální společenství budeme mít. *Staleté zkušenosti ukazují, zejména v trestním právu, že porušování práva neubývá úměrně se zpřísnováním sankce, a dále, že sankce (zejména přísné sankce) vedou k vytváření antiprávních systémů, které vynalézají způsoby, jak se hrozící sankci vyhnout.*⁴¹ Sankce musejí být vyměřeny vždy podle konkrétních okolností daného jednotlivého případu a musí být nejméně tak citelné, aby je odsouzený pociťoval jako újmu. Její maximální možná přísnost je pak odvozena od závažnosti protiprávního jednání, zejména způsobeného následku. Mírné nebo naopak příliš přísné sankce tak mohou systém sociální kontroly výrazně destabilizovat. Podle F. Vondrušky by *efektivní normotvorba měla*

³⁷ BARBARETE, R. a kol.: Self-reportové studie delikvence mládeže, Praha: IKSP, 2010, str. 87

³⁸ dle statistiky Ministerstva spravedlnosti ČR bylo na celém území republiky k 12.11.2010 nařízeno 72 trestů domácího vězení, zdroj: www.justice.cz

³⁹ KUČEROVÁ, D.: Trest domácího vězení v novém trestním zákoníku, In: COFOLA 2010: Sborník z konference, 1. vydání, Brno: Masarykova Univerzita, 2010, str. 1147

⁴⁰ VEČEŘA, M.; URBANOVÁ, M.: Sociologie práva, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 154, cit. z DURKHEIM, É.: Sociologie a filozofie, Praha: Sociologické nakladatelství, 1993

⁴¹ KNAPP, V.: Teorie práva, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 1995, str. 37

být doprovázena úzkou reflexí na praxi, zpětnou vazbou mezi teoreticky zkonstruovanými a přijatými pravidly a poznatky z jejich následného využívání v reálném životě. Samotné zpřísnování sankční politiky prováděné „mechanickým“ zpřísnováním sankcí (např. v podobě nárůstu horní hranice pokuty) nemusí samo o sobě přinášet zlepšování situace v dodržování práva. Dokonce nemusí vést ani ke zpřísnování samotné represe, protože pokud se sebevyšší sankce uložená v podobě peněžité pokuty v praxi nevymůže, ztrácí svůj reálný obsah.⁴²

⁴² VONDRUŠKA, F.: Ke vztahu správních a trestních sankcí, In: Státní zastupitelství, Praha: LexisNexis CZ s.r.o., č. 7-8, 2007, str. 13

1.3 Ospravedlňující teorie trestání

Již ve starověku si filozofové kladli otázky podobné té, kterou jistý Peršan ve své básni položil božskému stvoření: „Jestliže mě potrestáš zlem, protože jsem já zlo způsobil, jaký je pak mezi tebou a mnou rozdíl?“⁴³ Vyřešení uvedeného paradoxu bylo vždy primárním cílem, k němuž se filozofové na celém světě snažili dobrat, aby tak mohli ospravedlnit úmyslné působení bolesti a omezování jednoho člověka druhým, tj. trestání. Za bezmála 3000 let byli schopni dospět k jedinému společnému závěru, jenž v soudobé literatuře pregnančně vyjádřil J. Lata, tedy, že *způsobit druhé osobě utrpení mohu jen tehdy, mám-li k tomu dostatečně závažný důvod*.⁴⁴ Co je však oním důvodem, nebylo nikdy s přesvědčivostí zodpovězeno. Navíc v závislosti na zvoleném přístupu a užití argumentaci autoři často docházeli k různorodým závěrům, více či méně zdařilým. Mezi ty zdařilejší lze bezpochyby zařadit názor J. Locka, který ve svém díle užil argumenty teorie spravedlnosti a přirozeného stavu: „Bude udržen přirozený stav, který zachovává mír a chrání celé lidstvo, pokud se každý zdrží narušování práv druhých a nebude jim škodit. Výkon přirozených práv je v tomto stavu svěřen do rukou každého, a proto každý má právo trestat narušitele práva právě takovou mírou, jakou lze takovému narušení zabránit. Přirozené právo, stejně jako veškeré právo zavazující člověka na tomto světě, by přišlo nazmar, pokud by zde nebyl nikdo, kdo by v přirozeném stavu neměl moc vykonávat právo, resp. chránit nevinné a odrazovat pachatele, a pokud kdokoli může v přirozeném stavu trestat druhého, protože udělal něco zlého, pak to může udělat každý. Ve stavu naprosté rovnosti, kde přirozeně neexistuje nadřazenost či pravomoc jednoho člověka nad druhým, pak každý potřebuje mít oprávnění k výkonu práva.“⁴⁵

Bylo zmíněno, že názory na ospravedlnění či odůvodnění trestání se z logických důvodů lišily a liší. Nelze však přehlédnout, že určité otázky byly některými autory zodpovídány stejně či přinejmenším obdobně. Během historického vývoje tak vznikly právně-filozofické směry, díky nimž byly vytvořeny tři základní

⁴³ přeloženo z The Republic by Plato [online], b. m.: b. n., 2002, [cit. 2010-10-27], dostupné z WWW: <http://www.idph.com.br/conteudos/ebooks/republic.pdf>, str. 18

⁴⁴ LATA, J.: Účel a smysl trestu, Praha: LexisNexis, 2007, str. 6

⁴⁵ přeloženo z LOCKE, J.: Two treatises of government, The Works of John Locke, Vol. V. [online], London: b. n., 2005, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: <http://www.atlas.org.ar/eBooks/Two%20Treatises%20on%20Civil%20Government-John%20Locke.pdf>, str. 108

teorie trestu. První teorie bývá v evropské literatuře zpravidla označována jako absolutní, v angloamerické jako retributivní, přičemž pro účel předkládané práce pomíjím jejich drobné rozdíly.⁴⁶ Stejně platí i pro druhou teorii, označovanou jako relativní či utilitární. Třetí teorie je tzv. smíšená, neboť v sobě zahrnuje prvky z obou teorií předchozích a snaží se o překlenutí názorové propasti mezi nimi.

1.3.1 Absolutní teorie

Absolutní teorie trestu, někdy nazývaná též jako teorie taliační (z lat. ius talionis – právo msty), má velmi blízko k odplatnému pojetí (punitur, quia peccatum est – trestá se, protože bylo spácháno zlo; malum passionis propter malum actionis), podle nějž je trest důsledkem kriminálního jednání a nelze jej plně ospravedlnovat žádnými dalšími, byť sebelepšími účely trestu. Trest pak má být úměrný pouze závažnosti trestného činu. Čistě taliační teorie spočívá na premise, že trest je účelem sám o sobě. I. Kant, zpravidla zařazovaný mezi představitele citovaného názorového proudu, nazval trest *kategorickým imperativem, jenž nelze odůvodňovat nějakými pro společnost užitečnými účely*.⁴⁷ Podle Kanta je jediným úkolem trestu uskutečňovat spravedlnost, bez které by stát nemohl existovat. Ve svém díle rovněž uvádí, že „pouze právo odplaty – msty může zřetelně vyjádřit kvalitu a kvantitu trestu. Jen díky tomu nemůže zločinec namítat, že se mu děje bezpráví, pokud na vlastní kůži zakusí jeho vlastní zlo a stane se mu to, čeho se on na druhém dopustil.“⁴⁸ Konečně podobné názory jako on měl např. Aristoteles či G. W. F. Hegel. V trestněprávní nauce pak tzv. klasická škola trestního práva. Hegel např. říká, že *trest jako překonání negace práva, kterého se pachatel svým činem dopustil, je s tímto natolik spjat, že již samo zločincovo jednání trest předjímá. Pokud se tedy pachatel dopustí trestného činu, je srozuměn s tím, že po něm bude následovat trest a jeho trestné jednání již toto srozumění bez dalšího obsahuje*.⁴⁹ Při svých úvahách o odplatě a dokonalé spravedlnosti uznává, že *dosáhnout úplné rovnosti je nemožné, ale vyžaduje, aby se kvantitativní i kvalitativní povaha trestu co nejvíce přibližovala povaze zločinu. Měřítkem pro srovnávání musí být hodnota jakožto vnitřní rovnost*

⁴⁶ srov. LATA, J.: Účel a smysl trestu, Praha: LexisNexis, 2007, str. 8

⁴⁷ NOVOTNÝ, O. a kol.: Trestní právo hmotné 1: Obecná část, Praha: ASPI Publishing, 2003, str. 271

⁴⁸ přeloženo z MEIER, B.-D.: Strafrechtliche Sanktionen, 3. akt. Auflage, Heidelberg: Springer, 2009, str. 19, citace z KANT, I.: Die Metaphysik der Sitten, Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1982

⁴⁹ HEGEL, G. W. F.: Základy filosofie práva, překlad Špaček, V., Praha: Academia, 1992, str. 130

věcí, které jsou ve své existenci specificky zcela různé. Odplata je vnitřní souvislost a identita dvou určení, která se jeví jako různá a která mají také navzájem různou vnější existenci.⁵⁰

Ani v současnosti se na názory představitelů absolutní teorie nelze dívat s despektem. Domnívám se, že I. Kant, G. W. F. Hegel a další se na trest dívali pouze jako na fenomén a při utváření svého výkladu vycházeli striktně z jeho přirozené podstaty. Tou je právě okamžitá reakce na vzniklé bezpráví, potřeba uchování byť jen zdánlivého rovnovážného stavu ve vztazích mezi lidmi. Díváme-li se i dnes na trest jen tímto úzkým pohledem, pak musíme nutně souhlasit s Kantovým pojetím trestu jako kategorickým imperativem. Dává nám tím odpověď na otázku, co je trest, a nikoli, co všechno bychom chtěli uložením trestu dosáhnout. Přitom je nutno zdůraznit, že ani I. Kant a dokonce ani G. W. F. Hegel nepopírali existenci dalších cílů trestu. Uvažovali o nich jako o nástrojích rozumného trestání, které však mají nastoupit teprve tehdy, co bylo vyhověno trestající spravedlnosti. Rovněž ve svých dílech nenabádali ke krutosti a nehumánnímu výkonu trestů, ačkoli tato praxe bývá (často neprávem) s teorií odplaty spojována.

1.3.2 Relativní teorie

Názorová vyhraněnost absolutní teorie a zejména stále rostoucí odpor proti středověkým způsobům trestání (veřejné popravy, mučení, inkviziční proces) vedli v 18. století k rozmachu tzv. relativní teorie, která odmítá pojmout danou problematiku tak radikálně a snaží se poukázat na to, že trest by měl mít především výchovný cíl. Podle této teorie se trestá, aby nebylo páčáno zlo, přičemž jak citát slavného Senecy: *Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur*⁵¹ napovídá, myšlenkám na účelné trestání se věnovali již staří Římané. Rovněž H. Grotius hlásal, že *trest není jen odplatou, protože příroda nedovoluje, aby člověk působil bytosti sobě podobné zlo za jiným účelem, než za účelem dobra.*⁵² V tomto na něj navazují např. A. von Feuerbach, který ve své teorii psychologického donucení akcentoval především generální prevenci a je autorem výroku *nullum crimen et nulla poena sine lege poenali preavia*, F. von Liszt, jenž např. ve svém

⁵⁰ HEGEL, G. W. F.: Základy filosofie práva, překlad Špaček, V., Praha: Academia, 1992, str. 133

⁵¹ KINCL, J.: *Dicta et regulae iuris...*, Praha: Univerzita Karlova, 1990, str. 171

⁵² KUČHTA, J.; VÁLKOVÁ, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha: C. H. BECK, 2005, str. 186; citace z: ČIČ, M. a kol.: Československé trestní právo, Bratislava: Obzor, str. 169

Marburském programu diferencoval nápravné přístupy podle typologie pachatelů, nebo C. Lombroso, který se orientoval na řešení psychiatrických či antropologických otázek. Nejznámějším představitelem relativní teorie trestání byl bezesporu C. Beccaria, který kladl důraz na všechny ostatní účely trestu vyjma odplaty. Akcentoval tedy generální prevenci, nápravu pachatele i ochranu společnosti. Ve svém revolučním díle *O zločinech a trestech* konstatoval, že „trest není nic jiného než zabránění zločinci způsobit další bezpráví společnosti a současně zabránění jiným páchat podobné činy. Tyto tresty a způsob jejich ukládání by měly být voleny tak, aby podnítily vznik co nejsilnějších a nejdéle trvajících vlivů na mysl ostatních lidí s co nejmenším trýzněním těl trestaných.“⁵³

Relativní teorie se tedy soustředí na pachatele a nikoli primárně na jeho protiprávní jednání. Protože se trestný čin stal v minulosti, tento fakt již nelze změnit a způsobené zlo napravit. Je však třeba reagovat proto, aby se pachatel již dalšího trestného činu v budoucnosti nedopustil a aby uložený trest byl odstrašujícím příkladem pro ostatní potenciální pachatele (*Causa in praeteritum, poena in futurum confertur – Důvod se vztahuje k minulosti, trest k budoucnosti. Ulpianus*⁵⁴). M. Foucault ve své práci poznamenal: *To, že trestání hledí vstříc budoucnosti a že přinejmenším jednou z jeho hlavních funkcí je prevence, bylo již po staletí jedním z běžných ospravedlnění práva trestat. Rozdíl však spočíval v tom, že prevence, která byla dříve očekávána spíše ze strany trestu a jeho zjevnosti – a tedy i jeho neomezenosti – má nyní tendenci stát se principem jeho ekonomie a měřítkem jeho spravedlivých proporcí. Má se trestat přesně tolik, aby se zabránilo opakování.*⁵⁵ V této souvislosti si však nelze nepovšimnout, že při uplatňování relativní teorie trestání nemůžeme hovořit o přísnosti či citelnosti trestu. Uložené opatření pouze „výchovně“ omezuje odsouzeného do té míry, jaké je třeba k jeho výchově v řádného člena společnosti. V souvislosti s postupným prosazováním této teorie se proto začaly měnit formy trestání. Ustupovaly mučící a odstrašující tresty, aby přenechaly své místo trestu vězení, který lépe odpovídal tehdejším potřebám společnosti mít zločinnost pod kontrolou.

⁵³ přeloženo z BECCARIA, C.: *Dei delitti e delle pene* [online], b. m.: b. n., 2005 [cit. 2010-11-07], dostupné z WWW: http://www.liberliber.it/biblioteca/b/beccaria/dei_delitti_e_delle_pene_edizione_1764/pdf/dei_de_p.pdf

⁵⁴ KINCL, J.: *Dicta et regulae iuris...*, Praha: Univerzita Karlova, 1990, str. 56

⁵⁵ FOUCAULT, M.: *Dohlížet a trestat*, Praha: Dauphin, 2000, str. 146

Ač je nutno s doktrínou humánního trestání a postoji jejich tvůrců souhlasit, neznamená to, že by vyvracela tvrzení zástupců absolutní teorie. Potřeba vychovat člověka jako řádného a práva dbalého člena společnosti totiž nekoresponduje s potřebou potrestání. Znělo by absurdně, kdybychom řekli, že byl pachatel potrestán svou převýchovou a odstraněním kriminogenních faktorů, které jej přivedly ke střetu se zákonem. Výchovu pachatele, resp. společnosti, nelze považovat za působenou újmu. Nekritická aplikace relativní teorie ve své klasické podobě odmítající odplatu může vést k faktickému netrestání a tím k ohrožení základní funkce zajištění sociální kontroly.

1.3.3 Teorie smíšená

Po určité euforii, která s sebou od 2. poloviny 20. století přinesla záplavu rozmanitých nápravných, resp. nápravněvýchovných opatření, společnost zjišťuje, že jejich efektivnost není výrazně vyšší, než jakou by bylo možno očekávat. Na konci 20. století se dokonce hojně objevují sociologické studie, které naznačují, že vlastně žádný konkrétní preventivní a výchovný přístup obecně nepůsobí. Nástroje restorativní justice se staly spíše nástroji k odbřemenění orgánů trestní spravedlnosti, než aby byly transparenty moderní a hlavně fungující trestní politiky. Ve společnosti se stále častěji vedou diskuse o mírnosti ukládaných trestů. V rámci takového společenského klimatu pak dochází k určité renesanci absolutní, resp. retributivní teorie trestání. Dříve nesmiřitelné filozofické tábory nalézají společnou řeč, která pomáhá rozvoji tzv. smíšené teorie.

Tato teorie překlenuje rozdíl mezi teoriemi absolutními a relativními a poukazuje na mnohoúčelnost trestu. Nebrání se tak striktně odplatě, která koneckonců je z povahy věci od trestu neoddělitelná, a pokouší se ji skloubit s výchovnými cíli, ať už generálními nebo speciálními. Jak uvádí O. Novotný: *Trestáme, quia peccatum est a současně ne peccetur. Trest bez odplatných momentů nemůže svého cíle dosáhnout a není vlastně ani trestem.*⁵⁶ Zastánci smíšené teorie tak jednoduše odpovídají na obě základní otázky, tedy co je trest i jakých cílů bychom měli trestem dosáhnout. Smíšená teorie nepřeceňuje výchovné možnosti trestu a navíc rehabilituje odplatu od neoprávněných asociací s nehumánním

⁵⁶ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 28

trestáním. Jak výstižně podotknul M. Foucault: *namísto pomsty bude trestní spravedlnost prostě jen trestat.*⁵⁷

Ve smíšené teorii se uplatňuje tzv. *vyrovnací princip, podle něhož je základem pro výměru trestu vina vyjádřená ve spáchaném trestném činu. Pojetí trestu se však orientací na myšlenku vyrovnání nevyčerpává, ale s potrestáním ... spojuje působení na právní vědomí společnosti, které jím má být posilováno (...). Trest tedy není zúžen na pouhou újmu odsouzenému, ale představuje šetrný zásah, který má odsouzeného vyrovnáním viny smířit se společností. Kromě toho má být trestem dosaženo resocializace pachatele (...). Speciálně preventivní důvody přitom mohou vést ke snížení trestu odpovídajícího vině, ale tyto důvody, ale ani důvody generálně preventivní, nemohou opodstatňovat jeho zpřísnění nad rámec viny.*⁵⁸ Při určování druhu a výměry trestu se tak kritéria odplaty – viny pachatele a prevence – možnosti nápravy pachatele navzájem korigují a omezují. *Je zde tedy určena horní hranice trestu (a to závažností zločinu), zatímco spodní hranice chybí, neboť je možné v oprávněných případech od potrestání upustit. Jak retribuční, tak utilitární hledisko je v jistém smyslu omezeno.*⁵⁹

Prvky smíšené teorie lze vysledovat i v současné právní úpravě, resp. v trestním zákoníku. Zatímco prvek odplatný je vyjádřen v § 38 odst. 1 TZ: Trestní sankce je nutno ukládat s přihlédnutím k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu a poměrům pachatele, v § 39 odst. 1 větě druhé TZ je zahrnut prvek účelový, když se nabádá přihlížet také k účinkům a důsledkům, které lze očekávat od trestu pro budoucí život pachatele. Ačkoli účel trestu není v trestním zákoníku *expressis verbis* vyjádřen, nutnost jeho naplnění vyplývá z řady ustanovení, kdy můžeme např. zmínit §§ 46, 54, 55, 88 a další TZ.

⁵⁷ FOUCAULT, M.: *Dohlížet a trestat*, Praha: Dauphin, 2000, str. 120

⁵⁸ ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník I.: Komentář*, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 412

⁵⁹ KOUBALÍKOVÁ, S.: *Pojem a účel trestu se zaměřením na současnou situaci v České republice*, (Bakalářská práce), Brno: 2008, Masarykova univerzita – Právnická fakulta, str. 10

1.4 Historický vývoj účelů trestání

Stejně tak, jak se v průběhu staletí vyvíjela lidská společnost, tak se vyvíjela i její reakce na nežádoucí jednání jejích členů. V celé historii nalzáme mnoho různých forem trestání, lišících se dokonce stát od státu. Je tedy nasnadě, že při této různorodosti budeme těžko definovat nějaký univerzální účel trestu, který by byl jediný a platný všude na světě. Dokonce ani v našich národních podmínkách tuto univerzalitu nenajdeme. Proto nehovoříme o účelu trestu, nýbrž o účelech trestu. Bylo by nanejvýš vhodné, aby při každém ukládání trestu, resp. po jeho výkonu, byl každý dílčí účel trestu naplněn. Zpětný pohled na zásah státu, který byl rychlý, účinný a dostatečně citelný, na zásah, jenž pomohl napravit pachatele, upevnit v ostatních členech společnosti odhodlání dodržovat právní normy a smířit pachatele s obětí trestného činu, takový by byl nadmíru uspokojivý. Nelze však než konstatovat, že ve skutečnosti k takovému stavu dochází jen velmi zřídka. Je tomu tak proto, že některé z cílů trestní spravedlnosti, resp. účelů trestání, jsou svou podstatou protichůdné nebo, jak vyjádřil J. Inciardi, konfliktní. *Takováto směs cílů vede k protikladným úvahám: Trest by měl odpovídat zločinu. Veřejnost požaduje trest odnětí svobody. Cílem justice je individuální trestání. Napravte pachatele, aby se mohl vrátit do společnosti. Zavřete ho a zahodte klíč.*⁶⁰

Každý z dílčích účelů trestu prošel v historii vývojem. Některý účel byl prosazován již na samém počátku trestání, jiné jsou výrazně mladší a objevily se až na sklonku 20. století. Od některých se již zcela ustoupilo, jiné podléhají „módním trendům“ a renesancím.

1.4.1 Odplata

Vrátíme-li se hluboko do minulosti, zjistíme, že nejspíše prvním vůdčím principem trestání byla odplata. Společnost zaujímal názor, že jedinou spravedlivou reakcí na agresi při provinění je represe ve formě adekvátního trestu. Ten *by měl obsahovat tolik utrpení, bolesti, ztráty, kolik jí bylo způsobeno trestným činem.*⁶¹ J. Inciardi za pomoci citace z díla klasického učence C. Beccarii o odplatě napsal, že *„je to snaha uložit trest co nejvíce odpovídající povaze provinění.“ Tj. vytváření*

⁶⁰ INCIARDI, J. A.: Trestní spravedlnost, překlad Drábek, V.; Praha: Victoria Publishing, 1994, str. 467

⁶¹ KUČHTA, J.; VÁLKOVÁ, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha: C. H. BECK, 2005, str. 185

rovných a proporcionálních vztahů mezi proviněním a trestem.⁶² V souladu s výše uvedeným se odplata zdá být nejjednodušší a zřejmě neúčinnější způsob, jak někomu ukázat, že jeho jednání je společensky nežádoucí.

Nejvěrněji lze odplatný účel naplnit tehdy, pokud je pachateli způsobena naprosto totožná újma, jakou on způsobil oběti svého činu. Uvedený postup bývá označován jako *ius talionis*. Toto pravidlo se objevuje v celé řadě dobových pramenů, namátkou lze zmínit např. Chammurapiho zákoník či křesťanskou Bibli. Zde se uvádějí dobře známé normy oko za oko, zub za zub a jim podobné. Byla-li však zmíněna Bible, je třeba k tomu dodat, že výše uvedená zásada se objevuje pouze ve Starém zákoně (a to v druhé, třetí a páté knize Mojžíšově), kdežto Matoušovo evangelium učení o odplatě nanejvýš odmítá a radí „nastavit druhou tvář“. V evangeliu podle Lukáše se zase dočteme, abychom nečinili druhým to, co nechceme, aby druhí činili nám. Navíc by bylo mylné domnívat se, že i ve Starém zákoně představovalo „oko za oko“ jediné a charakteristické pravidlo trestání. I ve starších dobách byly ukládány tresty, jejichž vztah k samotnému činu z pohledu formy nebyl tak zjevný.

Na pachatele se při aplikaci teorie odplaty hledělo jako na neřádné členy společnosti, kteří nesou plnou zodpovědnost za své činy, a tudíž stejně plně zasluhující potrestání. Vzniklé bezpráví bylo nejdříve řešeno soukromou cestou formou osobního výkonu (srov. např. IV. pravidlo II. desky Zákona dvanácti desek, které uvádělo: „Je zabit po právu ten, jenž byl kýmkoli zabit, byv přistižen při krádeži v noci.“⁶³). Se vznikem silných státních útvarů však začalo být nežádoucí, aby mohl kdokoli řešit trestné činy druhých svépomocí, a proto již v 1. polovině 3. století našeho letopočtu římský právník Aelius Marcianus hlásal: *Poena illius humus premium esse non debet*. Doslova bylo řečeno, že *trest pro jednoho nemůže být odměnou pro druhého*.⁶⁴ Ačkoli tím vystihuje především ekvivalenci mezi újmou oběti a následnou újmou pachatele, přičemž nic přísnějšího připuštěno nebylo, rovněž zdůrazňuje požadavek, aby pachatele netrestal jednotlivec, nýbrž společnost.

⁶² INCIARDI, J. A.: Trestní spravedlnost, překlad Drábek, V.; Praha: Victoria Publishing, 1994, str. 467, citace z BECCARIA, C.: O zločinech a trestech, b. m.: b. n. 1872

⁶³ přeloženo z The Laws of the Twelve Tables [online], [cit. 2010-10-20], dostupné z WWW http://www.constitution.org/sps/sps01_1.htm

⁶⁴ KINCL, J.: *Dicta et regulae iuris...*, Praha: Univerzita Karlova, 1990, str. 206

Odplata znamená uložit a vykonat trest stejně citelný, jak citelná byla škoda způsobená trestným činem. Jestliže někdo sousedovi otrávil krávu, pak usmrcení krávy pachatele bylo spravedlivou odplatou. Pokud někdo při rvačce zlomil ruku druhému, pak pravidlo odplaty velelo zlomit ruku pachateli. Ius talionis však v sobě zahrnovalo i mstu, která právě odplatný účel v minulosti nejvíce zdiskreditovala. Zatímco useknutí ruky za useknutí ruky je, dle mého názoru, odplata, useknutí ruky za kapesní krádež označuji jako mstu. Ačkoli obě bývají v literatuře subsumovány pod výraz ius talionis, msta, jak bylo výše naznačeno, zpravidla způsobí více zla, než kolik jej způsobil pachatel, a v minulosti byla užívána k odstrašení potencionálních pachatelů.⁶⁵ Moderní společnost (možná lépe řečeno někteří její myslitelé spíše než celá společnost) však tyto praktiky správně odsoudila jako necivilizované. Msta a částečně i odplata s sebou nesou výrazný emocionální náboj. Emocionální v tom smyslu, že společnost tíhne k odplatě, tudíž k jakémusi zadostiučinění, a přitom je „zklamaná“, pokud trest není podle těchto představ. Nejvíce to platí u obětí agrese a jejich rodinných příslušníků. Zde však souhlasím s názorem J. Lata, který označil za *nepřípustné hledisko pomsty zohledňovat při úvaze o přísnosti trestu či při jeho výkonu*.⁶⁶

V současnosti nelze při ukládání trestů uvažovat o odplatě ve starověkých či středověkých souvislostech. Jsou-li dnes někteří soudci ochotni zohledňovat odplatný účel trestání, pak musí vážit míru závažnosti následku trestného činu s očekávanou mírou újmy, o níž se domnívají, že bude pravděpodobně odsouzeným pocíťována, a tyto mezi sebou vzájemně porovnávat, aby tak docílili pokud možno rovnovážného stavu. Odplata v dnešním pojetí tak znamená stav, kdy trest odpovídá vině pachatele. Jedním z axiomů odplatné teorie bylo také pravidlo *Paribus delictis par imponenda est poena – stejné trestné činy musí stíhat stejný trest*⁶⁷. Dnes je však třeba navíc zohledňovat osobní poměry pachatele, což výrazně ovlivňuje druh možných ukládaných trestů, a proto se tresty odsouzených, kteří se dopustili stejného trestného činu, mohou či lépe řečeno musí lišit. Dá se tedy konstatovat, že

⁶⁵ K obdobnému závěru dospívá např. J. Lata. srov. LATA, J.: Účel trestu a jeho spravedlivost, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 2, 2001, str. 23

⁶⁶ LATA, J.: Přísnost musí bejt! (?), In: Státní zastupitelství, Praha: LexisNexis, č. 1, 2008, str. 38

⁶⁷ KINCL, J.: Dicta et regulae iuris..., Praha: Univerzita Karlova, 1990, str. 199

právě odplata, která vychází ze samé podstaty trestu, aktuálně představuje hraniční bod a spojující článek mezi absolutní a relativní teorií.

1.4.2 Izolace

S dalším vývojem se k odplatnému účelu přidával účel izolační (eliminační, vylučovací). Ten, na rozdíl od předchozího, klade důraz na vyčlenění pachatele ze společnosti, aby nemohl jakýmkoli způsobem tuto společnost ohrozit. Zmíněné vyčlenění se dělo různými způsoby, přičemž nejradikálnější formu izolace představovala poprava. Ačkoli smrt byla důsledkem jednoznačným a jednoduchým, samotná exekuce byla velmi složitá, variabilní, ba dokonce nápaditá. *Trest smrti byl vykonáván pomocí jedu, kůlů, ukřižováním, oběšením, ukamenováním, resp. uškvařením ve žhavém popelu nebo rozdrčením hlavy mezi velkými kameny,*⁶⁸ dále samozřejmě upálením, utopením, stětím hlavy či rozčtvrcením. Ve středověku pak byla poprava vyvrcholením zdoluhavé mučící procedury, jejímž účelem bylo zároveň trestný čin vyšetřit a zároveň potrestat. Oproti tomu nejmírnější formou vyloučení je společenské odsouzení, umocňované např. medializací případu ve sdělovacích prostředcích.

Jinou formou izolace bylo vyhnanství. Pachatelé byli vyháněni z měst a panství, byli vyháněni do sousedních zemí či kolonií (Amerika, Austrálie apod.). Určitou nevýhodu tohoto druhu trestu představovala skutečnost, že ačkoli bylo zabráněno páchání protiprávní činnosti v určité oblasti, za její hranicí už nikoli. V soudobém katalogu trestů se nejbližší podobá vyhnanství trest vyhoštění, příp. trest zákazu pobytu, který se vztahuje na menší oblasti než celé státní území (především města).

Nejrozšířenějším a dodnes užívaným typicky izolačním trestem je vězení. První vězení se začala objevovat již v nejstarších dobách, k čemuž *pravděpodobně sloužily jámy, vykopané původně jako pasti na zvířata. Teprve ve středověku se začal používat trest odnětí svobody s cílem přivést provinilce ke zdravému rozumu, a to v tehdejších klášterních vězeních, v nichž měli být pachatelé obráćeni na správnou cestu lítostí a pokáním.*⁶⁹ Věznice však nesloužily jen k trestání, ale také k řešení

⁶⁸ PROTIVINSKÝ, M.: K historii zločinu a boje s ním, In: Kriminologický sborník, Praha: Ředitelství služby kriminální policie, č. 12, 1996, str. 455

⁶⁹ 1000 vynálezů a objevů, Praha: Svojtka & Co., s.r.o., 2009, str. 325 a 326

určitých sociálních problémů. V 16. století se proto začaly ve větší míře objevovat věznice, kam byli zavíráni zejména tuláci, žebráci či prostitutky.⁷⁰

Ochrana společnosti formou izolace ve vězení je sama o sobě jen dočasná a navíc finančně náročná (stavba velkého počtu vězeňských zařízení, náklady na uvěznění,...). Např. výdaje na jednu vězněnou osobu a den dosáhly v roce 2007 částky 901,- Kč, což bylo o 29,- Kč více než v roce 2006. V roce 2009 však tyto náklady činily již 1.050,- Kč na vězněnou osobu a den.⁷¹ Ve snaze náklady na uvěznění snižovat je v současnosti pozornost věnována jednak zvyšování zaměstnanosti odsouzených ve výkonu trestu, jednak rozvoji alternativních trestů. I přesto by však měla být nákladnost trestu vězení především vyvažována takovými hodnotami, jako je snižování kriminality a s tím spojená účinná ochrana společnosti. Tento trend však bohužel nelze ze soudních a vězeňských statistik jednoznačně dovodit.

1.4.3 Náprava

Je nutno konstatovat, že vězeňská izolace by měla řádně fungovat ve spojení s výchovným účelem trestu, myšleno ve smyslu individuálním. Tento účel v dnešní době sice zaznamenává největší rozvoj, ovšem k prvnímu vytyčení výchovných cílů v rámci nápravy pachatele došlo již mnohem dříve. Bylo to zejména právě proto, že pouhé izolování pachatelů nepřineslo požadovaný efekt. Tento přístup (někdy nazývaný též jako rehabilitační či resocializační) se začal plně rozvíjet v době osvícenství (v historii vývoje českého vězeňství 19. století můžeme připomenout v této souvislosti práci reformátora Františka Josefa Řezáče⁷²), i když nutno přiznat, že někteří filozofové a myslitelé se jím zabývali již ve starověku. *Jako jeden z prvních přišel s myšlenkou organizovat a provádět cílenou nápravu vězňů anglický reformátor John Howard. Využití výkonu trestu k nápravě odsouzeného a k jeho přípravě na život po propuštění je jeden z principů vězeňské reformy Alexandra Macconochieho, kterou uskutečnil v první polovině 19. století v anglické věznic*

⁷⁰ srov. SOLNAŘ, V.: Systém československého trestního práva: Tresty a ochranná opatření, Praha: Academia, 1979, str. 33

⁷¹ údaje převzaty z Výročních zpráv Vězeňské služby ČR za rok 2007 a 2009

⁷² srov. UHLÍK, J.: F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století, In: České vězeňství, Praha: Vězeňská služba ČR, č. 2, 1997

Norfolk.⁷³ Na práci těchto a řady dalších reformátorů navazovalo moderní vězeňství v druhé polovině 20. století, kdy resocializační účel zažil největší rozmach.

Rehabilitační teorie je založena na předpokladu, že příčinou páchaní protiprávní činnosti jsou specifika osobnosti pachatele (vrozené vady či asociální návyky vzniklé vlivem špatné výchovy) nebo nějaké okolnosti z jeho okolí, které sám, ať už úmyslně nebo ne, není schopen ovlivnit. Tyto okolnosti je pak nutné identifikovat, rozebrat a problém řešit jejich odstraněním. *Spáchání trestného činu je především dokladem potřeby působení na jeho pachatele, aby byl spáchaný trestný čin jeho posledním.*⁷⁴ Převýchovou se dají odstraňovat (někdy jen zmírňovat) určité charakterové vlastnosti, psychické poruchy či pomáhat pachateli navazovat užitečné sociální vazby, jež mu v dosavadním životě chyběly a jejichž absence jej mohla přivést až ke konfliktu se zákonem. Významným nástrojem v tomto snažení je i pracovní činnost, která odsouzeným pomáhá vštípit základní životní návyky a je rovněž důležitým pojítkem na extramurální život.

1.4.4 Odstrašení

Podstatou teorie odstrašování či odrazování je snaha vzbudit v jednotlivcích (ve společnosti) pocit, že se páchaní protiprávní činnosti nevyplácí. (*Exemplo deterriti delinquent minus – Ti, co jsou odrazeni příkladem, páchají méně zločinů.; Poena ad paucos, ut metus ad omnia perveneat – někdo musí být potrestán, aby se báli všichni.*⁷⁵) Prostředkem k tomu slouží vědomí neodvratnosti trestu a jeho tvrdosti spočívající ve způsobené újmě na pachatelových právech. V minulosti lze pro toto pojetí nalézt markantní případy ve formě exemplárních poprav pověšením, stínáním hlav, upalováním atd. Čím tvrdší a krutější výkon trestu byl, tím se, v rámci této teorie, považoval za úspěšnější v prevenci. M. Foucault poznamenal, že *trest musí působit svými nejintenzivnějšími účinky na ty, kteří žádný špatný skutek nespáchali; v krajním případě lze říci: kdyby bylo jisté, že viník nezačne znovu páchat zločiny, stačilo by nechat ostatní věřit, že byl potrestán.*⁷⁶

⁷³ KALVODOVÁ, V.: Několik poznámek k dlouhodobým trestům odnětí svobody a právu odsouzeného na resocializaci, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 10, 1997, str. 6

⁷⁴ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 11

⁷⁵ KINCL, J.: *Dicta et regulae iuris...*, Praha: Univerzita Karlova, 1990, str. 85, 201

⁷⁶ FOUCAULT, M.: *Dohlížet a trestat*, Praha: Dauphin, 2000, str. 147

Dnes se v našich poměrech krutých a nelidských praktik samozřejmě nepoužívá, ovšem jejich výše specifikovaná podstata zůstala zachována. Jak uvádí H. L. A. Hart, *účelem trestu neboli „sankce“ stanovené zákonem za porušení či nedodržení trestního zákona je (třebaže trest může sloužit i jiným cílům) motivovat jednotlivce, aby se takovým aktivitám vyhnul.*⁷⁷ Trest by měl tedy odrazovat potencionální pachatele od škodlivého jednání a *ovlivňovat řádné občany, kteří tak mají být upozorňováni na nebezpečnost, zavrženíhodnost a trestnost spáchaných činů, má tak být upevňováno jejich vědomí o ochraně občanských práv, posilován jejich pocit právní jistoty a jejich představa o autoritě zákonů.*⁷⁸

V posledních letech se však částečně potvrzuje známý výrok C. Beccarii, že *„odstrašující účinek nespočívá v přísnosti, ale v neodvratnosti trestu.“*⁷⁹ Zjišťuje se, že samotná existence a potencionální možnost uložení trestu za protiprávní jednání preventivní efekt nemá. M. Foucault např. ve své práci popsal tzv. pravidlo naprosté jistoty, kdy *s představou každého zločinu a od něj očekávaných výhod musí být spojena představa určitého trestu s přesně danými nepříjemnostmi, jež z něj vyplynou; je třeba, aby spojení jednoho s druhým bylo považováno za nevyhnutelné a aby je nic nemohlo narušit.*⁸⁰ Daleko více zde tedy vyvstává potřeba úpravy procesních předpisů, která by ve svém důsledku vedla k rychlému dopadení pachatele a jeho odsouzení, k tomu, aby pachatelé nemohli mařit průběh trestního řízení, apod. Je důležité, aby měli potencionální pachatelé strach, že trest skutečně přijde, jeho druh a výše je pak relevantní o něco méně.

1.4.5 Kompenzace

Jedna z nejmladších teorií trestání, která prozatím stála poněkud v pozadí za těmi základními, je teorie restituční (kompenzační). Ta *zdůrazňuje význam odstranění následků trestného činu a význam náhrady škody, kterou utrpěla oběť.*⁸¹ Tato teorie má svou povahou blízko k teorii odplaty, neboť si rovněž klade za cíl obnovu rovnováhy ve společenských vztazích. Ovšem prostředky, kterých

⁷⁷ HART, H. L. A.: Pojem práva, překlad Fantys, P., Praha: Prostor, 2004, str. 42

⁷⁸ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 23

⁷⁹ přeloženo z BECCARIA, C.: Dei delitti e delle pene [online], b. m.: b. n., 2005 [cit. 2010-11-07], dostupné z WWW: http://www.liberliber.it/biblioteca/b/beccaria/dei_delitti_e_delle_pene_edizione_1764/pdf/dei_de_p.pdf

⁸⁰ FOUCAULT, M.: Dohlížet a trestat, Praha: Dauphin, 2000, str. 148

⁸¹ NOVOTNÝ, O.; ZAPLETAL, J. a kol.: Kriminologie, Praha: ASPI Publishing, 2004, str. 220

k dosažení rovnovážného stavu využívá, jsou založeny na pachatelově aktivním odčinění svého jednání vůči oběti – jednotlivci a nikoli primárně vůči celé společnosti. Jejím hlavním smyslem je zajištění předpokladů pro odstraňování následků trestné činnosti (materiálních i imateriálních) – trestáme, aby bylo odstraněno zlo. I zde je pachateli působena újma, a to právě stanovením povinnosti vzniklou škodu odčinit. Úloha státních orgánů je zde ještě více podpůrná než v klasickém pojetí a má nastoupit jen tehdy, nevede-li jednání mezi pachatelem a obětí (mediace) k nějakému cíli.

V současnosti je tato teorie základním stavebním kamenem vytváření tzv. restorativní justice, která akcentuje spíše ukládání alternativních druhů trestů a snaží se o maximální možnou náhradu způsobené škody. Svůj částečný odraz našla např. v § 38 odst. 3 TZ, v němž se uvádí: Při ukládání trestních sankcí se přihlédne i k právem chráněným zájmům osob poškozených trestným činem. Snahu o její aplikaci můžeme např. vidět v ZSM, TŘ, a to zejména v ustanoveních o podmíněném zastavení trestního stíhání (§ 307 TŘ) a narovnání (§ 309 TŘ) nebo v zákoně č. 209/1997 Sb., o poskytnutí peněžité pomoci obětem trestné činnosti.

1.4.6 Potrestání pachatele

Komentář k trestnímu zákoníku uvádí, že *v české trestněprávní nauce a praxi převažuje pojetí účelu trestu vycházející z relativních teorií, kladoucích důraz na speciálně a generálně preventivní účinky trestu, přičemž do takto chápaného účelu trestu se zároveň promítají i prvky teorií smíšených.*⁸² Z uvedeného důvodu bývá výrok „Trest je účelem sám o sobě“ označován spíše za přežitý. Opak je však pravdou. Přežitý je pouze tvrzení, že trest nelze kromě sebe sama ospravedlňovat jinými společensky prospěšnými účely. Přestože věta „Účelem trestu je potrestat pachatele“ působí navenek nesmyslně a komicky, nebáli se ji např. britští zákonodárci vtělit přímo do textu tamního trestního kodexu.⁸³ Nepochybně tím chtěli zdůraznit povinnost soudce mít při úvahách o stanovení druhu a výměry trestu neustále na paměti, že druhým základním úkolem po prokázání viny obžalovaného je jeho potrestání, tj. uložení újmy (srov. oddíl 1.1.1). Lapidárně řečeno, jestliže

⁸² ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 412

⁸³ srov. § 142 odst. 1, písm. a) Criminal Justice Act: Any court dealing with an offender in respect of his offence must have regard to the following purposes of sentencing: (a) the punishment of offenders, ...

dosavadní trestní proces pachateli trestného činu nezpůsobil újmu (např. díky zajišťovacím úkonům dle TŘ, společensky prospěšné činnosti dle § 18 odst. 1 písm. c) ZSM apod.), která by byla odpovídající okolností případu a poměrům samotného pachatele, pak samotný závěr řízení bez uložení a výkonu trestu by celou snahu orgánů činných v trestním řízení degradoval. S tímto tvrzením není v rozporu ani institut upuštění od potrestání. Jak totiž samotné ustanovení § 46 odst. 1 TZ uvádí, od potrestání pachatele lze upustit pouze tehdy, lze-li důvodně očekávat, že pouhé projednání věci postačilo k jeho nápravě i k ochraně společnosti. Tedy byla-li dosavadní reakce státu, byť formálně nenesla název trest, dostatečně citelná na to, aby splnila svůj účel. Takovou reakcí mohou být např. i procesní odklony, jako je podmíněné zastavení trestního stíhání dle § 307 TŘ a narovnání dle § 309 TŘ. Jak poznamenal F. Ščerba, *odklony jsou některými svými důsledky pro pachatele/obviněného obdobné trestům. Podmíněné zastavení trestního stíhání, resp. podmíněné odložení podání návrhu na potrestání, jsou určitým procesním protějškem podmíněného odsouzení, narovnání je do určité míry protějškem peněžitého trestu, odklon spojený se závazkem obviněného odpracovat určitý počet hodin obecně prospěšných prací je protějškem trestu obecně prospěšných prací.*⁸⁴

V současné praxi bývá při rozhodování zohledňována celá škála různých okolností, které se od klasických účelů trestu a obecných zásad pro jeho ukládání výrazně vzdalují. Zvažuje se přeplněnost věznic, neefektivní kontrola výkonu trestu domácího vězení, nedostatečná kontrola odsouzených při výkonu OPP a nabídka vhodných pracovišť, příp. nízká kvalita spolupráce s obcemi či jinými oprávněnými subjekty. Při tom všem se však někdy na potrestání pachatele zapomene.

1.4.7 Manifestace moci

Pouze krátce bych se ještě rád zmínil o dnes již spíše zapomenutém účelu trestu, a to o manifestaci moci. Byla to právě nutnost manifestace moci, resp. státní moci a panovníka, díky níž se trestání přesunulo z oblasti soukromého práva do práva výhradně veřejného. Také je možno poznamenat, že s cílem předvést neomezenou moc vládce se ve středověku a na počátku novověku pořádaly „slavnosti“ poprav a mučení. Jak výstižně poznamenal M. Foucault: *v pozadí praktik*

⁸⁴ ŠČERBA, F.: Odklon jako sankční opatření, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 2, 2009, str. 34

mučení nebyla ekonomie příkladu v tom smyslu, v jakém byla chápána v epoše ideologů (že by reprezentace trestu měla převažovat nad svůdností zločinu), nýbrž politika hrůzy: skrze tělo zločince nechat všechny pocítit neomezenou přítomnost vládce. Veřejné mučení nenastolovalo znovu spravedlnost; reaktivovalo moc.⁸⁵

Jestliže připustíme existenci cíle trestání v podobě manifestace moci a spojíme jej, podobně jako M. Foucault, s krutým způsobem trestání ve středověku, pak zjistíme, že to nebyla jediné odplata (resp. msta), která uvedenou krutost vyžadovala. Obdobně lze poukázat na snahu odstranit či zastrašit opozici a prosadit státní ideologii v Československu v 50. letech minulého století. Pokud tedy představitelé relativní teorie odmítli respektovat odplatný účel trestání pouze s poukazem na krutost inkvizice či středověkého způsobu trestání, pak takový názor ne zcela odpovídal skutečnosti.

I dnes má v sobě efektivita trestání význačnou spojitost s vnímáním pozice a síly státní moci. Jestliže je povinností státu stíhat a trestat pachatele trestných činů, čímž má být společnost chráněna, pak úspěch, s jakým tak činí, se odráží v důvěře občanů v právo a stát.

⁸⁵ FOUCAULT, M.: Dohlížet a trestat, Praha: Dauphin, 2000, str. 89

1.5 Úprava účelů trestu v českém trestním právu

1.5.1 Absence zákonného ustanovení

Současný vývoj v politické a právní oblasti našel svůj odraz ve vládním návrhu nového trestního zákoníku. Z hlediska problematiky účelu trestu tato úprava vytyčila zcela odlišnou koncepci, než kterou prozatím zachovával stávající trestní zákon. Ten v § 23 odst. 1 *expressis verbis* stanovoval, že účelem trestu je chránit společnost před pachateli trestných činů, zabránit odsouzenému v dalším páčání trestné činnosti, vychovat jej k tomu, aby vedl řádný život, a tím působit výchovně i na ostatní členy společnosti. Jak však vyplývá z důvodové zprávy k novému trestnímu zákoníku, *účel trestních sankcí – trestů a ochranných opatření (dosavadní § 23 tr. zák.) není již v novém trestním zákoníku vyjádřen (jeho vymezení je ponecháváno trestní nauce) a je nahrazen promítnutím obecných zásad trestání do jednotlivých ustanovení o trestních sankcích.*⁸⁶ Stalo se tak z důvodu praktických potřeb s odkazem na proklamativnost § 23 tr. zák. Zdánlivě tak výše zmíněné pojetí může ponechat společnost na pochybách, zda každý soudem uložený trest, a to jakýkoli, musí splňovat nějaký předem stanovený účel.

V tomto ohledu si troufám s předkladateli trestního zákoníku nesouhlasit. Nepovažuji bez náhrady zrušené ustanovení § 23 tr. zák. za proklamativní, neboť, podle mého názoru, zdůrazňuje povinnost nejprve zkoumat, zda trest obecně (tedy jakákoli reakce státu na spáchání trestného činu) splní každý jednotlivý účel vymezený v tomto ustanovení, a jen za tohoto předpokladu pak vymezovat konkrétní druh a výměru daného trestu. Jak poznamenal P. Holländer, *pro soudce je účel normativním momentem spoluurčujícím interpretaci práva, jenž hraje klíčovou roli při objasňování obsahu a smyslu práva.*⁸⁷ Zdá se, jakoby nová právní úprava stavěla na premise, že každý trest patřící do systému trestů již svůj a rovněž obecný účel trestání splňuje pro každý v budoucnu projednávaný případ (s přihlédnutím k možnosti upustit od potrestání), což se však jeví jako nedosažitelné.

Pro zajímavost je možno konstatovat, jakým směrem se vydali zákonodárci na Slovensku. Národní rada Slovenské republiky schválila zákon č. 300/2005 Z.z.,

⁸⁶ Důvodová zpráva k návrhu trestního zákoníku [online], [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW <http://portal.justice.cz/justice2/soubor.aspx?id=47438>, str. 32

⁸⁷ HOLLÄNDER, P.: *Filosofie práva*, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006, str. 84

trestný zákon (účinný od 1. 1. 2006), v jehož § 34 odst. 1 se objevuje u nás doposud platné určení účelů trestů. Podle něj má trest „zabezpečit ochranu společnosti před páchatelom tým, že mu zabráni v páchaní ďalšej trestnej činnosti a vytvorí podmienky na jeho výchovu k tomu, aby viedol riadny život a súčasne iných odradí od páchania trestných činov; trest zároveň vyjadruje morálne odsúdenie páchatel'a spoločnosťou“. Ačkoli tedy slovenští zákonodárci zachovali koncepci účelu trestu obdobně, jak byla doposud známa v našich poměrech, v § 34 odst. 6 větě druhé trestného zákona naproti tomu např. upravili, že „za trestný čin, ktorého horná hranica trestnej sadzby trestu odňatia slobody ustanovená v osobitnej časti zákona prevyšuje päť rokov, musí súd uložiť trest odňatia slobody.“ Za těchto podmínek slovenský soud tedy automaticky uloží TOS (*pri súčasnom splnení zákonných podmienok uvedených v § 49 alebo § 51 môže byť páchatel'ovi uložený aj trest odňatia slobody s podmieneným odkladom, resp. s probačným dohľadom, samozrejme, ak to umožňuje dolná hranica prípustnej trestnej sadzby*⁸⁸) a zváží podle dalších zákonem stanovených hledisek způsob jeho výkonu, aniž by zkoumal účelnost tohoto trestu a efektivnost jakéhokoli jiného alternativního trestu. Takový postup nepovažují za správný, neboť výrazně omezuje uplatnění zásad individualizace trestu a pomocné úlohy trestní represe, když automaticky vylučuje uložení alternativního trestu i přesto, že ten by mohl být dostatečně citelný a účinný.

Přestože považují dřívější § 23 tr. zák. za užitečné a využívané vodítko pro řešení řady praktických případů, čímž se např. neztotožňují s názorem J. Laty, že *takové zdůraznění významu účelu trestu je spíše formální a v praxi není ukládání trestu jeho účelem nijak zvlášť ovlivněno*⁸⁹, vypuštění zmíněného ustanovení naopak vnímám jako otevření prostoru k diferenciaci jednotlivých účelů trestu, zejména tzv. prostředních, a ke zhodnocení významu každého z nich v konkrétním případě. Jak uvádí O. Novotný: *Často bývá ustanovení o účelu trestu interpretováno tak, že představuje souhrn různých určení trestu či souhrn různých cílů trestu, přičemž za určitých podmínek vystupuje do popředí jedno určení či jeden úkol a ostatní před ním ustupují do pozadí a za jiných podmínek tomu bývá naopak s tím, že při řešení jednotlivých případů nutno vždy mezi jednotlivými hledisky účelu trestu nalézt*

⁸⁸ PRIKRYL, O.; SAMÁŠ, O.; TOMAN, P.: Trest odňatia slobody v novom trestnom zákone, Bratislava: Iura Edition, spol. s r.o., 2006, str. 10

⁸⁹ LATA, J.: Účel a smysl trestu, Praha: LexisNexis, 2007, str. 99

*příhodný kompromis.*⁹⁰ Není bez zajímavosti, že to však může vést u některých i k jejich neuplatnění.

Příkladem může být § 39 odst. 2 tr. zák. a jemu odpovídající § 55 odst. 2 TZ. V § 39 odst. 2 tr. zák. se uvádělo, že za trestné činy, u nichž horní hranice trestní sazby odnětí svobody nepřevyšuje tři roky, lze uložit nepodmíněný trest odnětí svobody jen za podmínky, že by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k dosažení účelu trestu. Vzhledem k tomu, že § 23 tr. zák. požadoval, aby každý trest chránil společnost před pachateli trestných činů, současně zabránil odsouzenému v dalším páchání trestné činnosti a zároveň jej vychoval k tomu, aby vedl řádný život, přičemž tím vším by měl působit výchovně i na ostatní členy společnosti, musel soud (do 31. 12. 2009), chtěl-li ukládat NTOS, odůvodnit, proč uložení jiného trestu nejsou naplněny všechny účely trestu, případně kterýkoli z nich. Při aplikaci § 55 odst. 2 TZ tato povinnost již není *expressis verbis* vyjádřena a nadále postačí se zabývat toliko hypotézou o nápravě pachatele. Odpadá tak především posuzování otázky tzv. generální prevence, která se vždy jeví jako nejvíce diskutabilní. Tato změna, zdánlivě nepodstatná, jednoznačně osvědčuje tendenci k relativním (resp. utilitárním), příp. smíšeným teoriím trestání. Paradoxní ovšem je, že u některých druhů trestů uvedených v katalogu § 52 odst. 1 TZ nejsme vůbec schopni proces nápravy pachatele mapovat, natož korigovat. Je tomu tak např. u peněžitého trestu, trestů propadnutí majetku, ztráty čestných titulů a vyznamenání, vyhoštění apod. U těchto trestů není možno ověřit, zda pachatel změnil svůj postoj k páchání trestné činnosti, a trestní zákoník to *de facto* ani nevyžaduje (jako je tomu např. u podmíněného TOS). U výše uvedených trestů je tak nápravný účel zcela odsunut do pozadí za odplatu, odstrašení či izolaci.

Samotná generální prevence, resp. snaha o působení trestní justice na ostatní členy společnosti, je v trestním zákoníku (konečně i v trestním zákoně) jedním z nejméně zdůrazňovaných či preferovaných účelů trestu. Na úkor tohoto cíle trestání se vůdčími hledisky stává sociální integrace pachatele a satisfakce poškozeného. Trestní zákoník se tím odklání od generalizace svého výchovného

⁹⁰ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 11

působení ke stále důraznější individualizaci⁹¹. Poskytuje sice před pachateli trestných činů ochranu společnosti jako celku, prostředky, jichž k tomu užívá, však mají dopadat, ať už negativně či pozitivně, výhradně na pachatele a oběti trestného činu. Ipso facto tím byla generální prevence ve své klasické podobě (vyjádřená citátem: *Budete pověšen ne proto, že jste ukradl ovci, ale proto, aby jiní nekradli ovce.*⁹²) z úvah o trestu zcela vyloučena. Generálně preventivní účel trestání byl ponechán např. u podmínek pro ukládání TOS na doživotí podle § 54 odst. 3 písm. b) TZ.⁹³

Jak bylo uvedeno, vypuštěním ustanovení o účelu, resp. účelech trestu neměl zákonodárce na mysli jejich celkovou eliminaci. Případné uložení trestu, který není schopen naplnit svůj účel, by bylo výsledkem libovůle státních orgánů, což je v příkrém rozporu se základními principy právního státu. Jestliže lze výchovně působit na pachatele a dosáhnout satisfakce poškozeného i prostředky mimotrestními, v řadě případů dokonce účinněji, pak generální prevence a ochrana společnosti jsou právě ty cíle, které trestní represi odlišují od jakékoli jiné právní regulace společenských vztahů. Ústavní soud ČR ještě za platnosti předchozí právní úpravy konstatoval, že *smyslem a účelem trestu v nejobecnějším smyslu je ochrana společnosti před kriminalitou. Žádné jiné cíle trestem sledovat nelze, což znamená, že trest nesmí být prostředkem řešení jiných společenských problémů. Účel trestu, vymezený v ustanovení § 23 tr. zák., je koncipován jako struktura dílčích cílů a konečného cíle, jež spolu vytvářejí jeden celek.*⁹⁴ Předpokládám, že Ústavní soud ČR svůj názor o nutnosti zohledňování účelů trestu za platnosti nového trestního zákoníku nezmění. Z daného důvodu jsem toho názoru, že žádný ze základních účelů trestu tak, jak byl doposud upraven v § 23 tr. zák., nemůže být při úvahách o ukládání trestu ani po nabytí účinnosti nového trestního zákoníku opomíjen.⁹⁵

⁹¹ Tím je myšlena individualizace výchovného působení uloženého trestu pouze na odsouzeného (individuální prevence), nikoli zásada přísné adresnosti trestu, resp. právo a povinnost uložit trestní sankci toliko pachateli trestného činu s přihlédnutím k jeho osobním poměrům a závažnosti činu.

⁹² INCIARDI, J. A.: *Trestní spravedlnost*, překlad Drábek, V.; Praha: Victoria Publishing, 1994, str. 470

⁹³ srov. ŠÁMAL, P. a kol.: *Trestní zákoník I.: Komentář*, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 642

⁹⁴ nález Ústavního soudu ČR ze dne 23. 4. 1998, sp. zn. IV. ÚS 463/97 (Sb. n. a us. pod č. 47, svazek 10)

⁹⁵ srov. RŮŽIČKA, M.; ŠABATA, K.: *Vybrané praktické problémy obecné části nového trestního zákoníku*, In: *Státní zastupitelství*, Praha: Novatrix, č. 11, 2009, str. 11-12

1.5.2 Ochrana společnosti

Ochrana společnosti se považuje za základní a hlavní cíl trestu. Je výrazem práva společnosti chránit sebe samu před pachateli trestných činů. Trest je podle toho zákonným a adekvátním opatřením reagujícím na agresi jednotlivce. *Zabránit odsouzenému v další trestné činnosti a vychovat ho k řádnému životu jsou ve vztahu k tomuto základnímu cíli prostředky k jeho dosažení.*⁹⁶ Chránit společnost a její zájmy však není účelem jen trestu, nýbrž celého TZ a v návaznosti na něj také TR a dalších právních předpisů oblasti trestního práva (srov. § 1 odst. 1 TR, § 2 odst. 1 ZVTOS apod.).

Zabránit pachateli v dalším páchání trestné činnosti lze v zásadě dvojím způsobem. Buď tak, že *se pachateli přímo znemožní dopustit se určitého jednání či jsou mu k tomu kladeny výrazné zábrany, nebo nepřímo už samotnou existencí trestu a obavou z jeho uložení.*⁹⁷ Zatímco první klade důraz na fyzickou povahu různých opatření (speciálních stavebně technických prostředků při pobytu ve VTOS, dozorčí činnost zaměstnanců VS ČR apod.), druhý působí na psychiku jedince a má v něm vzbuzovat mentální rezervaci vůči nežádoucímu jednání. To vše funguje neoddělitelně v jeden okamžik a je významným prvkem individuální prevence.

1.5.3 Výchova pachatele

Dalším prvkem ochrany společnosti a prevence před kriminalitou je výchova pachatele. Jejím cílem je změnit za aktivního přispění samotného odsouzeného jeho životní návyky, postavení ve společnosti, možnosti pracovního uplatnění aj. tak, aby se odstranila převážná část kriminogenních faktorů, které jej ke spáchání trestného činu vedly. Prakticky v rámci výkonu TOS se výchova pachatele realizuje prostřednictvím programů zacházení (§ 28 odst. 1, § 41 ZVTOS). Ten obsahuje časově rozvržený sled vhodných aktivit odsouzeného, jako jsou zejména práce, vzdělávání (absolvováním určitých rekvalifikačních kurzů, studia středních odborných učilišť či maturitních a vysokoškolských studií), sport, hudební, výtvarné a jiné kulturní činnosti. *Hlavním úkolem věznice je vytvořit správné podmínky*

⁹⁶ JELÍNEK, J.; SOVÁK, Z.: Trestní zákon a Trestní řád s poznámkami a judikaturou, 20. aktualizované vydání, Praha: Linde, 2004, str. 35

⁹⁷ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník: Komentář, 6. doplněné a přepracované vydání, Praha: C. H. BECK, 2004, str. 179

*k tomu, aby vězeň měnil sám sebe – namísto, abychom my měnili vězně – za předpokladu, že si to vězeň sám přeje. Do této míry věznice připomíná školu, kde se vězni poskytnou šance žít v budoucnosti život, který by jej naplňoval a ve kterém by sám od sebe dodržoval zákony.*⁹⁸

Znovu je třeba poznamenat, že ačkoli se v minulosti výchovný účel trestu obecně a TOS zvláště dosti vyzdvihoval, doposud (např. z hlediska recidivy) nezaznamenal kýžený efekt. Dokladem toho mohou být vysoké počty recidivistů ve statistikách. R. Ondruš uvedený negativní jev odůvodňuje mj. tím, že *při výkonu tohoto trestu je sice odsouzený odtržen od svého dosavadního prostředí, a tím i možných negativních vlivů, ale na druhou stranu může výkon trestu mnohdy narušovat i svazky sociálně užitečné (rodinné rozvraty, sociální postavení atd.) a vést tak k vážným změnám v názorech a postojích odsouzeného. Rovněž nezanedbatelné je i to, že se odsouzený během výkonu trestu dostává jak do sféry vlivu pozitivního výchovného působení ze strany pracovníků Vězeňské služby, tak bohužel i do sféry vlivů negativních, působících na něj ze strany spoluvězňů.*⁹⁹

1.5.4 Generální prevence

Výchovné působení na ostatní členy společnosti se má uskutečňovat prostřednictvím individuální prevence. Jak bylo uvedeno v nálezu Ústavního soudu ČR pod sp. zn. IV. ÚS 463/97: *Uvedený poměr individuální a generální prevence nelze obracet. Pokud by se tak stalo, byla by narušena jednota, resp. vyváženost prevence a represe, a generální prevence, opřena především o odstrašení přísnou represí, by se stala prostředkem prevence individuální. Povýšení momentu trestní represe by ve skutečnosti znamenalo exemplární trestání, které je v rozporu s ustanovením § 23 tr. zák.*¹⁰⁰

Tím, že stát trestá určité chování, zabraňuje pachatelům nežádoucím způsobem jednat a vymezenými prostředky se snaží pachatele donutit k respektování právního řádu, dává najevo, které jednání je v jím spravované společnosti nežádoucí a které bude i nadále v budoucnu trestat. Prioritou je vstřípit odpovídající morální hodnoty neurčenému počtu občanů (resp. všem) a umožnit společnosti podílet se na

⁹⁸ NĀKS, P.: Estonský vězeňský systém v období změn, In: Sborník referátů z mezinárodní konference Evropské vězeňské systémy, Praha: Generální ředitelství VS ČR, 2004, str. 117

⁹⁹ ONDRUŠ, R.: K některým problémům spojeným s výkonem trestu odnětí svobody, ASPI 20208 (Lit.)

¹⁰⁰ nálezu Ústavního soudu ČR ze dne 23. 4. 1998, sp. zn. IV. ÚS 463/97 (Sb. n. a us. pod č. 47, svazek 10)

odsouzení jednotlivce. *Aby mohlo být dosaženo těchto cílů, je vhodné, aby byly zveřejňovány informace o trestních procesech v médiích, samozřejmě v přiměřeném a zákonu odpovídajícím rozsahu.*¹⁰¹ Efektivní spolupráce s médii je tak v soudobé moderní společnosti jednou ze základních podmínek pro naplnění funkce trestu.

1.5.5 Účely opatření ukládaných mladistvým

K 1. lednu 2004 nabyl účinnosti zákon upravující postup, rozhodování a výkon soudnictví ve věcech mládeže, odpovědnost mládeže za protiprávní činy a opatření za ně ukládané. Je jím zákon č. 218/2003 Sb., o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže (ZSM). Konkrétní úprava týkající se mladistvých tak byla vypuštěna z trestního zákona (§§ 75 až 87 tr. zák.), přičemž nový trestní zákoník na tuto skutečnost navázal, a je proto třeba hledat úpravu účelů opatření ukládaných mladistvým v tomto zákoně speciálním. Jaká je podstata a účel opatření, plyne mj. z §§ 1, 3, 9, 15, 21 a 24 ZSM. Oproti úpravě trestání dospělých pachatelů je účel trestání podstatně více rozveden v souladu s principy restorativní justice a je zaměřen především na ochranu osobnosti a zejména budoucího řádného vývoje mladistvého (což byly mj. i důvody samostatné úpravy trestní odpovědnosti a stíhání mladistvých).

Vzhledem k tomu, že úprava sankcí ukládaných mladistvým je tzv. monistická, ustanovení § 9 odst. 1 ZSM stanoví, že účelem všech opatření vůči mladistvému, tedy jak opatření výchovných, ochranných, tak trestních, je především vytvoření podmínek pro sociální a duševní rozvoj mladistvého se zřetelem k jím dosaženému stupni rozumového a mravního vývoje, osobním vlastnostem, k rodinné výchově a k prostředí mladistvého, z něhož pochází, i jeho ochrana před škodlivými vlivy a předcházení dalšímu páčání provinění. Obecnější ustanovení § 1 odst. 2 ZSM navíc zdůrazňuje snahu účinně přispět k tomu, aby se pachatel nadále páčání protiprávního činu zdržel, našel si společenské uplatnění odpovídající jeho schopnostem a rozumovému vývoji a podle svých sil a schopností přispěl k odčinění újmy vzniklé jeho protiprávním činem.

Z řečeného je zřejmé, že při ukládání sankcí mladistvým hraje nejdůležitější úlohu výchovný účel (také nazývaný rehabilitační, korektivní, resocializační atp.).

¹⁰¹ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 1. vydání, Praha: Leges, 2009, str. 353

Ostatní jsou spíše vedlejší, přičemž dokonce ochrana společnosti, resp. ochranný účel je zmiňován jen okrajově (viz. § 1 odst. 2 věta za středníkem ZSM). *To však neznamená, že by při uplatnění trestních opatření v trestních věcech mladistvých úplně ztratil význam ... (arg. slova ‚v návaznosti na trestní zákon‘ v odstavci 2 ustanovení § 24 ZSM odkazující na vymezení účelu trestu v § 23 tr. zák.). Funkci ochrany společnosti plní trestní opatření jak proti pachateli provinění (mladistvému), vůči němuž se projevuje moment represe (zabránění v trestné činnosti) a moment individuální prevence (výchova k řádnému životu), tak i proti dalším osobám (potenciálním pachatelům), vůči nimž se projevuje moment generální prevence (výchovné a odstrašující působení na ně).*¹⁰² I v ZSM je tedy ochranný účel zastoupen, neboť celkový význam trestní spravedlnosti je na tomto principu založen.

Relevantní důraz na zachování všech účelů opatření ukládaných mladistvým klade značné nároky na osoby, které se s mladistvými při projednávání jejich provinění dostávají do kontaktu, a to zejména na orgány činné v trestním řízení. Dále je však nutné zmínit ty, kteří se bezprostředně při výkonu samotného opatření a při následném znovuzачlenění mladistvého do společnosti podílejí na odstraňování kriminogenních faktorů a formování jeho osobnosti. Při rozhodování o tom, které opatření bude mladistvému vhodné uložit, si musí soud opatřit celou řadu podkladů vypovídajících o jeho poměrech, aktuální životní situaci, jeho postoji k provinění apod. *Pečlivé zjištění skutečností týkajících se osobnosti mladistvého však ještě samo o sobě není zárukou toho, že vůči mladistvému bude použito nejvhodnější opatření. Tento výsledek závisí na tom, jak dalece je soud schopen na základě těchto zjištěných skutečností stanovit sociální prognózu, to znamená předpovědět budoucí sociální chování mladistvého. Jde tu o vytvoření pravděpodobnostního úsudku soudu o tom, jaké chování lze očekávat při uložení toho či onoho opatření, resp. jaké chování lze očekávat, když žádné opatření uloženo nebude. Na základě takto stanovené prognózy pak soud musí zvolit takové ze zákonem stanovených řešení, které bude odpovídat nejlepšímu výsledku.*¹⁰³

¹⁰² ŠÁMAL, P. a kol.: Zákon o soudnictví ve věcech mládeže, Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2004, str. 285

¹⁰³ VANDUCHOVÁ, M.: K ukládání sankcí podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, In: Problémy trestního postihu mladistvých. Sborník příspěvků k aktuálním otázkám trestního práva, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003, str. 23

Tato nesnadná pozice je ještě více umocněna právě při rozhodování, zda mladistvému uložit trestní opatření odnětí svobody, a to zejména v nepodmíněné podobě. Zvýšené riziko prizonizace, navazování nežádoucích kontaktů s ostatními odsouzenými, inklinace k nim a ke schvalování páčání provinění nutně musí budít obavu, že výchovný účinek tohoto opatření může být mizivý. To vede k závěru, že trestní opatření nepodmíněného odnětí svobody by mělo být ukládáno jen z hlediska naplnění účelu ochrany společnosti, resp. izolace pachatele od ostatních členů společnosti. V ostatních případech, kdy se taková izolace nejeví jako nezbytně nutná, by měl soud volit vždy opatření nespojená s odnětím svobody.

Jak již bylo konstatováno, právní úprava, odborná literatura i dosavadní praxe sankcionování mladistvých se odklonily od klasického retributivního pojetí a zdá se, že odplatu a potrestání pachatele jako účely trestání zcela opomíjí. *Nové pojetí obnovující trestní spravedlnosti (restorative justice) přistupuje k trestné činnosti zcela odlišně. Vidí v ní totiž především poškození jedné osoby jinou a porušení určitých sociálních a právních vztahů... Z hlediska řešení trestné činnosti mladistvých provinilců je ... na místě více vést, chránit a pomáhat, než trestat, pochopitelně aniž by byl jakkoli pomíjen zájem na odčinění újmy způsobené stíhaným činem a na předcházení recidivě trestné činnosti.*¹⁰⁴ Dle mého názoru je však právě v tomto ohledu speciální úprava ZSM spíše odklánějící se od reálných potřeb společnosti. Souhlasím s tím, aby se kladla zvýšená pozornost na výchovu mladistvých. Netvrdím, že by se měli mladiství trestat přísně, jsem však toho názoru, že by se trestat měli. Za svou dosavadní praxi jsem zaznamenal řadu případů, kdy mladiství zneužívají benevolentnost ZSM. Jsou si velice dobře vědomi protiprávnosti svého jednání, a přesto v nich přetrvává pocit nepostižitelnosti. Většina z nich se utěšuje pocitem, že i kdyby jejich provinění orgány činné v trestním řízení odhalily, nehrozí jim nic, co by jim mohlo uškodit. Absolutní pocity beztrestnosti nejsou výjimkou ani u těch, kterým již dříve vybraná trestní opatření podle ZSM uložena byla. Mé poznatky načerpané při návštěvách ve věznici pro mladistvé svědčí i o tom, že doktrína netrestání odňala zaměstnancům VS ČR prostředky, jak přimět odsouzené mladistvé k efektivní účasti na výchovných aktivitách, přičemž mladistvý, který prahne po vzdělání, se zpravidla do výkonu

¹⁰⁴ KRATOCHVÍL, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 567-568

trestního opatření odnětí svobody nedostane. Dokonce jsem zaznamenal výpověď, v níž mladistvý obviněný svůj první 8 měsíční pobyt ve věznici hodnotil slovy: „Dobrá zkušenost“ a „Není to tak hrozné“.

Nikdo nepochybuje o tom, že když malé dítě neposlouchá, mělo by se pokárat, což s přihlédnutím k věku dítěte pro něj představuje újmu. I u dospělého je odebrání výhod či omezení svobody považováno za prostředek k nápravě. Není proto důvod se domnívat, že by tomu u mladistvých mělo být jinak. Výchova pachatele je, nebo lépe řečeno má být, výchovou k odpovědnosti, přičemž odsouzený by měl především přijmout právní odpovědnost za své činy. Když pak A. Gerloch *právní odpovědností rozumí uplatnění nepříznivých právních následků, stanovených právní normou, vůči tomu, kdo porušil právní povinnost,*¹⁰⁵ pak i opatření ukládaná mladistvým by pro ně měla být nepříjemná, a to nejméně tak, aby je odradila od opakování jejich nežádoucího chování. Jsem si vědom výroku Ch. L. Montesquieua, který ve své době hlásal, že „lidstvo nesmí být řízené s příliš velkou krutostí. Prostředků, jichž nám příroda k vychovávání poskytla, bychom měli využívat obezřetně. Jestliže se ptáme po příčinách všech lidských selhání, shledáme, že tyto pocházejí z beztrestnosti zločinců, a nikoli z mírných trestů.“¹⁰⁶ Zde však nehrozí, že by mladiství byli trestáni mírně, nýbrž že nebudou trestáni vůbec. Neboť beztrestnost je i tam, kde sice bylo formálně reagováno, avšak provinilci nebyla způsobena újma. Jak zákonodárci, tak odborná veřejnost se shodují, že v období dospívání je člověk velmi náchylný ke špatným sociálním návykům. Proto především tehdy by měl získat pocit, že se trestná činnost nevyplácí. Jinak budou individuální a generální prevence pouze prázdnými pojmy.

¹⁰⁵ GERLOCH, A.: Teorie práva, 4. upr. vyd., Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, str. 179

¹⁰⁶ přeloženo z MONTESQUIEU, Ch. L.: The Spirit of Laws [online], překl. Nugent, T., Kitchener: Batoche Books, 2001, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: <http://socserv.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/montesquieu/spiritoflaws.pdf>, str. 101

1.6 Citelnost trestu

Základní potřebou společnosti je znovuoobnovení narušeného vztahu mezi ní a pachatelem poté, co se pachatel dopustil protiprávního jednání. Pokud má být právě trest prostředkem opětovného nastolení rovnováhy, musí představovat újmu pachateli stejně citelnou, jak citelný byl následek jeho činu. V souladu s trestněprávní naukou lze připustit, aby způsobená újma byla poněkud citelnější, avšak nikoli převyšující *míru nezbytně nutnou pro ochranu společnosti*.¹⁰⁷ O. Novotný se dokonce domnívá, že by měla být citelnější obligatorně, když podle něj *újma obsažená v trestu musí převyšovat prospěch pro pachatele ze spáchaného trestného činu*.¹⁰⁸ Celý problém při vysvětlení podstaty trestu tak závisí na vymezení pojmů újma a citelnost újmy.

Dosavadní historický vývoj trestání můžeme charakterizovat jako postupný přechod od drakonických sankcí, spojených zejména s fyzickým utrpením, k sankcím mírnějším, zaměřeným především na psychiku člověka. Popravy a mučení v 18. a 19. století začaly nahrazovat věznice s neutěšeným hygienickým prostředím, kdy režim byl velmi tuhý a zostřovaný řadou opatření (odpírání potravy, nasazování okovů, uzavírání do temných komor apod.). Období po druhé světové válce je však již plně ovládáno zásadami humánnosti trestání, jako je zákaz ukládání krutých, nepřiměřených a ponižujících trestních sankcí, a zejména pak humánnosti samotného výkonu těchto sankcí. V zacházení s vězni má dominovat vzdělávání a resocializace.

Ačkoli by bylo možno očekávat, že se efektivita trestání s novými přístupy zvýší, přes všechna tato opatření se ve stejném období objevují a eskalují základní trestněprávní a penologické problémy současnosti, a to neúčinnost trestání a recidiva pachatelů. Ve snaze akcentovat především výchovné působení trestu, byly např. v Nizozemí zavedeny tzv. věznice otevřeného typu. Dosavadní zkušenosti však uspokojivě hodnoceny nejsou. „Ačkoli by se mohlo zdát, že vězni propuštění z věznice otevřeného typu mají jednoznačně menší pravděpodobnost recidivy než vězni z uzavřených věznic, počty recidivistů však k jednoznačné demonstraci

¹⁰⁷ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 407

¹⁰⁸ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 62

efektivnosti různých sankčních systému či jednotlivých trestů nevedou.“¹⁰⁹ M. Foucault vyjádřil názor, že *vše, co se nachází skryto pod humanizací trestů, jsou pravidla, která autorizují, či přesněji vyžadují „mírnost“ jako propočítanou ekonomii trestající moci.*¹¹⁰ H. Kury a J. Zapletal naopak tvrdí, že *lidé mají nesprávné představy nejen o kriminálním dění, ale též o ukládaných sankcích. ... Domnělý nebo skutečný vzestup kriminality pak jimi bývá spojován s předpokládanou mírnou sankční praxí soudů, jako s převažující nebo dokonce jedinou příčinou tohoto vzestupu.*¹¹¹ Osobně se domnívám, že jednou z možných příčin není ukládání mírných trestů soudem, ale spíše zvyšování úrovně standardů při zacházení s vězni či obecně s trestanými, čímž se snižuje citelnost trestu na takovou úroveň, kdy již není schopen plnit svou základní funkci chránit společnost. Primárně tedy problém nespočívá v domněle nižší výměře trestu uloženého soudem, nýbrž v jeho faktickém dopadu na pachatele v rámci následného výkonu.

1.6.1 Podstata újmy

„Zavřete mě?“ dychtivě se dotazoval obviněný při neveřejném zasedání u okresního soudu, když jako obviněný ze spáchání trestného činu loupeže čekal na verdikt o vzetí do vazby. „Hned, jak odtud vyjdu, určitě něco udělám. Já nemůžu žít venku, tam je to horší než tady,“ svěřuje se odsouzený ve věznici se zvýšenou ostrahou při rozhovoru se státním zástupcem v rámci jeho dozoru nad zachováním zákonnosti ve výkonu TOS. Ačkoli každá z uvedených osob byla v jiném procesním postavení, jedno měly společné. Chtěly být omezeny na svobodě. O tomto jevu hojně mluví laická veřejnost, nemalou pozornost mu rovněž věnuje odborná literatura, zejména kriminologická a penologická, a přesto svůj odraz v právní úpravě nenachází. Právo, jakoby ze setrvačnosti, hájí po staletí zažitý obraz vězení, coby místa neutěšených podmínek, fyzického a psychického utrpení, aniž by dostatečně reflektovalo dopady humanizace vězeňství a trestání obecně.

¹⁰⁹ přeloženo z tiskové zprávy Ministerstva spravedlnosti Nizozemska [online], dostupné z WWW: <http://www.dji.nl>, [cit. 2009-08-02]

¹¹⁰ FOUCAULT, M.: Dohlížet a trestat, Praha: Dauphin, 2000, str. 156

¹¹¹ KURY, H.; ZAPLETAL, J.: K postojům obyvatelstva ke kriminalitě a k trestání ... [online], In: Kriminálnístika, Praha: MV ČR, č. 1, 2002, [cit. 02-12-2010], dostupné z WWW http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminálnístika/2002/02_01/kury.html

Podstatou újmy, kterou je možno na člověka působit, je jeho omezení na svobodě, postižení na majetku či cti, donucení k výkonu určitých prací apod. Jedná se tedy o faktické donucení jedince dělat to, co dělat nechce, a nedělat to, co dělat chce (resp. strpět to, co je mu nepříjemné). J. Bentham chápal „újmu buď ve formě bolesti nebo ztráty osobního štěstí, příp. ztráty postavení a podmínek, jichž určitá osoba požívá, jež jsou bezprostřední příčinou bolesti nebo ztráty štěstí.“¹¹² Z toho jednoznačně vyvodíme, že má-li být státem ukládané opatření skutečným trestem, nelze se spolehnout na jeho formální označení, nýbrž musí být pachatelem jako trest – újma fakticky pociťováno. Navíc i v případě, kdy pachatel bude považovat uložené opatření jako újmu, bude takové opatření trestem jen tehdy, pokud citelnost újmy bude vyšší než zisk ze spáchaného trestného činu, nebo přinejmenším bude tato újma alespoň stejně citelná. Jak poznamenal J. Lock: „Každý hřích má být potrestán v takové míře a s takovou přísností, aby trest pro delikventa znamenal „špatný obchod“, dal mu příležitost litovat svého jednání a jiné od podobného odstrašil.“¹¹³

Mnozí pachatelé zvažují, srovnávají, hodnotí důsledky svého jednání v kontextu s možným či fakticky uloženým trestem. V zásadě lze tento postup označit jako ekonomický. Na jedné straně stojí zisk ze spáchaní trestné činnosti, resp. uspokojení určitých potřeb, kdy pachatel dělá to, co dělat chce, a nedělá to, co dělat nechce. Na druhé straně pak stojí případná ztráta v podobě trestu. Jestliže pachatel dojde při těchto úvahách ke zjištění, že trest je pro něj rovněž ziskem, či dokonce páchá trestnou činnost právě kvůli svému potrestání, pak je třeba se zamyslet nad tím, co jej přinutí se protiprávního jednání zdržet. Tato otázka není pouze akademická. Tvrdím, že současný problém recidivy pachatelů je právě na jejím vyřešení závislý. Dnešní penitenciární systém akcentuje především snahu o nápravu pachatele formou resocializačních programů. Tyto programy bývají zaměřeny na rozvoj osobnosti, pracovních dovedností, vzdělání apod. Nelze popřít, že všechny tyto aspekty jsou pro pachatele přínosem a mohou ve svém důsledku snižovat míru újmy, která má být odpovídající spáchanému trestnému činu.

¹¹² přeloženo z BENTHAM, J.: *The Works of Jeremy Bentham: Principles of Morals and Legislation, Fragment on Government, Civil Code, Penal Law* [online], New York: Russel & Russel, Inc., 1962, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: http://files.libertyfund.org/files/2009/Bentham_0872.01_Bk.pdf, str. 390-391

¹¹³ přeloženo z LOCKE, J.: *Two treatises of government, The Works of John Locke, Vol. V.* [online], London: b. n., 2005, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: <http://www.atlas.org.ar/eBooks/Two%20Treatises%20on%20Civil%20Government-John%20Locke.pdf>, str. 110

V čem tedy spočívá újma způsobená uložením NTOS? Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody (ZVTOS) v § 27 taxativně vyjmenovává, k jakým omezením práv může po dobu výkonu trestu docházet. Jsou jimi omezení práva na nedotknutelnost osoby, soukromí, svobody pohybu a pobytu, zachování listovního tajemství, svobodné volby povolání, práva na stávku, práva podnikat, svobodně zvolit lékaře, vykonávat veřejné funkce, být v kontaktu s osobami blízkými, svobodně nakládat s majetkem a další. Aby tato omezení byla pociťována pachatelem jako skutečná ztráta – újma – trest, je třeba předpokládat, že pachatel před výkonem trestu žil v prostředí, kde nebyl vystavován fyzickému a psychickému tlaku vůči své osobě, vlastnil majetek, měl dostatek prostředků k tomu, aby mohl rozhodovat o svých zájmových aktivitách, kvalitě bydlení či lékařské péči, žil ve zdravém rodinném prostředí, pracoval nebo pracovat, podnikat, zastávat veřejné funkce chtěl a byl toho schopen. Jak uvedl již dříve citovaný odsouzený v nejpřísnějším vězeňském režimu: „Já nemůžu žít venku, tam je to horší než tady.“

Již O. Novotný poukazoval, že *velikost újmy představované trestem je závislá především na celkových společenských poměrech a celkové životní úrovni ve společnosti v době výkonu trestu. Tedy újma spočívající v trestu odnětí svobody je určena rozdílem mezi způsobem života vězňů a současným způsobem života svobodných lidí. Jinak řečeno: jestliže stoupá celková životní úroveň společnosti a celkový režim v nápravně výchovných ústavech zůstává beze změny, citelnost trestu odnětí svobody se zvyšuje*¹¹⁴ (pozn. což platí i obráceně). Na obdobné skutečnosti poukazuje i M. Foucault. Podle něj *idea jednotného trestu nemá stejný účinek na všechny; pokuta neznamená pro bohaté nic strašlivého, tak jako potupa není nic pro toho, kdo jí byl již mnohokrát vystaven.*¹¹⁵ J. Rozum dále dodává: *je nepochybné, že tíže trestu, tedy újma způsobená odsouzené osobě, je pociťována individuálně značně rozdílně v závislosti na osobnosti daného subjektu.*¹¹⁶ Pro větší názornost si můžeme utvořit představu o vnímání přísnosti trestu vězení mezi vězněm české národnosti uvězněným např. v Thajsku a domorodým obyvatelem Thajska uvězněným v České republice.¹¹⁷

¹¹⁴ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 16

¹¹⁵ FOUCAULT, M.: Dohlížet a trestat, Praha: Dauphin, 2000, str. 152

¹¹⁶ ROZUM, J. a kol.: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ, In: Vybrané problémy sankční politiky, Praha: IKSP, 2005, str. 12

¹¹⁷ srov. rozhodnutí Ústavního soudu ČR ze dne 21. 2. 2007 sp. zn. I. ÚS 601/04

Nemám snahu tvrdit, že NTOS je v našich poměrech zcela neúčinná sankce a že vlastně není trestem. To by bylo příliš kategorické. Naopak chci poukázat na nebezpečnost kategorických výroků svým obsahem zcela opačných, které, dle mého názoru, nemají reálný podklad. Souhlasím s názorem J. Macha, který se domnívá, že *vězení je hrozbou jen pro slušnější, méně narušené a fyzicky slabší pachatele, není hrozbou pro ostříleného zdatného zločince a některým cizincům z ekonomicky slabých zemí připadá dokonce jako velmi solidní sociální a kulturní zařízení, kde lze žít na úrovni, o které se jim v jejich zemi v „civilu“ ani nesnilo.*¹¹⁸ Tento názor se pokusím podložit právní argumentací.

1.6.2 Relativnost újmy

V komentáři k novému trestnímu zákoníku F. Púry uvádí, že *výkon trestu odnětí svobody je svou povahou nejpřísnějším druhem právní sankce, jakou lze uložit za porušení právních povinností. Proto je přípustný jen za trestné činy, které představují typově nejzávažnější porušení práva. Jeho přísnost spočívá v tom, že ze všech sankcí nejvýraznějším způsobem omezuje nejširší okruh základních práv a svobod člověka.*¹¹⁹ Tento závěr je do textu zákona vtělen jako axiom. Vyplývá ze samé systematiky trestního kodexu i z jednotlivých ustanovení, jakým je např. § 55 odst. 2 TZ, kde je zakotvena tzv. zásada subsidiární povahy TOS. Doslova se uvádí, že za trestné činy, u nichž horní hranice trestní sazby odnětí svobody nepřevyšuje tři léta, lze uložit nepodmíněný trest odnětí svobody jen za podmínky, že by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k tomu, aby pachatel vedl řádný život. Nejvyšší přísnost trestu vězení bývá rovněž dovozována z taxativního výčtu druhů trestů v § 52 odst. 1 TZ, kde je odnětí svobody uvedeno na prvním místě. V § 24 odst. 1 ZSM je nepodmíněné trestní opatření odnětí svobody naopak, avšak z téhož důvodu, uvedeno na místě posledním. F. Púry k tomu dodává, že *zákonné vymezení druhů trestů zároveň vytváří určitý systém, protože kromě výčtu jednotlivých druhů trestů stanovuje zákon i jejich uspořádání (zpravidla podle závažnosti, podle zájmů, které postihuje).*¹²⁰ Naproti tomu na jiném místě komentáře k trestnímu zákoníku M. Vanduchová píše, že *určení, která z trestních sankcí*

¹¹⁸ MACH, J.: K problematice důvěry občana v ochrannou funkci státu proti zločinnosti, In: K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v ČR, Praha: IKSP, 1999, str. 39

¹¹⁹ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 648

¹²⁰ tamtéž, str. 621

přicházejících v konkrétním případě v úvahu je pro pachatele méně postihující a která citelnější, záleží na okolnostech případu. Pečlivě bude nutno hodnotit zejména osobní, rodinné, majetkové a jiné poměry pachatele, mající význam z hlediska citelnosti trestu. Pro stanovení citelnosti trestu nelze proto použít stupnici trestů uvedenou v § 52.¹²¹ Osobně se přikláním k názoru M. Vanduchové, neboť se domnívám, že současná právní úprava vytyčuje určitou škálu sankčních nástrojů bez bližší specifikace o jejich „citelnosti“ jako sobě rovné, a tak ponechává každému státnímu zástupci a zejména každému soudci možnost sestavit přiměřenou škálu trestů v konkrétním případě pro konkrétního pachatele. Díky tomu lze uvedený postup bezezbytku vztáhnout na všechny v úvahu přicházející případy. Oproti tomu názory podporující právní fikci, že v § 52 odst. 1 TZ jsou jednotlivé tresty seřazeny podle jejich citelnosti, mohou v praxi obstát jen u těch pachatelů, kteří by podle svého uvážení uvedené tresty ve stejném pořadí seřadili. Domnívám se, že takové případy budou spíše výjimkou než pravidlem.

Lze poukázat na případ, který řešil Ústavní soud ČR ve svém nálezu II. ÚS 304/04 ze dne 8. 6. 2006, kdy stěžovatel namítal porušení principu zákazu reformationis in peius, když mu byl odvolacím soudem uložen trest vyhoštění, ačkoli nalézacím soudem mu byl uložen TOS v trvání tří měsíců s podmíněným odkladem na zkušební dobu jednoho roku. Odvolací soud ohledně uloženého trestu poukázal na to, že „v katalogu trestů podle § 27 tr. zák. je trest odnětí svobody uveden jako první, zatímco trest vyhoštění jako předposlední. Tím dal podle něj zákonodárce dostatečně najevo, že se jedná o trest podstatně mírnější než ostatní tresty, tedy i trest odnětí svobody, byť podmíněně odložený. Nelze přitom přihlížet k subjektivním náhledům obžalovaných, kteří přísnost či mírnost trestů mohou vidět jinak.“¹²² Ústavní soud ČR s tímto názorem nesouhlasil a zcela jednoznačně dovedl, že „výklad odvolacího soudu nemůže obstát, neboť neodpovídá ustálené judikatuře obecných soudů, podle níž to, zda je trest přísnější či nikoli, musí být vždy poměřováno jeho přímým dopadem na pachatele a možnostmi, které mu výkon toho kterého druhu trestu skýtá. Jediným kritériem pro výklad pojmu "přísnější trest" tak nutně nemůže být jen systematika zařazení určitého druhu trestu v § 27 tr. zák.“¹²³ Je

¹²¹ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 428

¹²² náleze Ústavního soudu ČR ze dne 8. 6. 2006 sp. zn. II. ÚS 304/04

¹²³ tamtéž

paradoxní, že Ústavní soud ČR ke své argumentaci citoval část právní věty usnesení Nejvyššího soudu ČR, sp. zn. 4 Tz 125/2003, když v této právní větě je vzápětí dodáváno: a z tohoto důvodu je pak nepodmíněný trest odnětí svobody vždy přísnějším trestem než trest odnětí svobody, jehož výkon je podmíněně odložen, třebaž byl uložen v delší výměře.¹²⁴

Soudy tak činí rozdíly mezi jednotlivými formami TOS. Např. Nejvyšší soud ČR v jednom ze svých rozhodnutí uvedl, že „formálně se nepodmíněný i podmíněný trest odnětí svobody jeví jako jeden druh trestu, resp. jako dvě formy jednoho druhu trestu. Avšak materiálně je mezi nimi podstatný rozdíl spočívající v tom, jaké důsledky pro obviněného má uložení nepodmíněného trestu oproti uložení podmíněného trestu. ... Materiální rozdíl mezi nepodmíněným a podmíněným trestem odnětí svobody tak opodstatňuje závěr, že ve skutečnosti jde o dva druhy trestu. ... Obecnou zásadu, že nepodmíněný trest odnětí svobody je přísnější než podmíněný trest odnětí svobody, je nutné vždy bezvýjimečně promítnout do každého konkrétního případu.“¹²⁵ Uvedené stanovisko Nejvyšší soud ČR odůvodňuje mj. tím, že NTOS s sebou nese pro odsouzeného kromě prostého odnětí svobody různé další nevýhody. Tak je tomu např. při využití institutu zahlazení odsouzení, kdy k účinku, že se na odsouzeného hledí, jako by nebyl odsouzen, dochází až rozhodnutím soudu po uplynutí zákonné lhůty, v průběhu níž má vést odsouzený řádný život (§ 105 a násl. TZ), a to na žádost (§ 363 TŘ). Příznivější je situace u podmíněného odsouzení, kdy se na pachatele hledí, jako by nebyl odsouzen, již právní mocí rozhodnutí o jeho osvědčení ve zkušební době nebo jestliže soud nečinil do 1 roku od uplynutí zkušební doby rozhodnutí o tom, že se podmíněně odsouzený osvědčil, či se trest vykoná (§ 83 odst. 4 TZ). V tomto případě tedy nastává fikce neodsouzení ex lege a především bez návrhu.

Za další nevýhodu považuje Nejvyšší soud ČR zhoršení postavení odsouzeného při případném budoucím rozhodování o způsobu výkonu TOS v jiné věci podle § 56 odst. 2 TZ nebo při případném budoucím ukládání souhrnného trestu podle § 43 odst. 2 TZ. V druhém případě je naráženo na zásadu, že souhrnný trest nesmí být mírnější než trest uložený dřívějším rozsudkem, přičemž v této souvislosti je podmíněný TOS trestem mírnějším než NTOS. V neposlední řadě zmíněný soud

¹²⁴ rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 20. 8. 2003 sp. zn. 4 Tz 125/2003

¹²⁵ rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 18. 10. 2006 sp. zn. 7 Tdo 1252/2006

ve svém rozhodnutí poukazuje na otázku recidivy, kdy by mohlo být předešlé rozhodnutí o uložení toho či onoho druhu trestu posuzováno v neprospěch obviněného, pokud zpětnost vyplývá z uložení nepodmíněného trestu, a dále na otázku obecně přitěžujících okolností ve smyslu § 42 písm. p) TZ.¹²⁶ K uvedenému lze doplnit rovněž následné negativní hodnocení pachatele v rámci posuzování povahy a závažnosti trestného činu v kontextu § 39 odst. 2 TZ.

Ani výše rozebraný názor Nejvyššího soudu ČR však nemusí platit vždy. Ve své praxi jsem se setkal s případem, kdy byl obžalovanému uložen NTOS jako fakticky mírnější, ačkoli většina okolností v danou chvíli směřovala k uložení výrazně delšího TOS s podmíněným odkladem jeho výkonu. Jednalo se totiž o souhrnný trest, kdy jeho výměra musela být vyšší než dříve uložený podmíněný trest, což by vedlo k poměrně výrazné délce TOS, byť podmíněně odloženého. Podstatnou okolností, která vedla k uložení NTOS (a to výrazně kratšího trvání), však bylo, že už při rozhodování o tomto podmíněném trestu bylo zjevné, že by došlo k jeho přeměně, když tímž rozsudkem mu byl dále ukládán samostatný NTOS za jinou trestnou činnost, jíž se dopustil ve zkušební době zmíněného podmíněného odsouzení. Tedy ani jednoznačně charakterizovaný poměr přísnosti NTOS k TOS podmíněně odloženému nelze všeobecně paušalizovat.

Totéž platí i pro trest OPP, příp. další tresty. Setkal jsem se např. s případem, kdy po nabytí účinnosti nového trestního zákoníku soud, ve snaze uložit tzv. mírnější trest, uložil krátce po sobě další trest OPP v maximální výměře, aniž by byl předchozí trest vykonán. V důsledku vypuštění ustanovení o dalším trestu (viz. § 36 tr. zák.) z trestního zákoníku a krátkému intervalu mezi nařízením obou trestů tak odsouzenému, který byl v dané době řádně zaměstnán, podle rozsudku hrozilo vykonat 700 hodin OPP přibližně za stejné období jednoho roku. V konkrétním případě se obžalovaný i státní zástupce do rozsudku odvolali vzhledem k nepřiměřené přísnosti trestu, přičemž krátkodobý NTOS (v dané věci pro uložení jiného trestu nebyly splněny zákonné podmínky) byl navrhován jako trest mírnější. Je nutno připustit, že soud pochybil, když nepřihlédl k účinkům a důsledkům, které bylo možno očekávat od trestu pro budoucí život pachatele, jak mu ukládá § 39 odst. 1 věta poslední TZ.

¹²⁶ srov. rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 18. 10. 2006 sp. zn. 7 Tdo 1252/2006

Důvody pro konstatování, že NTOS nelze a priori považovat za trest nejpřísnější, lze nalézt i v jednání některých odsouzených, jimž byl uložen trest nespojený s odnětím svobody (např. peněžitý trest či trest OPP) a kteří svévolně podmínky takových trestů neplní. Přeměnu alternativního trestu na TOS pak považují za výhodnější řešení. Tyto skutečnosti mi potvrdili jak samotní odsouzení, tak zaměstnanci VS ČR ze svých pracovních zkušeností. Vnímání citelnosti je proto i v případě NTOS zcela individuální. Žádnému druhu trestu, a to ani NTOS, tak nelze a priori přiřazovat nějakou objektivně danou míru citelnosti, neboť právě s ohledem na subjektivní kritérium vztahující se k osobě pachatele lze citelnost trestu poměrně adekvátně stanovit pouze ad hoc ke konkrétnímu projednávanému případu.

V současnosti se tak v praxi objevují tři skupiny právníků. První skupina k určení citelnosti trestů používá systematické třídění uvedené v § 52 odst. 1 a dalších ustanoveních TZ. Druhá skupina zkoumá skutečné dopady v úvahu připadajících sankcí na osobu pachatele, avšak s výjimkou NTOS, který je dle jejich názoru nejpřísnější za všech okolností. Pokud však deklarují nejvyšší přísnost NTOS, pak takové hodnocení, podle mého názoru, nevychází ze skutečné citelnosti tohoto trestu, nýbrž ze snahy snižovat četnost jeho ukládání z důvodu nákladnosti, personální a materiální náročnosti jeho realizace. Konečně třetí skupina, názorově spřízněná se skupinou druhou, zkoumá citelnost trestu zcela výhradně podle předpokládaného dopadu na pachatele, avšak včetně NTOS. Nutno připustit, že stanovisko druhé skupiny má v praxi asi největší uplatnění. Zaběhnutý systém však funguje do té doby, dokud samotný pachatel pocítuje z uložení NTOS strach a omezení spojená s jeho výkonem považuje za nejcitelnější možný zásah do jeho svobody. V případě, že tomu tak není (a jak jsem již dříve poukázal, tyto případy nejsou výjimkou), ztrácíme poslední možnost ukládání účinného trestu.

NTOS je bezpochyby nejpodstatnějším trestem, nikoli však pro svou citelnost, nýbrž proto, že je díky obecným zásadám pro ukládání trestů tzv. trestem posledním. Jestliže odsouzený nevykoná trest OPP, bude mu nevykonaný zbytek tohoto trestu přeměněn na NTOS. Stejně tak pokud nezaplatí peněžitý trest či zmaří výkon trestu domácího vězení, vykoná NTOS jako trest náhradní. U většiny alternativních trestů tak jediné NTOS představuje skutečný prostředek státního

donucení vykonávat to, co pachatel nechce, a nevykonávat to, co pachatel chce (často pouhou formou izolace). Pokud se týče trestu domácího vězení, jehož zevrubná analýza účinnosti v České republice ještě z pochopitelných důvodů nemohla proběhnout, pak dle J. Navrátilové z *empirických výzkumů mezi odsouzenými k tomuto druhu trestu ve státech, které jej již aplikují, vyplývá, že ne zcela zanedbatelné procento odsouzených (cca 15%) tento druh trestu vnímalo jako daleko přísnější, než je trest odnětí svobody.*¹²⁷ J. Navrátilová dále uvádí, že *odpůrci elektronicky hlídaného domácího vězení se dále zaměřují na jeho zásah do práv a svobod, jakož i do intimní sféry odsouzených a jejich blízkých, přičemž vychází hlavně z etického hlediska. Tento trest, dle jejich názoru, představuje ještě citelnější zesílení psychologického nátlaku na odsouzeného oproti tradičnímu způsobu výkonu trestu odnětí svobody.*¹²⁸

Omezení možností ukládání tzv. alternativních trestů podle kritéria závažnosti trestných činů, resp. sazby TOS za tyto činy stanovené, a fakt, že alternativní tresty nejsou svou povahou definitivní, což vyplývá právě z možnosti jejich přeměny či náhrady TOS, vedou k situaci, kdy podmínky pro jejich ukládání de facto neumožní vykonat jiný trest než NTOS, aniž by tento byl schopen splnit svůj účel. Domnívám se, že i ostatní tresty (označované jako alternativní), mají vysoký odstrašující potenciál a mohou být v prevenci kriminality daleko efektivnější, než je tomu v současnosti. Proto by měl být hledán způsob, jak docílit jejich výkonu, aniž by je bylo nutno přeměňovat či pro případ jejich nevykonání ukládat NTOS jako trest náhradní. Při úvahách de lege ferenda je možno se nechat inspirovat polskou úpravou, kdy např. *v případě neuhrazení peněžitého trestu není ukládán náhradní trest odnětí svobody pro případ, že by nebyl vykonán, ale až v případě, že skutečně dojde k situaci, že částka nebude dobrovolně zaplácena, přichází na řadu změna peněžitého trestu na trest jiný (např. obecně prospěšné práce, podmíněný TOS nebo zástupný TOS s výhodnějším přepočítacím poměrem pro odsouzeného).*¹²⁹ Za zmínku stojí také úprava holandská, kde je možno při nedodržení podmínek podmíněného odsouzení místo nařízení výkonu TOS uložit

¹²⁷ NAVRÁTILOVÁ, J.: Trest domácího vězení [online], In: Bulletin advokacie č. 10, 2009, [cit. 2010-03-05], dostupné z WWW: http://www.cak.cz/files/2678/BA_10_2009_web.pdf, str. 96

¹²⁸ tamtéž, str. 97

¹²⁹ WALACH, A.: Systém trestů v Polsku, In: Státní zastupitelství, Praha: Novatrix, č. 2, 2010, str. 29

tzv. úkolový trest, což je obdoba OPP v naší úpravě.¹³⁰ Jako výrazně pozitivní lze v tomto ohledu hodnotit vládou navržené změny trestního zákoníku, díky nimž by bylo možno, v případě nabytí účinnosti předmětné novely, alternativně místo přeměny na TOS rozhodnout o přeměně nevykonaného zbytku trestu OPP v trest domácího vězení.¹³¹ Bylo by samozřejmě žádoucí, kdyby se podobné změny dotkly více alternativních trestů. Takové rozsáhlé systémové změně podmínek pro ukládání a výkon jednotlivých trestů, která daleko více otevírá prostor a možnosti pro individualizaci trestu, by však měla předcházet rozsáhlá odborná diskuse.

1.6.3 Vztah výměry trestu k citelnosti újmy

Z. Karabec ve své práci uvádí, že *podle mezinárodních odborných odhadů je v současné době na celém světě ve věznicích zhruba 8 milionů mužů, žen a dětí. Tento počet je výsledkem trvalého trendu zvyšování trestní represe, který lze již po několika desetiletí sledovat ve většině zemí. Zostření trestní represe, a tedy i ukládání delších trestů odnětí svobody, je chápáno jako odpověď na růst kriminality.*¹³² Z uvedeného lze dovodit několik zásadních závěrů. Za prvé, zostřování trestní represe je dosahováno pouhým zvyšováním trestních sazeb, v konkrétních případech pak ukládáním dlouhodobých trestů. Za druhé, čím delší TOS bude muset odsouzený vykonat, tím delší dobu bude jeho jméno figurovat v seznamech vězňů, což je podstatnou příčinou přeplněnosti věznic. Z. Karabec k tomu dodává, že *neustálé prodlužování doby, po kterou je část populace držena ve vězeňských zařízeních, povede časem k tomu, že z věznic se stanou alespoň částečně ústavy sociálního typu s neúměrnými finančními a personálními náklady na zdravotní a další péči o přestárlé vězně.*¹³³ A konečně za třetí, zvyšování trestních sazeb je ospravedlňováno nárůstem kriminality.

Začneme-li od posledně uvedeného, je třeba připomenout, že nový trestní zákoník vytyčil jako jeden ze svých základních trestně politických cílů nutnost zvýšení trestních sazeb u trestných činů proti životu a zdraví. F. Korbel k tomu

¹³⁰ srov. Nizozemský trestní zákon a předpisy související: Část I., Praha: IKSP, 2006, str. 16

¹³¹ srov. § 65 odst. 2 trestního zákoníku ve znění sněmovního tisku 297/0 část č. 1/2

¹³² KARABEC, Z.: K problematice trestání a trestů [online], In: Sociologický časopis, č. 1, 2001, [cit. 2010-03-05], dostupné z WWW http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/157_01-1KARAB.pdf, str. 73

¹³³ KARABEC, Z.: Možnosti sankční politiky [online], In: Kriminalistika, č. 3, 2001, [cit. 2010-11-20], dostupné z WWW http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2001/01_03/karabec.html

uvedl, že v návaznosti na prohlubující se konflikty ve společnosti a nové negativní jevy, jakož i formy trestné činnosti, stoupající brutalitu pachatelů, mezinárodní zločin a závažnost činů se celkově zpříšňuje trestní represe zvýšením trestních sazeb u některých trestných činů i zvýšením hranic trestu odnětí svobody (včetně výjimečného trestu).¹³⁴ F. Ščerba tomuto názoru kontruje tvrzením, že návrh trestního zákoníku, resp. důvodová zpráva k němu, se však nesnaží předstírat, že by toto zvyšování trestních sazeb mělo nějak přispět ke zvýšení efektivity trestání. Rovněž pak po rozboru dat ze Statistických ročenek kriminality dospívá k závěru, že zpříšňování trestů za jednotlivé trestné činy nemůže být obhajováno snahou zastavit či snížit nárůst kriminality prostřednictvím hrozby vyššími tresty, neboť žádný relevantní nárůst kriminality neexistuje.¹³⁵ Osobně se spíše přikláním k názoru F. Ščerby, přičemž bych rád doplnil, že ani po roce účinnosti vyšších trestních sazeb nebyl výraznější zájem soudců o ukládání vyšších trestů zaznamenán, a to ani v případech brutálních vražd (např. mediálně známá kauza „žhářů z Vítkova“ v roce 2010) či vražd malých dětí se sexuálním motivem. Výjimečně tresty za podobné činy ukládané doposud zpravidla nepřekročily původní horní hranici výjimečného trestu 25 let.

Na druhou stranu, budou-li ukládány tresty s delší výměrou, hrozí další nárůst počtu vězněných osob. Ačkoli tvůrci zákona rozšířili katalog alternativních trestů, u podmínek pro jejich ukládání totéž neučinili. A pokud ano, pak jen mírně.¹³⁶ Pachatelům, jimž nebylo možno uložit alternativní trest podle dosavadní právní úpravy, zpravidla nebude možno tento trest uložit ani podle nového trestního kodexu. Z dosavadní praxe je zřejmé, že ani za účinnosti starého trestního zákona nebyly ukládány NTOS, aniž by to nebylo nezbytně nutné, tedy i před nabytím účinnosti trestního zákoníku byla plně uplatňována zásada ultima ratio tohoto trestu. Nelze proto předpokládat, že počet vězněných osob se díky novým druhům trestu radikálně sníží, ba naopak. Problém přeplněnosti věznic, ani vysokých nákladů výkonu trestu se tím neodstraní.

¹³⁴ KORBEL, F.: Rekodifikace trestního práva hmotného, In: Státní zastupitelství, Praha: LexisNexis, č. 12, 2007, str. 29

¹³⁵ ŠČERBA, F.: Zpříšňování trestní represe – několik úvah nad připravovanou rekodifikací ..., str. 45

¹³⁶ např. zvýšení hranice pro uložení podmíněného TOS na tři léta v § 81 odst. 1 TZ nebo nová úprava peněžitého trestu

Je nesporné, že výměra TOS je důležitým kritériem pro hodnocení jeho přísnosti, avšak nikoli nejdůležitější. Setkal jsem se s odsouzeným, který ze svého trestu vykonal sedm let a s nadhledem prohlásil: „Já jsem v klidu, mně už zbývá jen čtrnáct let a půjdu.“ Na druhou stranu jsem slyšel obžalované opakovaně prohlašovat: „Je mi jedno, kolik mi dáte, ale nechci do ostrahy. Nešlo by to do dozoru?“ Z podobných příčin také řada orgánů a institucí, zabývajících se vnější kontrolou vězeňství, převážně řeší stížnosti odsouzených týkající se např. počtu vězňů na jeden vaříč na vodu, brzkého ranního vstávání, snížené míry soukromí, počtu pisoárů či sprch.¹³⁷ Typ věznice, režim a konkrétní omezení z něj vyplývající jsou tedy kritéria, která pachatele zajímají.¹³⁸ Jestli má v budoucnu docházet ke zpřísnění trestní represe, pak zde. Ať už to bude častější aplikací § 56 odst. 3 TZ, který soudu umožňuje zařadit pachatele s přihlédnutím k okolnostem případu a jeho osobě do jiného typu věznice, než do které by měl být podle základních podmínek zařazen, nebo zpřísněním podmínek samotného výkonu trestu úpravou ZVTOS. Jsem si vědom toho, že na vnitrostátní i mezinárodní úrovni je stát vázán dodržováním základních lidských práv a svobod. Přesto však díky konkrétním případům, v nichž některé zásahy byly odpovědnými orgány shledány ponižujícím či nelidským zacházením a jiné nikoli¹³⁹, lze soudit, kam až může zpřísnění zajít, aniž by to představovalo nepřipustný zásah do základních práv a svobod. Domnívám se, že prostor pro takové zpřísnění tu stále existuje. Čím intenzivnější dopad pak bude na vězně trest mít, o to může být jeho pobyt ve vězení kratší.

¹³⁷ Zpráva veřejného ochránce práv z návštěv věznic za rok 2006 [online], [cit. 2009-03-24], dostupná z WWW <http://www.ochrance.cz>

¹³⁸ srov. výsledky dotazníkového šetření v příloze této práce

¹³⁹ srov. např. rozhodnutí ESLP ze dne 19. 6. 2007 v případě Ciorap proti Moldavsku apod.

1.7 Účinnost trestu

Pod pojmem účinnost trestu je možno chápat míru úspěšnosti naplnění všech dílčích cílů, účelů či vlastností trestu, kterých by mělo být jeho uložením a výkonem dosaženo. V předchozích kapitolách již byly zmíněny ty nejvýznamnější odpovědi na otázku, proč trestáme. Podle nich má trest vést k ochraně společnosti před pachateli trestných činů, k výchově těchto pachatelů v řádné členy společnosti a zamezení jejich recidivy, rovněž pak k upevňování právního vědomí a respektování právních norem, čímž se mají podílet na snižování kriminality. Konkrétněji můžeme hovořit např. o společenském odsouzení, zadostiučinění poškozeného, rychlosti nástupu sankce, získávání pracovních návyků pachatelů, klesající tendenci kriminality apod. Nelze však opomenout, že odpověď na otázku, proč např. ukládáme alternativní tresty, by také mohla znít: protože musíme omezit přeplněnost věznic. Jak např. uvádí J. Rozum, *jedním z hlavních podnětů zavádění nových alternativ byla přeplněnost věznic a přetíženost orgánů činných v trestním řízení*.¹⁴⁰

Absolutní účinnost trestu je pak ideální stav, kdy vykonaný trest naplnil všechny výše vyjmenované a naznačené atributy. Záměrně uvádím přívlastek vykonaný, neboť teprve po výkonu trestu můžeme zjistit, zda byl skutečně pro pachatele újmou. Teprve po propuštění odsouzeného z výkonu TOS se ukáže, zda tento trest vedl k jeho nápravě a naučil jej právně konzistentnímu způsobu života. Pouze skutečně vykonané tresty působí preventivně na povědomí široké veřejnosti, neboť lidé se trestů nebojí proto, že se o nich jen mluví, ale proto, že se vykonávají. Absolutní účinnosti však nelze dosáhnout. Důvod tohoto negativního závěru naznačil již J. Inciardi, když poukazoval na protichůdnost a konfliktnost těchto idejí.¹⁴¹ Proto je zřejmé, že v praxi půjde pouze o snahu se tomuto stavu přiblížit.

Účinností (efektivitou) trestu můžeme rozumět i poměr mezi pozitivními účinky, jichž bylo výkonem trestu dosaženo, a finančními náklady spojenými s odhalením a odsouzením pachatele včetně nákladů na jeho výkon. Domnívám se však, že tyto okolnosti by vůbec neměly být začleňovány mezi kritéria pro

¹⁴⁰ ROZUM, J. a kol.: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ, In: Vybrané problémy sankční politiky, Praha: IKSP, 2005, str. 17

¹⁴¹ srov. INCIARDI, J. A.: Trestní spravedlnost, Praha: Victoria Publishing, 1994, str. 467

rozhodování o ukládání trestu ze strany orgánů činných v trestním řízení. Ekonomická efektivita trestu je naopak důležitá pro zákonodárce z hlediska efektivity řízení státu, proto zabývat se jí přísluší pouze subjektům politickým.

1.7.1 Obligatorní účely trestu

Rozhodovací praxe soudů napříč celou soudní soustavou svědčí o tom, že každý jednotlivý soudce při rozhodování o uložení konkrétního druhu a výměry trestu i při obdobných okolnostech případu akcentuje jiný či jiné účely trestu. Dá se konstatovat, že uvedená rozdílnost vychází jednak z charakteru jejich osobnosti, jednak z jejich představy o smyslu trestání. Takový postup je bezesporu legitimní. Nezávislost rozhodování soudu je jedním ze základních kamenů demokratického a právního státu. Jak bychom však hodnotili situaci, pokud by soud uložil trest pouze v duchu kritéria odstrašení společnosti, nebo pokud by jediným kritériem byl tlak na snižování ekonomické náročnosti trestání? Takový postup by byl nejen nezákonný, ale také zcela proti smyslu trestání. Díl 1. Hlavy V. trestního zákoníku proto stanovuje celou škálu různých okolností, jimiž se soud musí při svém rozhodování obligatorně zabývat. Je jimi vyjádřen nápravný, kompenzační, ba dokonce odplatný účel trestání za užití zásad zákonnosti, humánnosti, přiměřenosti a subsidiarity trestní represe. Dále je soud *de facto* povinen učinit určitou prognózu o účincích a důsledcích, které lze očekávat od trestu pro budoucí život pachatele (§ 39 odst. 1 věta poslední TZ). Při takové prognóze však často dospěje k závěru, že v daném individuálním případě ten či jiný účel nikdy být naplněn nemůže.

Je možné akceptovat situaci, kdy nebude uložním trestu naplněn ani jeden účel, nebo existují takové účely, které při zákonném a spravedlivém trestání nelze pominout? Domnívám se, že ukládání neúčelných trestů je nelegitimní i nelegální. Při ukládání TOS by měl být vždy naplněn účel nápravný, neboť pouze účinná převýchova pachatele mu zabrání v páchání další trestné činnosti (uvažujeme-li především o úmyslné trestné činnosti), což vždy naplní účel ochranný. Záměrně jsem zdůraznil TOS, neboť např. u peněžitého trestu a trestů propadnutí majetku, ztráty čestných titulů a vyznamenání či vyhoštění zákon neposkytuje orgánům činným v trestním řízení možnosti, jak proces nápravy pachatele, zejména pak jeho vztah k dalšímu páchání trestné činnosti, objektivně sledovat. Trojici tzv.

obligatorních účelů trestu pak uzavírám potrestáním pachatele (viz. oddíl 1.4.6). Jsem proto přesvědčen, že nelze ukládat tresty odnětí svobody tehdy, pokud učiníme závěr o jejich nekompetentnosti napravit a potrestat, díky čemuž nikdy nemohou účinně ochránit společnost. Naopak se lze smířit s tím, že nebude dostatečně působeno na širokou veřejnost, poškozený se i po trestním řízení nadále bude cítit na svých právech a zájmech dotčen, trest nebude uložen v krátkém časovém odstupu od spáchání trestného činu atd. Jedinými případy, kdy nebude nutno v době rozhodování předpokládat naplnění nápravného účelu trestání, jsou případy vysoce nebezpečných pachatelů, u kterých převládne potřeba izolace od ostatních členů společnosti nad ostatními účely, a to až do doby rozhodování o podmíněném propuštění z výkonu TOS (srov. § 54 odst. 3 písm. b) věta druhá TZ). Z. Karabec k tomu upřesňuje: *při praktickém provádění individuálních programů zacházení bude nepochybně zřejmé, že existují reálné limity nápravného působení na konkrétní vězně, a nelze proto vyloučit jen formální a bezvýsledné provádění těchto programů.*¹⁴²

Za nerespektování výše zmíněné trojice účelů trestu pokládám např. ty situace, kdy je z opisů rejstříků trestů různých pachatelů patrné opakované ukládání podmíněných TOS v krátkém sledu za sebou, ukládání podmíněných TOS za trestnou činnost spáchanou ve zkušební době jiného podmíněného odsouzení, příp. uložení OPP po řadě podmíněných TOS a dosud nevykonaných trestů OPP. V nezanedbatelném poměru se dokonce jedná o tzv. speciální recidivu. V takových případech je zcela zjevné, že vykonaný trest nespojený s přímým odnětím svobody, měl nulový výchovný účinek. Nebyl dostatečně citelný k tomu, aby měl pachatel z reakce státu strach a odradil jej od opětovné trestné činnosti. Ve své praxi jsem bohužel tento stav shledal povýtce často.

1.7.2 Recidiva

Důležitým ukazatelem účinnosti uloženého a vykonaného trestu je recidiva. Problém řešení recidivy z pohledu rozhodování o druhu a výměře trestu je stejně starý (doposud stejně nevyřešený), jako otázka smyslu a ospravedlnění trestání

¹⁴² KARABEC, Z.: Účel trestání [online], In: Kriminálnístika, Praha: MV ČR, č. 2, 2000, [cit. 2010-12-02], dostupné z WWW http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminálnístika/2000/00_02/karabec.html

obecně. Jak uvádí J. Musil, *recidivní trestná činnost je nadále pokládána celosvětově za velmi vážný a nebezpečný fenomén, který opravňuje ke speciální legislativní úpravě zpřísňující trestní postih recidivistů, např. kvalifikováním recidivy jako přitěžující okolnosti, podmínky pro zpřísnění výkonu trestů, pro ztížení podmíněného propuštění apod.*¹⁴³ V zásadě lze říci, že u recidivujícího pachatele je zpravidla vyžadováno uložení přísnějšího trestu. Tento závěr můžeme např. opřít o § 42 písm. p), § 56 odst. 2 písm. b), c), d), § 59 odst. 1 TZ nebo o úpravu některých kvalifikovaných skutkových podstat trestných činů uvedených ve Zvláštní části TZ (např. § 145 odst. 2 písm. g), § 205 odst. 2, § 283 odst. 2 písm. b) TZ apod.). Slučitelnost přísnějšího trestání recidivistů s ústavním pořádkem České republiky deklaroval i Ústavní soud ČR ve svém nálezu IV. ÚS 396/03, v němž mj. posuzoval aplikaci ustanovení o ukládání trestu zvlášť nebezpečnému recidivistovi dle § 41 odst. 1 tr. zák. V odůvodnění nálezu byl vysloven názor, že „kriminálně politickým smyslem tohoto právního institutu je přísněji postihnout "nepoučitelné" delikventy, dopouštějící se opakovaně zvlášť závažných trestných činů. Mimořádná přísnost trestu je zde zdůvodnitelná tím, že pachatel, ač se mu již v minulosti dostalo trestem náležitého varování, tvrdošijně opakuje zvlášť nebezpečné protispolečenské útoky, jejichž zavrženíhodnost mu musí být notoricky zjevná. Uložení ztíženého trestu lze v těchto případech ospravedlnit hledisky generální a individuální prevence.“¹⁴⁴

Zpřísnění trestu bývá docíleno čtyřmi různými způsoby. Prvním z nich je uložení citelnějšího druhu trestu, než který byl uložen za předcházející trestnou činnost. Pro posouzení citelnosti je třeba řádně zkoumat osobnost a osobní poměry pachatele (srov. oddíl 1.6.2). Druhou a nejčastější variantou je uložení trestu ve vyšší výměře, k čemuž může sloužit také institut mimořádného zvýšení TOS dle § 59 odst. 1 TZ, jenž nahradil pojem zvlášť nebezpečné recidivy upravený v § 41 odst. 1 tr. zák. Označit delší trest automaticky za přísnější se zdá být jednoduché, avšak musíme mít na paměti, že pouhým prodloužením doby trestu nemusíme vždy dosáhnout požadovaného cíle. Třetím případem, dle mého názoru nejvíce žádoucím, je diferenciací způsobu výkonu trestu. Nejčastěji se jedná o případy zařazování

¹⁴³ MUSIL, J.: Respektuje český zákonodárce princip subsidiarity trestní represe?, In: Kriminallistika, Praha: Ministerstvo vnitra ČR, č. 3, 2007, str. 170

¹⁴⁴ nálezu Ústavního soudu ČR ze dne 13. 5. 2004, sp. zn. IV. ÚS 396/03

odsouzených do konkrétních typů věznic dle § 56 odst. 2 a především odst. 3 TZ. Obdobný účinek však může mít i stanovení přiměřených omezení a povinností dle § 48 odst. 4 TZ (např. lze poukázat na § 60 odst. 4, § 63 odst. 2 TZ), neboť se také jedná o specifická omezení svobod. Přiměřená omezení a povinnosti však nelze ukládat ve všech případech, neboť mají úzkou souvislost s konkrétními okolnostmi případu (např. zdržení se hazardních her, uhrazení výživného apod.) Poslední variantou, kterou však naše současná právní úprava neobsahuje, je uplatňování tzv. zásady „tříkrát (dvakrát) a dost“, tedy doživotní izolace nebezpečných recidivistů.

Přestože předchozí právní úprava obsažená v § 29 odst. 4 tr. zák. umožňovala soudu uložit TOS na doživotí pachateli, který opakovaně spáchal vybrané násilné trestné činy s následkem smrti, ačkoli již byl za takové činy potrestán (zásada „dvakrát a dost“), tvůrci trestního zákoníku již nepovažovali za vhodné takovou možnost upravit, když vycházeli ze zásad subsidiarity trestní represe a depenalizace.¹⁴⁵ Srovnáme-li slovenskou právní úpravu, zde byla zavedena zásada „tříkrát a dost“ od 1. 9. 2003, přičemž trestný zákon č. 300/2005 Zb. z. ji s jistými spíše zmírňujícími změnami v § 47 odst. 2 převzal (jednalo se např. o podmínku, kdy třetí trestný čin v pořadí musel být dokonán, přičemž v předchozí úpravě postačovalo se o spáchání závažného trestného činu pouze třikrát pokusit¹⁴⁶). Uvedená úprava budila rozporuplné reakce, které vyústily v podání návrhu Ústavnímu soudu SR k přezkoumání souladnosti této zásady s ústavním pořádkem Slovenské republiky. Dříve však, než mohl Ústavní soud SR rozhodnout, došlo k novele citovaného ustanovení, o níž P. Šamko uvedl: *ustanovenie § 47 ods. 2 Tr. zák. sa stalo, z hľadiska ukladania trestu odňatia slobody na doživotie, úplne nadbytočným, pretože stratilo charakter špeciálneho ustanovenia k všeobecnému ustanoveniu upravujúcemu trest odňatia slobody na doživotie. Z tzv. zásady trikrát a dost vypadlo slovičko „dost“ (bolo nahradeným „podmieneným dost“) a táto zásada, vo svojej čistej forme, zanikla.*¹⁴⁷ Příčinou tohoto stavu bylo doplnění § 47 odst. 2 trestného zákona o podmínku, která vyžaduje před aplikací zásady „tříkrát

¹⁴⁵ ŠÁMAL, P.: K úpravě trestních sankcí ve vládním návrhu rekonstrukce trestního zákoníku, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 5, 2005, str. 113

¹⁴⁶ srov. PRIKRYL, O.; SAMAŠ, O.; TOMAN, P.: Trest odňatia slobody v novom trestnom zákone, Bratislava: Iura Edition, 2006, str. 39

¹⁴⁷ ŠAMKO, P.: Niekoľko poznámok k zmenám v tzv. zásade trikrát a dost, In: Justičná revue, Bratislava: Právnický ústav Ministerstva spravodlivosti SR, č. 4, 2010, str. 522-530

a dost“ splnění podmínek v § 47 odst. 1. Na Slovensku se tedy po necelých 7 letech opět musí především zvažovat, zda uložení doživotního trestu trestní zákon ve zvláštní části dovoluje, zda to vyžaduje účinná ochrana společnosti a zda není naděje, že by pachatele bylo možné napravit trestem odnětí svobody na dobu do 25 roků.

Osobně se přikláním k názoru, že uplatňování zásady „třikrát (dvakrát) a dost“ vhodné není. Spatřuji v ní určitý automatismus, spíše formální zohledňování počtu odsouzení či počtu vykonaných trestů, aniž by se kladl důraz na závažnost následku činu, možnosti nápravy konkrétního delikventa a jiné okolnosti v souladu s principy individualizace a přiměřenosti trestu. Vycházím tak i z názoru Ústavního soudu ČR, jenž naznačil, která kritéria je nutno při ukládání trestu recidivujícím pachatelům zejména zkoumat. Podle něj „je třeba přihlídnout např. ke způsobu provádění trestné činnosti, ke škodám způsobeným nynější i dřívější trestnou činností, k počtu, druhu a výši dřívějších trestů, k pohnutkám a důvodům, které vedly k recidivě. Závažným hlediskem je i celkové posouzení osobnosti pachatele, jeho celkový osobní profil, charakterové a psychické vlastnosti, věk apod.“¹⁴⁸ Z uvedeného důvodu považuji současnou úpravu ukládání TOS na doživotí za adekvátní a souladnou se základními principy trestání, zejména pak se zásadou přiměřenosti trestu.

1.7.3 Krátkodobé tresty odnětí svobody

Krátkodobým trestem odnětí svobody je třeba rozumět TOS, jehož výměra se pohybuje od jednoho dne po jeden rok, někdy bývá ještě za krátkodobý považován TOS ve výměře 18 měsíců. Současný trend trestní politiky domácí i zahraniční (zejména v Evropě a Severní Americe), vycházející z řady výzkumů prováděných zejména v průběhu 90. let minulého století, směřuje k omezování jeho ukládání, neboť pozitivní účinky jím dosahované nepřevyšují účinky negativní. Podle kritiků mají krátkodobé TOS tyto hlavní nedostatky: *neposkytují dostatek času k převýchově pachatele, ale na druhé straně je to dost dlouhá doba k tomu, aby na odsouzeného škodlivě působily vlivy vězeňského prostředí; z hlediska individuální i generální prevence jsou kontraproduktivní, protože jejich odstrašující účinky jsou minimální*

¹⁴⁸ náleží Ústavního soudu ČR ze dne 13. 5. 2004, sp. zn. IV. ÚS 396/03

a pro potenciální pachatele mohou znamenat přijatelné riziko; tyto tresty jsou projevem určité diskriminace, neboť jsou ukládány nejčastěji osobám, kterým nemohl být uložen trest peněžitého pro jeho zřejmou nedobytnost; ekonomické náklady na vězeňský systém jsou značné a výkon krátkodobých trestů tento systém neúměrně zatěžuje, protože váže většinu kapacity vězeňských zařízení.¹⁴⁹

Ve snaze odstraňovat tyto negativní dopady jsou postupně zaváděny různé alternativní tresty, které mají pokud možno zcela eliminovat ukládání krátkodobých TOS. Tento obecně známý fakt by mohl budít dojem, že se tedy TOS kratšího trvání prakticky nevykonávají. Opak je však pravdou. U většiny druhů trestů primárně nespojených s odnětím svobody je stanoven pro případ nesplnění povinností a nerespektování omezení jimi uložených TOS jako trest náhradní nebo se tyto alternativní tresty v TOS následně přeměňují. Z uvedeného důvodu nastupují někteří odsouzení do věznice k výkonu TOS ve výměře např. 2 měsíců (jako náhradní trest za domácí vězení nebo peněžitého trest) nebo také jen několika dní (např. v důsledku přeměny nevykonaného zbytku trestu OPP).

Teoreticky bývá jako nejkratší možná doba výkonu TOS uváděn jeden den. Tuto skutečnost dokonce rakouský zákonodárce vetknul přímo do textu zákona (srov. § 18 odst. 2 Strafgesetzbuch). Výkon jediného dne TOS se však jeví jednak jako administrativně prakticky neproveditelný a jednak zcela bezúčelný. Proto např. zákonodárce německý vymezil jako nejnižší možnou výměru TOS jeden měsíc, přičemž TOS do jednoho roku je nutno vymezovat v celých týdnech případně měsících (srov. § 38 odst. 2 a § 39 Strafgesetzbuch). Avšak ani u výkonu TOS delších než jeden měsíc nelze nemít pochybnosti o naplnění některých účelů trestání, rovněž diskutabilní je vnímání újmy takto krátkým trestem způsobené.

U krátkodobých trestů zpravidla nebývají plnohodnotně realizovány programy zacházení (u trestu nebo zbytku trestu ve výměře nepřesahující 3 měsíce se program zacházení dle § 40 odst. 2 ZVTOS vůbec nestanoví) a zařazení vězňů do práce je jen sporadické. Odsouzení někdy ani neopustí nástupní oddělení. Mezi vězni se pro krátký pobyt ve věznici vžil výraz: „přišel jsem vyhnít“. Na druhou stranu výzkumem provedeným Institutem pro kriminologii a sociální prevenci v roce 2000 bylo zjištěno, že téměř 50 % z 61 dotazovaných soudců a 72 % z 25

¹⁴⁹ ROZUM, J. a kol.: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ, In: Vybrané problémy sankční politiky, Praha: IKSP, 2005, str. 12

dotazovaných ředitelů věznic pokládá za účelnější uložit krátkodobý TOS jako potrestání za násilnou trestnou činnost, přičemž dotazovaní státní zástupci tento názor podporují i z hlediska potrestání za trestnou činnost majetkovou.¹⁵⁰ J. Rozum k tomu dodává, že *i zcela krátké tresty mohou plnit pro některé méně narušené pachatele důležitou odstrašující funkci a poskytovat tak žádoucí zpětnou vazbu. ... Účel mohou plnit i tresty velmi krátké, ukládané na dny nebo týdny, protože během takto krátké doby se neprojeví všechny negativní aspekty pobytu ve vězení.*¹⁵¹ Takový názor nelze vyloučit, avšak případů, na něž by se vztahoval, zřejmě nebude mnoho. Předpokládá totiž jednak pachatele, jehož osobnost je kriminálně narušena jen minimálně (takovému bývá zpravidla uložen trest alternativní), jednak předpokládá určitý šok z uvěznění. Ten však např. podle zkušeností zaměstnanců Vazební věznice v Ostravě, která je rovněž spádovou nástupní věznicí, bývá zaznamenán jen v 5 – 10% případů. O jeho častém výskytu nesvědčí ani výsledky mého dotazníkového šetření mezi odsouzenými (viz. Příloha).

1.7.4 Dlouhodobé tresty odnětí svobody

Ačkoli je účelem a pojmovým znakem trestu samotné potrestání pachatele, nikdy to nesmí znamenat jeho faktickou devastaci. Takový účinek trestu je zcela nežádoucí. Zatímco odborná literatura i praxe se shoduje na tom, že krátkodobé TOS zpravidla na odsouzeného nemají významné pozitivní účinky, *výzkumy, prováděnými psychiatry a klinickými psychology, je opakovaně zjišťováno, že u dlouhodobě vězněných osob se lze velmi často setkat s duševními poruchami, např. neurózami a psychózami, jako důsledky uvěznění a tyto duševní poruchy samy o sobě po propuštění z vězení ztěžují začleňování jimi postižené osoby do jakéhokoli sociálního prostředí.*¹⁵²

Za dlouhodobý TOS bývá označován trest, jehož výkon má přesáhnout 5 let. Je však nutno zdůraznit, že výše uvedené negativní dopady mohou být zaznamenány i po daleko kratším časovém úseku, a to především v závislosti na osobnosti odsouzeného, kvalitě programu zacházení či dalších podmínkách vězeňského režimu. Přesto je zvýšená pozornost věnována trestům výrazně delším, zejména pak

¹⁵⁰ KARABEC, Z. a kol.: Krátkodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2000, str. 56

¹⁵¹ ROZUM, J. a kol.: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ, In: Vybrané problémy sankční politiky, Praha: IKSP, 2005, str. 103

¹⁵² MAREŠOVÁ, A.: Důsledky dlouhodobého uvěznění, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 4, 2004, str. 23

trestům výjimečným. Jak poznamenává Z. Karabec, *velmi dlouhé tresty odnětí svobody jsou vedeny především účelem izolovat nebezpečného a aktuálně prakticky neovlivnitelného pachatele od společnosti. Řada výzkumů přinesla poznatek, že takové tresty vedou často k negativním změnám v prožívání odsouzených, které jsou trvalejšího rázu a působí proti resocializačním snahám.*¹⁵³ Jak bylo konstatováno, izolační účel zde převyšuje nebo zcela nahrazuje jiné účely trestání, dokonce se objevují názory, že řádný návrat do společnosti je prakticky vyloučen. Není výjimkou, že někteří dlouhodobě odsouzení před blížícím se výstupem z výkonu TOS již plánují, jakou trestnou činnost spáchat, aby měli zaručen návrat do prostředí, které jim poskytuje životní jistotu. Z. Karabec rovněž zdůrazňuje, že *častěji odsouzení k dlouhodobým trestům, zejména k doživotnímu trestu, představují paradoxně stabilizující prvek ve věznici, neboť mají zájem na klidném a pokud možno snesitelném plynutí času při výkonu trestu.* V případě doživotně odsouzených pak *penitenciární zkušenost potvrzuje, že v podmínkách výkonu uloženého trestu tito vězni zpravidla nepředstavují zvýšené riziko pro vězeňský personál nebo pro spoluvězně, ačkoli byli odsuzujícími rozsudkem hodnoceni jako osoby nebezpečné a ohrožující společnost.*¹⁵⁴

Ukládání dlouhodobých NTOS se týká především recidivujících pachatelů. Je však nutno poznamenat, že ani v jejich případě není ukládání neustále delších trestů řešením. U recidivistů, stejně jako u prvotrestaných, je třeba v případě potřeby zvyšovat citelnost trestu v rámci režimu jeho výkonu a nikoli v rámci jeho výměry, resp. délky. Tento přístup však není v praxi příliš hluboce zakořeněn. Přetrvává názor, že trestní sazba (pouhé rozpětí délky trestu) je de facto jediným diferenciačním znakem závažnosti jednotlivých trestných činů. Vzhledem k uvedenému pak často bývá učiněn ne zcela přesný (resp. bezdůvodně absolutizující) závěr: chceme-li uložit přísnější trest, musí být zákonitě delší.

Jak bylo konstatováno, ukládání krátkodobých TOS je spíše neefektivní, kdy převládají negativní účinky uvěznění (zejména zatvrzení pachatele, získání nových kriminálních znalostí, příp. prizonizace odsouzeného) nad účinky pozitivními. Je však třeba zdůraznit, že to neplatí pro všechny odsouzené.¹⁵⁵ Uvedené poznatky

¹⁵³ KARABEC, Z. a kol.: Dlouhodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2004, str. 144

¹⁵⁴ tamtéž, str. 145

¹⁵⁵ srov. KARABEC, Z. a kol.: Krátkodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2000

o takové nízké účinnosti však vedly k rozvoji a prosazování alternativních trestů. Nízká efektivita TOS s kratším trváním je tedy řešena ukládáním jiných druhů trestů. Nízká efektivita TOS delšího trvání, o níž bylo výše pojednáno, přesto obdobným způsobem řešena není. V daném směru dokonce neprobíhá ani seriózní vědecká diskuse, natož diskuse politická. Není zvažováno zavedení nových dostatečně citelných druhů trestu, které by mohly nahradit TOS delšího trvání a přispět ke snížení počtu vězeňské populace. NTOS by pak mohl být určen jen pro vysoce nebezpečné pachatele, u nichž by významně převládla potřeba izolace nad všemi ostatními účely trestání. Mezi praktiky práva se např. hojně mluví o *zavedení věznic s tvrdým pracovním režimem* nebo o *zřízení věznic pro prvovězněné s velmi přísnými podmínkami kázně a pořádku, přičemž nedodržení kritérií ze strany vězně by byl pobyt ve vězení prodloužen a podobně*.¹⁵⁶ Rozbor právní (z hlediska souladnosti se závazky na poli ochrany základních lidských práv), ekonomický (se zaměřením na náklady výkonu trestu v přísnějším režimu, avšak s kratším trváním) ani kriminologický (kdy by byl zkoumán vliv na trend kriminality u obdobných druhů trestů v zahraničí¹⁵⁷) v našich podmínkách však doposud nebyl komplexně vypracován.

¹⁵⁶ KARABEC, Z. a kol.: Krátkodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2000, str. 64-65

¹⁵⁷ srov. úpravu U. S. Boot Camps, o níž je pojednáno v oddíle 4.1.3

1.8 Základní zásady trestání

Principy trestání zakotvují v obecné rovině hlavní vodítka pro stanovení druhu a výměry trestu či trestů ukládaných pachatelům trestných činů, které jsou rozvedeny a konkretizovány v jednotlivých ustanoveních trestního zákoníku. Díky nim je možno správně, resp. spravedlivě aplikovat jak hmotněprávní, tak procesněprávní předpisy, a to s respektem k ústavně zaručeným základním lidským právům a svobodám. Právní principy, natož pak principy trestání, nejsou pouhou deklarací bez právní závaznosti. *Podle obecné právní teorie jsou základní zásady považovány za základ práva, resp. jeho jednotlivých odvětví ... Ve vztahu k trestněprávním institutům se základní zásady chovají jako jejich zdroje.*¹⁵⁸ Jejich porušení zpravidla vede k podstatným vadám rozsudku, resp. jeho výroku o trestu, a je důvodem pro nápravu takových vad v řízeních o opravných prostředcích. Jednoznačnost takového teoretického přístupu je však oslabována reálnou praxí soudů, která je mnohem méně kategorická, přičemž je v ní absorbována řada dalších vlivů, jako jsou např. mínění veřejnosti, místní společenské poměry, individuální přístup soudce apod. Jak uvádí J. Lata, *ukládání trestů je odlišné od obecné aplikace práva a v mnoha ohledech mnohem méně racionální, je závislé na tradici, zvycích a místní praxi.* K čemuž rovněž dodává své přesvědčení, *že ukládání trestů na základě akademicky čistých trestních teorií bez ohledu na panující praxi může trestní systém znejistit a napáchat tak víc škody než užitku. Praxe i teorie by se v tomto ohledu měly vzájemně ovlivňovat a regulovat.*¹⁵⁹ Je nepochybné, že vztah mezi teorií a praxí v oblasti ukládání trestů je stále živý. Rovněž nelze pochybovat o tom, že se teorie a praxe neustále vzájemně ovlivňují. Naším úkolem je pak rozpoznat povahu, četnost a kvalitu těchto vlivů, zejména pak, zda tyto vlivy jsou v souladu či v rozporu s podstatou práva.

P. Šámal zdůrazňuje, *že obecné zásady trestněprávních sankcí je třeba odlišit od předpokladů a podmínek pro ukládání sankcí. Zatímco obecné zásady je třeba chápat jako vůdčí ideje trestání, které vytvářejí právní prostředí pro ukládání sankcí, předpoklady a podmínky pak vymezují konkrétní kritéria pro jejich*

¹⁵⁸ KRATOCHVÍL, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 19, 20

¹⁵⁹ LATA, J.: Účel a smysl trestu, Praha: LexisNexis, 2007, str. 99

ukládání.¹⁶⁰ Ačkoli tedy o obecných podmínkách pro ukládání trestů bude pojednáno až v samostatné kapitole 3.1, pojednání o vůdčích idejích je lépe zařadit právě do této části práce.

V naší i zahraniční odborné literatuře lze nalézt řadu různých zásad či principů, jež lze uplatňovat při ukládání trestů (např. principy depenalizace, restorativní justice, individualizace, předvídatelnosti, zásady zákonnosti, spravedlnosti, rovnosti, efektivity atd.). Některé jsou obecné, některé konkrétnější. Všechny tyto principy mají potenciál být aplikovány současně, avšak v reálných podmínkách je nutno aplikovat vzájemné poměrování testem proporcionality. V takovém testu však vždy mezi těmi nejdůležitějšími budou figurovat zásada nulla poena sine lege, dále zásada subsidiarity přísnější trestní sankce (ultima ratio), principy přiměřenosti a humanity trestání.

1.8.1 Nulla poena sine lege

Dle zásady nulla poena sine lege lze pachateli trestného činu uložit pouze trest předvídaný zákonem, v němž jsou podmínky pro takové uložení přesně stanoveny (§ 37 odst. 1 TZ). Tím je vytvořen systém taxativně vypočtených a vzájemně se podmiňujících trestů, případně trestních opatření (§ 52 TZ a § 24 ZSM), z něhož soud v době, kdy o trestném činu (provinění) rozhoduje, adekvátní sankci vybírá. Ustanovení § 37 odst. 1 TZ je promítnutím norem vyšší právní síly, které se nacházejí např. v LZPS či EÚLP. Dle Čl. 39 LZPS jen zákon stanoví, které jednání je trestným činem a jaký trest, jakož i jaké jiné újmy na právech nebo majetku, lze za jeho spáchání uložit. V našich podmínkách je tímto zákonem zák. č. 40/2009 Sb., trestní zákoník, který dále v § 110 TZ pod pojmem trestní zákon rozumí jednak trestní zákoník, ale také podle povahy věci zákon o soudnictví ve věcech mládeže (ZSM).

Podle J. Rawlse *tato zásada požaduje, aby zákony byly známy a výslovně vyhlášeny, aby jejich význam byl jasně určen, aby předpisy byly svou literou a duchem obecné povahy a nebyly užívány ke škodě určitých, pokud možno jmenovitě uvedených osob, aby aspoň těžší přečiny byly přesně popsány a aby trestní*

¹⁶⁰ ŠÁMAL, P.: K úpravě trestních sankcí ve vládním návrhu rekodifikace trestního zákoníku, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 5, 2005, str. 113

právo nesmělo platit retroaktivně k nevýhodě těch, jichž se týká.¹⁶¹ Obdobně uvádí M. Vanduchová, že má-li být při ukládání trestní sankce dodržen požadavek zákonnosti, musí být druhy trestních sankcí a podmínky pro jejich ukládání zákonem stanoveny s potřebnou mírou určitosti, srozumitelnosti a přesnosti.¹⁶² Tento požadavek byl opakovaně akcentován i v judikatuře ESLP. „Čl. 7 Úmluvy ztělesňuje zejména princip, podle něhož mohou být trestný čin a odpovídající trest definovány pouze zákonem, a princip, který příkazuje neaplikovat trestní zákon extenzivně, např. prostřednictvím analogie. Z toho vyplývá, že trestný čin musí být zákonem definován jasně. Tato podmínka je splněna, pokud osoba podléhající soudní pravomoci může vědět – na základě znění relevantního ustanovení zákona, případně interpretace, jež mu dávají soudy – jaké jednání nebo opomenutí ji činí trestně odpovědnou.“¹⁶³ „Ze slov „stanoveny zákonem“ vyplývají dvě podmínky. Především je třeba, aby zákon byl dostatečně dostupný, občan musí disponovat dostatečnými informacemi o právních normách aplikovaných na daný případ. Dále lze za zákon považovat jen normu dostatečně přesnou, aby umožnila občanovi přizpůsobit jeho chování. Občan musí být schopný, v případě potřeby za pomoci právní rady, předvídat za daných okolností a v přiměřené míře důsledky vyplývající z určitého jednání.“¹⁶⁴

Absolutní přesnost zákona však není ani reálně dosažitelná, ani příliš žádoucí. Právní normy obecně mají splňovat určitou míru abstrakce, aby mohly být aplikovány na více případů podobného druhu, aniž by bylo nutno zohledňovat nepodstatné nuance. V každodenní praxi je tak nutno právní normy řádně interpretovat, přičemž obecně není vyloučeno ani použití analogie. V trestním právu hmotném je však zcela vyloučeno použití analogie v neprospěch pachatele. *Smyslem zásady zákazu analogie trestního zákona k tíži pachatele (analogia in malam partem) je znemožnit právě touto cestou zhoršení pozice pachatele činu soudně trestného z hlediska viny i trestu.*¹⁶⁵ Často se objevují nesprávné názory, které uvádí, že analogie je vyloučena v trestním právu jako celku. Zde je třeba připomenout, že

¹⁶¹ RAWLS, J.: Teorie spravedlnosti, překlad Berka, K., Praha: Victoria Publishing, 1995, str. 147

¹⁶² ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 421

¹⁶³ rozsudek ESLP Cantoni proti Francii z roku 1996

¹⁶⁴ rozsudek ESLP Sunday Times proti Spojenému království z roku 1979

¹⁶⁵ KRATOCHVÍL, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 33

v trestním právu hmotném je možno analogii ve prospěch pachatele použít bez omezení, přičemž v trestním právu procesním lze výkladu per analogiam užít bez ohledu na prospěch či nepospěch pachatele.

Se zásadou zákonnosti je spojen bezpodmínečný zákaz retroaktivity zákona v nepospěch pachatele. Ten je vyjádřen mj. v Čl. 40 odst. 6 LZPS, podle nějž se trestnost činu posuzuje a trest ukládá podle zákona účinného v době, kdy byl čin spáchán. Pozdějšího zákona se použije, jestliže je to pro pachatele příznivější. Dle Čl. 7 EÚLP nikdo nesmí být odsouzen za jednání nebo opomenutí, které v době, kdy bylo spácháno, nebylo podle vnitrostátního nebo mezinárodního práva trestným činem. Rovněž nesmí být uložen trest přísnější, než jaký bylo možno uložit v době spáchání trestného činu. Odraz výše uvedených článků najdeme především v § 2 odst. 1 TZ. V této souvislosti je však třeba zdůraznit speciální ustanovení § 3 odst. 1 TZ, podle něhož lze pachateli uložit vždy pouze takový druh trestu, který dovoluje uložit zákon účinný v době, kdy se o trestném činu rozhoduje. *Tato úprava má za účel přizpůsobit trest ukládaný sice za účinnosti nového trestního zákona, ale podle předpisů dříve účinných, novému systému trestů,*¹⁶⁶ neboť nelze vykonávat trest, pro jehož výkon neexistuje platná a účinná právní úprava.

Z posledně uvedeného dovodíme i další projev zásady zákonnosti, a to její aplikaci na podmínky a postupy výkonu jednotlivých trestů. Způsob výkonu většiny trestů je upraven v trestním zákoníku, přičemž procesní postupy specifikuje trestní řád. Výkon TOS je natolik rozsáhlou oblastí úpravy, že bylo nutno přijmout speciální zákon, v daném případě zák. č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody (ZVTOS), který upravuje především práva a povinnosti odsouzených, včetně konkrétních právních vztahů vznikajících v režimu výkonu trestu, např. při plnění programů zacházení, pracovních činnostech apod.

1.8.2 Nullum crimen sine poena

*Není zločin bez trestu (soud nesmí nechat bez trestu toho, kdo byl usvědčen ze spáchání zločinu; na co zákon nestanoví trest, není zločin)*¹⁶⁷ Tak zní překlad latinsky vyjádřené zásady nullum crimen sine poena, která bývá v odborných statích často opomíjena. Je tomu tak proto, že se soudobá trestněprávní nauka odklání od

¹⁶⁶ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 53

¹⁶⁷ KINCL, J.: Dicta et regulae iuris..., Praha: Univerzita Karlova, 1990, str. 182

retributivního pojetí trestání k pojetí utilitárnímu, resp. od absolutních teorií k teoriím relativním. Vzhledem k důvodům, o nichž jsem pojednal zejména v kapitolách 1.1, 1.4 a 1.6, však tuto zásadu ve své práci vynechat nechci, neboť ji považuji za jednu z nejdůležitějších. Vycházím tím ze zásady jednoty trestní prevence a represe. Je sice pravdou, že v kombinaci trestní prevence a represe má prioritní postavení trestní prevence, avšak jak uvádí V. Kratochvíl, *prioritu trestní prevence nelze vidět jen mechanicky a zjednodušeně tak, že by vždy a za všech okolností měl předcházet tzv. výchovný neboli preventivní trest před trestem represivním. ... Na některé pachatele působí spíše větší dávka individuální zabraňující i preventivní represe vhodně kombinovaná s odpovídající individuální pozitivní prevencí, u jiných je tomu naopak.*¹⁶⁸

Obecnou zásadou trestního práva (resp. trestního práva procesního) je povinnost orgánů činných v trestním řízení stíhat a soudit všechny trestné činy, o nichž se dozví. Je tedy stejnou zásadou a povinností pachatele usvědčeného ze spáchání trestného činu potrestat? Jakkoliv zdánlivě triviální se tato otázka může zdát, odpověď na ni tak triviální není. Zásadu *nullum crimen sine poena* je možno chápat ve třech různých úrovních. První a zřejmě nejstarší přístup se zabýval neodvratností trestu z pohledu zjišťování a objasňování trestné činnosti, což má úzký vztah k zásadám oficiality a legality.¹⁶⁹ Druhý přístup klade důraz na neodvratnost trestněprávní reakce státu, což v sobě zahrnuje nejen uložení konkrétního trestu, ale např. i různá omezení v rámci trestního řízení apod. (srov. např. § 46 odst. 1 TZ). Třetím přístupem je řešení otázky přísnosti či citelnosti uloženého trestu, tedy otázky, zda trestu uloženému v souladu s textem zákona nechybí jeho esenciální vlastnost či schopnost pachatele skutečně potrestat.

Podstatou jakéhokoli potrestání je z pozice moci způsobení fyzické, psychické či jiné újmy trestanému, která spočívá v jeho donucení dělat či strpět to, co dělat a strpět nechce, příp. zdržet se toho, co by dělat chtěl. Zásada *nullum crimen sine poena* pak žádá způsobit určitou újmu tomu, jehož jednání označíme za protiprávní – trestné. Pak je naší povinností tomu, kdo takto jednal, uložit přiměřený trest. Jaké opatření takovou újmu způsobí a povede k nápravě pachatele, však není

¹⁶⁸ KRATOCHVÍL, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 46

¹⁶⁹ srov. tamtéž, str. 31

vždy jednoduché určit. Současný trestní proces a zejména řízení před soudem vkládá veškeré úsilí do prokázání viny obžalovaného. Otázky druhu a výměry trestu, případně otázky náhrady škody jsou tzv. odkládány na druhou kolej. Ačkoli jsem si vědom nároků kladených na rychlost trestního řízení, domnívám se, že takový postup není správný. Můžeme diskutovat nad tím, nakolik je nutné se v trestním řízení zabývat náhradou škody, nelze však diskutovat o tom, že je jednoznačnou povinností soudu uložit přiměřený trest, resp. pachatele trestné činnosti potrestat. Bez relevantních informací o pachateli, o jeho osobních, majetkových či jiných poměrech to však nelze učinit. Díky nedostatečným podkladům pro rozhodnutí pak např. dochází k tomu, že obžalovaným jsou ukládány neefektivní tresty, alternativní tresty je nutno záhy přeměňovat na NTOS, přiměřená omezení a povinnosti dle § 82 odst. 2 TZ jsou ukládána pouze formálně, přičemž jejich výkon není kontrolován. Z konkrétních případů lze zmínit odůvodňování neuložení peněžitého trestu s odkazem na jeho nedobytnost (§ 68 odst. 6 TZ), aniž by bylo provedeno jakékoli šetření k majetkovým poměrům pachatele kromě výsledku jeho samotného.

Přestože zákonodárce uvedený problém vyřešil, jeho praktická realizace je nedostatečná. Servis v podobě šetření před uložením trestu by měla poskytovat Probační a mediační služba (srov. § 4 zejména odstavec 2 písm. a) a b) zákona č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě), avšak ta vzhledem k nedostatku materiálních a personálních podmínek na uvedené úkoly nestačí. Pokud se tato situace nezmění, bude třeba, aby orgány činné v trestním řízení nadále věnovaly zvýšenou pozornost otázkám přiměřenosti trestů, a to alespoň ve stejné intenzitě, jako je tomu u prokazování viny pachatele.

1.8.3 Zásada přiměřenosti a individualizace sankce

Trestní zákoník v § 38 odst. 1 upravuje povinnost ukládat trestní sankce s přihlédnutím k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu a poměrům pachatele. V jediném ustanovení tak vyjádřil dvě základní zásady trestání, a to jednak zásadu přiměřenosti, kdy ukládaná sankce musí být adekvátní spáchanému trestnému činu, jednak zásadu individualizace, kdy druh a výměra trestu se stanoví dle individuálních okolností na straně pachatele (osobní, majetkové, rodinné aj. poměry). Jak uvádí M. Vanduchová *zásada přiměřenosti je předpokladem zachování*

*obecných principů spravedlnosti a humánnosti trestních sankcí...Přiměřenost trestní sankce, tj. proporcionalita mezi zájmem na ochraně společnosti před pachatelem trestného činu a zásahem do základních práv pachatele způsobeným uloženou trestní sankcí, je podmíněna tím, že při jejím ukládání bude přihlédnuto k povaze a závažnosti spáchaného trestného činu a poměrům pachatele. Jen přiměřená trestní sankce může plnit svůj účel a být pachatelem a společností pocíťována jako spravedlivá.¹⁷⁰ Trest tedy musí být spravedlivý, ve smyslu přiměřený, adekvátní a zákonný, aby splnil svůj účel.¹⁷¹ To koneckonců už ve svých dílech uváděli i filozofové T. More či Ch. L. Montesquieu. Spravedlivost trestu je tedy *conditio sine qua non* k jakémukoli ukládání trestu.*

Spravedlivost trestu je však často vnímána pouze jako adekvátnost uloženého trestu vzhledem k povaze a závažnosti činu. Jako příklad uveďme § 211 odst. 1 německého Strafgesetzbuch, podle nějž bude osobě, která spáchá vraždu za specifických přitěžujících okolností, uložen vždy doživotní TOS. Nezohledňování osobních poměrů pachatele, byť v takto závažných případech trestné činnosti, rozhodně za spravedlivé označit nelze. Pojmovým znakem trestu je jeho adresnost vůči konkrétní osobě, tudíž nejen trestající společnost, ale i samotný trestaný musí mít možnost trest jako spravedlivý skutečně vnímat. P. Šámal uvádí, že *trest, který není spravedlivý, není přijímán ani společností (nemá generálně preventivní účinek), ani pachatelem (nezajistí jeho spolupráci při resocializaci a často může způsobit nebo prohloubit bariéry mezi pachatelem a společností, které účinnou resocializaci znesnadňují, nebo dokonce znemožňují). Účinná ochrana společnosti vyžaduje adekvátnost trestu spáchanému trestnému činu, neboť ani trest přehnaně represivní na jedné straně, ani trest nepřiměřeně mírný na druhé straně nemůže vést k splnění účelu trestu a tím ke zvýšení účinnosti generální i individuální prevence.¹⁷²*

Otázkou ovšem zůstává, jak lze „změřit“ přehnanou přísnost, příp. nepřiměřenou mírnost uloženého trestu. Obecný požadavek spravedlivosti je odvozen od rovnosti lidí, která je deklarována v Čl. 1 LZPS a ve svém důsledku požaduje *dát každému (všem) stejně, zacházet s každým stejným způsobem bez*

¹⁷⁰ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 426 a 427

¹⁷¹ srov. KARABEC, Z. a kol.: Krátkodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2000, str. 21

¹⁷² ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákon: Komentář 1.díl, 6. doplněné a přepracované vydání, Praha: C. H. BECK, 2004, str. 10

*jakéhokoli rozlišování.*¹⁷³ Každý člověk je však zcela jedinečný, jeho osobní poměry se odlišují od osobních poměrů jiného, a proto při ukládání trestů je třeba vytvářet pomyslnou stupnici přísnosti, jejíž stupně jsou stejně četné, jak četné jsou odlišnosti každého z nás. Obtížnost řešení tohoto dilematu vyjádřil G. W. F. Hegel názorně: „Rozumem nelze určit či rozhodnout, zda konkrétní výměra čtyřiceti nebo třiceti devíti ran bičem, pokuty čtyř dolarů nebo tří dolarů a devadesáti devíti centů, uvěznění na jeden rok nebo tři sta šedesáti čtyř nebo tři sta šedesáti šesti dní je právě tím spravedlivým trestem za zločin. Avšak pečlivě prověřme, zda jediná rána, cent či den, příliš mnoho nebo příliš málo, není nespravedlivá.“¹⁷⁴

Dopustí-li se tedy dvě osoby trestného činu jako rovnocenní spolupachatelé, resp. povaha a závažnost jejich jednání bude naprosto stejná, podle zásady přiměřenosti by měl být oběma uložen stejný druh trestu o stejné výměře. Individuální poměry každého z nich však mohou způsobit, že tentýž trest bude pro jednoho nesnesitelným příkořím, zatímco pro druhého běžnou záležitostí. Proto má zásada individualizace určitou moderační přednost, aby u jednoho pomohla trest zmírnit a u druhého zpřísnit. Zmírnění či zpřísnění je však pouze zdánlivé z pohledu třetích osob, neboť mezi nimi navzájem bude panovat rovnost, resp. rovnost v citelnosti uloženého trestu. Tudiž oba tresty budou spravedlivé (adekvátní spáchanému trestnému činu), ačkoli se svým druhem, příp. výměrou budou lišit.

Přestože se zásada personalitě trestu často uvádí samostatně, pro účely této práce ji zahrnuji do tohoto oddílu, neboť s ním úzce souvisí. Zásada personalitě trestu klade důraz na nutnost působení újmy omezeně pouze na osobu pachatele. Tím by se měl především řídit zákonodárce, který by měl v trestním zákoníku stanovit jen ty druhy trestů, které jsou schopny takto omezeně působit. Je však zřejmé, že uvedeného cíle nelze bezvýjimečně dosáhnout. V daném ohledu lze zmínit dopady peněžitého trestu či trestu propadnutí majetku na osoby žijící ve společné domácnosti s odsouzeným, stejně tak dopady NTOS na rodinné příslušníky odsouzeného. Všechny tyto okolnosti pak musí v konkrétním případě zohlednit až soud při svém konečném rozhodování o druhu a výměře trestu.

¹⁷³ VEČEŘA, M.: Spravedlnost v právu, Brno: Masarykova univerzita, 1997, str. 37

¹⁷⁴ přeloženo z HEGEL, G. W. F.: The Philosophy of Right [online], překlad S.W. Dyde, Kitchener: Batoche Books Ltd., 2001, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: <http://www.efm.bris.ac.uk/het/hegel/right.pdf>, str. 173

1.8.4 Zásada humanity

*Zásada humanity v souvislosti s trestním právem především znamená, že při ukládání a výkonu trestů a ochranných opatření musí být respektována osobnost obviněného, resp. odsouzeného, a že státní orgány k němu musí přistupovat odpovědně a lidsky, bez ponižování a diskriminace, s cílem získat ho zpět pro život ve společnosti.*¹⁷⁵ Uvedená zásada proto bezesporu patří mezi nejvýznamnější zásady pro ukládání trestů. V trestním zákoníku je vyjádřena v § 37 odst. 2 tak, že pachateli nelze uložit kruté a nepřiměřené trestní sankce, přičemž výkonem trestních sankcí nesmí být ponížena lidská důstojnost. I toto ustanovení navazuje na prameny vyšší právní síly. Např. Čl. 6 odst. 3 LZPS, který nepřipouští trest smrti, příp. Čl. 7 odst. 2 LZPS, dle něhož nesmí být nikdo mučen ani podroben krutému, nelidskému nebo ponižujícímu zacházení nebo trestu (srov. Čl. 7 Mezinárodního paktu o občanských a politických právech, příp. Čl. 3 EÚLP). Základním právem každého člověka je tedy jeho právo na život, ochranu osobnosti a tělesné integrity, z čehož lze dovodit též závěr, k jakému dospěla M. Vanduchová: *Smyslem práva nebýt podroben krutému trestu a nedůstojnému zacházení je ochrana lidské důstojnosti a fyzické a psychické integrity jedince. Ani osoba, která je trestněprávně sankcionována, neztrácí lidskou důstojnost a nesmí s ní být zacházeno, jako by nebyla lidskou bytostí.*¹⁷⁶ Jako jeden z prostředků ochrany uvedených práv slouží i trestní zákoník, který stanoví, že ten, kdo mučením nebo jiným nelidským a krutým zacházením v souvislosti s výkonem pravomoci orgánu státní správy, územní samosprávy, soudu nebo jiného orgánu veřejné moci působí jinému tělesné nebo duševní utrpení, dopustí se přečinu mučení a jiného nelidského a krutého zacházení dle § 149 odst. 1 TZ. Zakotvením uvedeného přečinu jsou plněny závazky na poli mezinárodního práva (např. z EÚLP či ÚPM), jejichž obsahem je *povinnost státu provést rychlé, důkladné, nezávislé a nestranné vyšetření, jestliže došlo ke smrti osoby v důsledku jednání státních orgánů, nebo jestliže si osoba stěžuje, že s ní bylo zacházeno*

¹⁷⁵ JESCHEK, H.-H.: K návrhu obecné části nového trestního zákona České republiky, In: Trestní právo, Praha: Orac, s.r.o., č. 11, 2003, str. 21

¹⁷⁶ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 422

v rozporu s Čl. 3 EÚLP a stížnost není zřejmě bezdůvodná. Stát má povinnost zjištěné viníky potrestat.¹⁷⁷

Pojem mučení byl definován v Čl. 1 odst. 1 ÚPM pro účely této mezinárodní smlouvy, avšak pro svou obecnost jej lze užít pro interpretaci jak Čl. 7 odst. 2 LZPS, tak § 149 odst. 1 TZ. Mučení představuje jakékoli jednání, jímž je člověku úmyslně působena silná bolest nebo tělesné či duševní utrpení s cílem získat od něho nebo od třetí osoby informace nebo přiznání, potrestat jej za jednání, jehož se dopustil on, třetí osoba nebo z něhož jsou podezřelí; s cílem zastrašit či přinutit jej nebo třetí osobu nebo z jakéhokoli jiného důvodu založeného na diskriminaci jakéhokoli druhu, když taková bolest nebo utrpení jsou působeny veřejným činitelem nebo jinou osobou jednajícím z úředního pověření nebo z jejich podnětu či s jejich výslovným nebo tichým souhlasem. Toto vymezení nezahrnuje bolest nebo utrpení, které vznikají pouze v důsledku zákonných sankcí, jsou od těchto sankcí neoddelitelné nebo jsou jimi vyvolány náhodou. Sankce jako takové tedy nelze označit za mučící, nýbrž pouze za nepřiměřené. Naproti tomu výkon těchto sankcí, resp. specifický proces, označen jako mučení být může.¹⁷⁸ Obdobně argumentuje i Ústavní soud ČR, když v jednom ze svých rozhodnutí uvádí: „Samotný výkon byt' dlouhodobého TOS, pokud probíhá v prostředí respektujícím lidskou důstojnost, však sám o sobě není zacházením krutým či nelidským, jestliže není provázen dalšími závažnými (objektivními) nedostatky ve způsobu výkonu takového trestu, jak je v civilizovaném světě standardizován, či závažnými zdravotními a psychickými problémy na straně vězně.“¹⁷⁹

Pokud se jedná o přiměřenost trestních sankcí, ta byla podrobněji rozebrána v předcházejícím oddíle. Aby mohla být nepřiměřená sankce označena za nehumánní ve smyslu § 37 odst. 2 TZ, muselo by se podle M. Vanduchové jednat o *hrubé porušení požadavku spravedlivé rovnováhy mezi ochranou zájmů společnosti a ochranou základních práv jednotlivce*.¹⁸⁰ ESLP v jednom ze svých rozhodnutí užil výraz *naprostá nepřiměřenost*, když posuzoval případ sedmnáctiletého chlapce odsouzeného k doživotí za pokus uloupení několika pencí

¹⁷⁷ REPÍK, B.: Lidská práva a závažné formy kriminality, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 10, 2006, str. 287

¹⁷⁸ srov. rozsudek ESLP Ilascu a další proti Moldavsku a Rusku z roku 2004

¹⁷⁹ rozhodnutí Ústavního soudu ČR ze dne 21. 2. 2007 sp. zn. I. ÚS 601/04

¹⁸⁰ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 422

s nefunkční zbraní v ruce.¹⁸¹ V daném případě, ačkoli EÚLP ve svých člancích výslovně neobsahuje požadavek proporcionality trestních sankcí, ESLP uvedenou situaci posoudil jako porušení Čl. 3, coby uložení nelidského trestu.¹⁸²

Nebylo by zřejmě příliš přesné vytyčovat konkrétní hranice mezi pojmy „mučení“ a „krutý“, „nelidský“ či „ponižující“ výkon trestu. Jak uvádí J. Čapek, *rozdíl mezi jednotlivými formami zacházení, zakázanými článkem 3 (EÚLP), spočívá především v jejich gradaci. Jak konstatovala Evropská komise pro lidská práva v tzv. Greek case, může existovat zacházení, na které lze aplikovat všechny znaky, protože mučení je nelidským a ponižujícím zacházením a nelidské zacházení je současně ponižujícím.*¹⁸³ Přesto rozhodovací praxe a trestněprávní nauka rozlišuje určité znaky, které s jednotlivými pojmy spojuje, tyto se však často prolínají či zaměňují jako synonyma.

Za kruté je podle M. Vanduchové třeba považovat *sankce působící svoji podstatou, účelem nebo intenzitou nesnesitelnou fyzickou bolest nebo závažné psychické strádání. Za takové jsou považovány jednak sankce způsobující fyzickou bolest, kterými se působí na animální podstatu trestaného, tedy tresty tělesné, a jednak sankce devastující či dokonce ničící pachatelovu osobnost, jako je trest smrti, lobotomie či dlouhodobá samotka.*¹⁸⁴ Uvedená definice koresponduje s ustálenou judikaturou ESLP, který např. v rozsudku Labita proti Itálii z roku 2000 „označil některá zacházení zároveň za "nelidská", zejména protože byla prováděna úmyslně po dobu mnoha hodin a způsobila, ne-li skutečná poškození zdraví, pak alespoň fyzické a morální utrpení, a za "ponižující", protože svou povahou mohla vyvolat u obětí pocity strachu, úzkosti a méněcennosti, způsobil je ponížit a potupit. Aby nějaký trest nebo zacházení s ním spojené byly "nelidské" nebo "ponižující", utrpení nebo ponížení musejí v každém případě přesáhnout ta, která s sebou nevyhnutelně nese daná forma legitimního zacházení nebo trestu. ESLP připomíná, že špatné zacházení musí dosáhnout jistého minima závažnosti, aby spadalo pod Čl. 3. Posouzení tohoto minima je svou povahou relativní: závisí na všech okolnostech případu, zejména na trvání tohoto zacházení, jeho fyzických

¹⁸¹ rozsudek ESLP Weeks proti Spojenému království z roku 1987

¹⁸² srov. REPÍK, B.: Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 10, 2002, str. 23

¹⁸³ ČAPEK, J.: Evropský soud a Evropská komise pro lidská práva, Praha: Linde, 1995, str. 333

¹⁸⁴ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 422

a mentálních účincích, a někdy také na pohlaví, věku a zdravotním stavu oběti. Vůči osobě zbavené svobody je použití fyzické síly, které není striktně nezbytné vzhledem k jejímu chování, zásahem do lidské důstojnosti a v zásadě představuje porušení práva zaručeného Čl. 3.“

Jak ESLP ve svých rozhodnutích opakovaně konstatoval, kritérium nelidského zacházení musí dosahovat určité míry závažnosti¹⁸⁵, kterou je třeba posuzovat v každém konkrétním případě samostatně. Zatímco tedy v jednom případě shledal podmínky odsouzeného, který „neměl kontakt s ostatními vězni, neměl žádné zprávy mimo věznici, protože nemohl posílat a dostávat poštu, být navštěvován rodinou a setkat se s právníkem, jeho cely nebyly vytápěné, a to ani za krutých zimních podmínek, neměly přístup denního světla a větrání, nedostával jídlo, a to, které dostával, se často nedalo jíst, mohl se sprchovat jen velmi zřídka, obvykle s prodlevou několika měsíců“¹⁸⁶, jako neslučitelné s Čl. 3 EÚLP, stížnost na nedostatečné pohodlí či neprojevení ohledu ze strany vykonávajících orgánů zamítl jako neopodstatněnou. Tak tomu bylo např. v rozsudku Papon proti Francii z roku 2001, v němž ESLP konstatoval, že „ačkoli se odsouzený netěší takové kvalitě života, jakou by měl na svobodě, vnitrostátní orgány vzaly v rámci možného v úvahu jeho zdravotní stav a věk. Některé problémy, na něž stěžovatel upozornil (chybějící držadlo ve sprše, krátká šňůrka od okenní vyhlídky, příliš prudké schody), byla nalezena řešení (židle umístěná do sprchy, prodloužení šňůrky, povolení procházet se po spojovací chodbě). Další nesnáze, na něž poukázal (noční zapínání svítidla dozorcem pro účely kontroly), jsou součástí omezení, jež jsou uvalena na všechny vězněné z důvodů kontroly a bezpečnosti.“ Skutečnosti uváděné v rozsudku Papon proti Francii rovněž kontrastují s podmínkami odsouzeného, který byl nucen „po dobu nejméně dvou měsíců strávit převážnou část denní doby na posteli, v cele bez větrání a bez oken, v níž bylo často nesnesitelné horko. Musel též používat záchod za přítomnosti spoluvězně a být přítomen jeho použití spoluvězněm.“¹⁸⁷

Aby byl nějaký trest v očích ESLP „ponižujícím“ a v rozporu s čl. 3, způsobené ponížení nebo potupa musí dosáhnout zvláštní úrovně a v každém případě se lišit od obvyklého prvku ponížení, jaký běžně a téměř nevyhnutelně obnášejí

¹⁸⁵ např. rozsudek ESLP Irsko proti Spojenému království z roku 1978 a rozsudky na něj navazující

¹⁸⁶ viz. rozsudek ESLP Ilascu a další proti Moldavsku a Rusku z roku 2004

¹⁸⁷ rozsudek ESLP Peers proti Řecku z roku 2001

soudní tresty. Posouzení je v tomto směru relativní; závisí zejm. na povaze a kontextu trestu, jakož i na podmínkách jeho výkonu.¹⁸⁸ Při posuzování, zda je určité zacházení "ponižující" ve smyslu Čl. 3 EÚLP, přihlíží ESLP k tomu, „zda je jeho cílem dotčenou osobu pokořit a ponížít a zda, pokud jde o důsledky, postihlo jeho osobnost způsobem neslučitelným s Čl. 3. Ani absence takového cíle však nemůže s konečnou platností konstatování porušení Čl. 3 vyloučit. Utrpení a pokoření musí v každém případě přesáhnout míru, která je nevyhnutelným prvkem utrpení a pokoření spojených s danou formou legitimního zacházení nebo trestu.“¹⁸⁹ V jiných svých rozhodnutích dokonce požaduje, aby ponížení a pokoření dosáhlo mimořádného stupně úrovně.¹⁹⁰

ESLP zdůrazňuje, že „Úmluva je žijícím instrumentem, který je třeba vykládat ve světle současných životních podmínek, a že některé činy, které byly dříve považovány za "nelidské a ponižující zacházení" a nikoliv za "mučení", mohou být proto v budoucnu kvalifikovány jinak. Soud má za to, že stále vyšší požadavky kladené na úroveň ochrany lidských práv nutně vedou k větší přísnosti při hodnocení zásahů do základních hodnot demokratických společností. Toto tvrzení platí i pro možnost přísnější kvalifikace pod úhlem Čl. 3. Z toho vyplývá, že některé činy, které dříve nespádaly do pole působnosti Čl. 3, mohou v budoucnosti naplňovat požadovaný minimální práh závažnosti.“¹⁹¹ Jak lze dovodit, s odkazem na ochranu základních lidských práv je neustále rozšiřován prostor pro zmírňování dopadů výkonu trestu na odsouzené, aniž by byla stanovena jakákoli hranice, kam až takové zmírňování může zajít. A. Gerloch uvádí, že *je nejen nelegitimní, ale i nelegální zužovat rozsah a snižovat již dosažený standard lidských práv.*¹⁹² Je tedy otázkou, zda se někdy bude možno po překročení této nejisté hranice pomyslně vrátit zpět. V. Kratochvíl varuje, že *humánnost vůči delikventovi nelze na druhé straně zaměňovat s neopodstatněnou tolerantností, tj. s přehnaným trestním liberalismem. Ten ve skutečnosti prozrazuje slabost veřejné trestní moci vůči kriminalitě a kriminálním jedincům, což může ve svých důsledcích vyústit v celkovou absenci*

¹⁸⁸ BERGER, V.: Judikatura Evropského soudu pro lidská práva, 1. české vyd., Praha: IFEC, 2003, str. 50

¹⁸⁹ rozsudek ESLP Ilascu a další proti Moldavsku a Rusku z roku 2004

¹⁹⁰ viz. rozsudky ESLP Tyrer proti Spojenému království z roku 1978, Soering proti Spojenému království z roku 1989, Costello-Roberts proti Spojenému království z roku 1993 a další

¹⁹¹ rozsudek ESLP Hénaf proti Francii z roku 2003

¹⁹² GERLOCH, A.: Teorie práva, 4. upr. vyd., Plzeň: Aleš Čeněk, 2007, str. 226

*humanity ve společnosti, protože ta není před kriminalitou dostatečně chráněna.*¹⁹³ Řečeno jinými slovy, nepřiměřená „humanizace“ trestání může vést k nehumánnosti společnosti.

1.8.5 Zásada subsidiarity přísnější sankce

Se zásadami přiměřenosti a humanity trestních sankcí bezprostředně souvisí i zásada subsidiarity přísnější sankce, která v užším smyslu vyjadřuje obecnou zásadu subsidiarity trestní represe. Zásada subsidiarity trestní sankce je v trestním zákoníku vyjádřena ve dvou rovinách, a to obecně v § 38 odst. 2 TZ a speciálně ve vztahu k ukládání NTOS v § 55 odst. 2 TZ.

Obecná forma zakazuje uložit pro pachatele citelnější trestní sankci či sankce tam, kde postačí uložení trestní sankce pro pachatele méně postihující (*Minimum in delictis est eligendum – Při kvalifikaci činu i při stanovení trestu je třeba volit to nejmenší.*¹⁹⁴). Jak již bylo poukázáno v kapitole 1.6, citelnost ukládané sankce je třeba posuzovat podle skutečných dopadů na osobu trestaného, v důsledku čehož nelze předem stanovit škálu trestů podle jejich domnělé citelnosti pro neurčitý okruh případů.¹⁹⁵ Rovněž také nelze jednoznačně tvrdit, že trestní sankce samostatná je vždy mírnější než kombinace více trestních sankcí. Při ukládání trestů totiž mohou být ukládány různé druhy trestů v různých kombinacích, o různých výměrách a odlišných způsobech výkonu. Každá z těchto variant pak navíc může u jednoho pachatele způsobit více újmy než u jiného. Obecná forma zásady subsidiarity trestní sankce tak stanovuje povinnost soudu rozlišit povahu všech těchto proměnných a stanovit sankci či kombinaci sankcí co nejmírněji z pohledu pachatele tak, aby ukládaná sankce – trest byla dostatečně účinná, resp. aby způsobením újmy ochránila společnost a přiměla pachatele vést řádný život (srov. oddíl 1.7.1).

Naproti tomu zásada subsidiarity NTOS, jindy nazývaná též jako ultima ratio NTOS, je postavena na předpokladu, že NTOS je pro každého pachatele za všech okolností trestem nejpřísnějším. H.-H. Jeschek uvádí, že *princip ultima ratio znamená, že se musíme vystříhat hrozby a uložení trestu odnětí svobody, je-li tento trest postradatelný s přihlédnutím k pachateli a skutku (depenalizace), protože trest*

¹⁹³ KRATOCHVÍL, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 23

¹⁹⁴ KINCL, J.: *Dicta et regulae iuris...*, Praha: Univerzita Karlova, 1990, str. 159

¹⁹⁵ srov. výsledky dotazníkového šetření uvedené v příloze

odnětí svobody odsouzeného vytrhává z jeho sociálních závazků, poznamenává ho cejchem a ve výkonu trestu ho vystavuje kriminální nákaze, aniž by bylo možno s dostatečnou jistotou zaručit jeho resocializaci, pokud je tato vůbec nutná.¹⁹⁶ Proto trestní zákoník v § 55 odst. 2 stanoví, že za trestné činy, u nichž horní hranice trestní sazby odnětí svobody nepřevyšuje tři léta, lze uložit nepodmíněný trest odnětí svobody jen za podmínky, že by vzhledem k osobě pachatele uložení jiného trestu zjevně nevedlo k tomu, aby pachatel vedl řádný život.

Ultima ratio NTOS ve svém důsledku oslabuje uplatňování obecné zásady subsidiarity trestní sankce. Zatímco ta je založena na potřebě zkoumání všech okolností případu a osobních poměrů pachatele, princip ultima ratio NTOS bez ohledu na výsledky tohoto zkoumání nutí k předem danému postupu, který však nemusí reálným podmínkám případu odpovídat. Domnívám se proto, že by mělo být koncepčně, třeba i změnou právní úpravy, zamezeno pojmání NTOS jako nejpřísnějšího druhu trestu. Jednalo by se tak primárně o zrušení § 55 odst. 2 TZ a dále o změnu podmínek výkonu některých druhů trestu. Např. u trestu OPP možností přeměny na trest domácího vězení, u peněžitého trestu zrušením institutu náhradního TOS a umožněním zajištění jeho výkonu obdobně jako u zajištění výkonu trestu propadnutí majetku dle § 347 odst. 1 TŘ nebo u podmíněného TOS v případě nevedení řádného života ve zkušební době či neplnění podmínek osvědčení možností přeměny na trest OPP, domácího vězení apod.

Zásada subsidiarity trestní sankce by měla být v souladu s § 38 odst. 2 TZ aplikována komplexně na všechny druhy trestu, nejen vůči jedinému druhu trestu. Jednoduše řečeno, jestliže bude pro určitého pachatele nejpřísnějším druhem trestu např. trest peněžitý, pak by jako krajní prostředek měl být v jeho případě ukládán tento druh trestu a nikoli NTOS. Zachování stávající úpravy, kdy je NTOS jistým způsobem privilegován, může být snad odůvodněno odkazem na ekonomickou náročnost vězeňství, nikoli však právním principem.

¹⁹⁶ JESCHEK, H.-H.: K návrhu obecné části nového trestního zákona České republiky, In: Trestní právo, Praha: Orac, s.r.o., č. 11, 2003, str. 18

Část druhá: Nepodmíněný trest odnětí svobody v systému trestů

2.1 Systém trestů

V § 52 TZ nalezneme taxativní výčet druhů trestů, které je pachateli trestného činu možno uložit (z hlediska trestních opatření proti mladistvým srov. § 24 odst. 1 ZSM). Tento výčet je nutně taxativní, neboť musí zůstat zachována zásada legality trestání, upravená v Čl. 39 LZPS, jejíž podstatou je ukládání jen těch druhů trestů, za konkrétních podmínek a v mezích, které jsou v zákoně výslovně uvedeny (zásada „nulla poena sine lege“). Samotný výčet druhů trestů však tvoří pouze část celého systému trestních sankcí, neboť jednotlivé tresty představují pouze jeho prvky. V každém smysluplném systému pak musí být tyto prvky za předem stanovených pravidel kooperativně vzájemně propojeny. Proto J. Navrátilová systém trestů definuje jako *uspořádání jednotlivých druhů trestů podle závažnosti, podle postihovaných zájmů a vzájemné vztahy mezi jednotlivými tresty*.¹⁹⁷ V. Kalvodová pak *systémem trestů rozumí nejen pouhý výčet druhů trestů, které představují jeho prvky, ale i jejich určitou hierarchii a vzájemné vztahy*.¹⁹⁸ S výhradou, že výčet trestů uspořádává jednotlivé druhy podle jejich závažnosti (viz. kapitola 1.6), tedy nelze než s uvedenými definicemi souhlasit. Ačkoli to není v trestním zákoníku výslovně vyjádřeno, systém trestů musí být rovněž v souladu s účely trestu, a proto obsahuje jen takové druhy trestů, které jsou způsobilé jednotlivé účely naplnit. Součástí tohoto systému jsou rovněž základní zásady trestání, o nichž bylo pojednáno v kapitole 1.8, jakož i obecné základy pro ukládání trestů (viz. kapitola 3.1), které jednak sjednocují právně-filozofický směr trestání, jednak poskytují užitečná vodítka pro výběr a způsob ukládání jednotlivých trestů.

V demokratickém a právním státě by měl trestní zákoník upravit širokou škálu sazbou omezených trestů různé intenzity, aby bylo možno trest řádně individualizovat. Měl by tak být schopen postihnout jak vysoce nebezpečné recidivující pachatele (např. výjimečným trestem), tak prvopachatele, které je ještě možno k řádnému životu vychovat (např. podmíněným TOS), případně postačí jim zamezit trestnou činnost určitého druhu opakovat (např. zákazem činnosti). Rovněž

¹⁹⁷ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 1. vydání, Praha: Leges, 2009, str. 354

¹⁹⁸ KRATOCHVÍL, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 473

by měl trestní zákoník znát tresty, které postihují jak majetek pachatele (peněžitý trest, trest propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty, trest propadnutí majetku), osobní svobodu (TOS, domácí vězení, zákaz pobytu apod.), tak i čest (trest ztráty čestných titulů a vyznamenání, trest ztráty vojenské hodnosti). Na druhou stranu, ačkoli by mohl stanovit nepřeborné množství rozličných druhů trestu vždy podle těch případů, v nichž by lidé mohli pociťovat újmu, katalog trestů by měl být především přehledný a předvídatelný. Měl by také obsahovat tresty pouze takové, které je možno bez větších obtíží efektivně vykonávat. Naopak je nepřípustné, aby v něm byly zahrnuty tresty nehumánní a ponižující lidskou důstojnost (např. trest smrti, fyzické tresty apod.).

Trestní zákoník v současnosti upravuje tyto druhy trestů: odnětí svobody, domácí vězení, obecně prospěšné práce, propadnutí majetku, peněžitý trest, propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty, zákaz činnosti, zákaz pobytu, zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce, ztráta čestných titulů nebo vyznamenání, ztráta vojenské hodnosti a vyhoštění. Trest odnětí svobody dále dělí na NTOS, podmíněné odsouzení k TOS a podmíněné odsouzení k TOS s dohledem (§ 52 odst. 2 písm. a), b), c) TZ). Jako specifický druh TOS je také uveden výjimečný trest, a to TOS nad dvacet až do třiceti let a TOS na doživotí (§ 54 odst. 1 věta první TZ).

Ustanovení, které v obecné rovině upravuje vztahy mezi jednotlivými druhy trestů, je § 53 TZ. V prvním odstavci se uvádí: stanoví-li trestní zákon (ve zvláštní části) za některý trestný čin několik trestů, lze uložit každý tento trest samostatně nebo i více těchto trestů vedle sebe. Vedle trestu, který stanoví trestní zákon za některý trestný čin, lze uložit i jiné tresty uvedené v § 52 TZ. Významně však oproti předchozí úpravě byly rozšířeny překážky uložení některých trestů vedle sebe. Nelze tak uložit domácí vězení vedle odnětí svobody a OPP, OPP vedle odnětí svobody, peněžitý trest vedle propadnutí majetku a zákaz pobytu vedle vyhoštění. Druhý odstavec naopak rozšiřuje možnosti pro uložení některých trestů, když domácí vězení, OPP, peněžitý trest, zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce, vyhoštění a zákaz pobytu lze uložit samostatně, i když trestní zákon na některý trestný čin takový trest nestanoví.

TOS jako trest univerzální zaujímá v systému trestů de facto nejdůležitější místo. Jeho ukládání je také v současné době nejčetnější. V roce 2010 bylo odsouzeno 70 651 osob, kterým bylo uloženo celkem 67 761 trestů a trestních opatření. Z toho bylo uloženo 11 818 NTOS a 44 403 TOS podmíněných (např. trest OPP byl uložen pouze v 7 420 případech). Za rok 2010 tvoří NTOS nezanedbatelný podíl 17,44 %, podmíněný TOS pak 65,53 %. Pro srovnání lze uvést, že v roce 1994 tvořil podíl NTOS na uložených trestech 21,4 %, podmíněný TOS 64,6 %, ¹⁹⁹ v roce 1967 byl NTOS ukládán ve 21,1 % případů, podmíněný TOS ve 43,2 %. ²⁰⁰ Ve srovnání s jinými zeměmi není Česká republika ve zvýšené frekvenci ukládání TOS žádnou výjimkou. Na Slovensku byl v roce 2009 ukládán NTOS v 19,2 % případů, podmíněný TOS v 67,1 % případů. ²⁰¹ Ve Velké Británii tvořil podíl NTOS na uložených trestech v roce 2009 dokonce 24,6 %. ²⁰² Např. ve Spojených státech amerických, proslulých doktrínou nulové tolerance, v důsledku zvýšeného akcentu ukládání NTOS dosáhla vězeňská populace v roce 2007 poměru jednoho vězně (odsouzeného či zatčeného) na 100 dospělých obyvatel. ²⁰³ Oproti tomu ve Spolkové republice Německo se poměr ukládaných trestů výrazně obrátil ve prospěch trestů peněžitých, kdy např. v roce 2003 představoval tento druh trestu téměř 80 % ze všech uložených trestů, zatímco NTOS 6,2 % a podmíněný TOS 13,9 %. ²⁰⁴

Jak již bylo několikrát poukazováno, NTOS je označován za nejzávažnější zásah do osobnostních práv jednotlivců, a má tudíž představovat až nejkrajnější řešení. Této právní fikci odpovídá v systému trestů počet a převaha trestů, které nejsou spojeny s odnětím svobody a mají tak tvořit k tomuto trestu určitou alternativu. Jak bude pojednáno v kapitole 2.3, podmínky pro jejich ukládání jsou přesto s možností výkonu NTOS velmi úzce spojeny. Ať už se jedná o obligatorně vedlejší tresty ztráty čestných titulů nebo vyznamenání a ztráty vojenské hodnosti

¹⁹⁹ údaje ze Statistických ročenek kriminality za roky 1994 a 2010, Ministerstvo spravedlnosti ČR

²⁰⁰ SOLNAŘ, V.: Systém československého trestního práva: Tresty a ochranná opatření, Praha: Academia, 1979, str. 191

²⁰¹ údaje ze Štatistické ročenky Ministerstva spravodlivosti SR za rok 2009, dostupné z WWW <http://www.justice.gov.sk/h.aspx?pg=r30&htm=http://www.justice.gov.sk/stat/10/index.htm>

²⁰² údaje přeloženy z Sentencing Statistics: England and Wales 2009 [online], London: Ministry of Justice UK, 2010, [cit. 2011-01-03], dostupné z WWW: <http://www.justice.gov.uk/publications/docs/sentencing-stats2009.pdf>, str. 16

²⁰³ údaje přeloženy z tiskové zprávy One In 100 [online] z 28. 2. 2008, [cit. 2011-01-03], dostupná z WWW: <http://www.correctionsreporter.com/2008/02/28/one-in-100/>

²⁰⁴ přeloženo z JEHLE, J.-M.: Criminal Justice in Germany, 4th Edition, Berlin: Federal Ministry of Justice, 2005, str. 30

(které proto jako tresty „alternativní“ označovat nelze), dále pak náhradní tresty pro nesplnění podmínek trestu domácího vězení a peněžitého trestu či přeměněné tresty OPP. Nejsou-li dodržovány tresty zákazu činnosti, zákazu pobytu, zákazu vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce či vyhoštění, zpravidla se bude jednat o přečin maření výkonu úředního rozhodnutí a vykázání dle § 337 odst. 1 písm. a) až d) TZ, kdy takovému pachateli hrozí NTOS až na tři léta, přičemž v praxi bývá často skutečně ukládán. Jedinými samostatně ukládanými tresty, které jsou oproštěny od hrozby výkonem TOS, jsou tresty propadnutí majetku a propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty.

2.2 Pojmové znaky nepodmíněného trestu odnětí svobody

J. Kallab ve třicátých letech minulého století napsal: *Naše doba, proniknutá myšlenkami sociálními ... vidí ... v trestu sociální opatření, jímž má býti zločinec buď ze společnosti vyloučen, nebo pro společný život vychován.*²⁰⁵ NTOS má schopnost absorbovat oba tyto účely, a dokonce nejen ty. Svým širokým záběrem omezení svobod člověka, zamezením kontaktu s ostatními členy společnosti, dostatečným časovým prostorem pro nápravně-výchovnou činnost je schopen naplnit většinu základních účelů trestu. Díky variabilitě délky jeho trvání, diferenciaci vnějšího střežení i vnitřního režimu, možnostem změn způsobu výkonu, příp. možnostem jeho předčasného ukončení, poskytuje široké spektrum pro stanovení přiměřeného a individuálně určeného trestu. V duchu odplatného účelu umožňuje způsobit pachateli stejnou míru zla, v jaké míře jej způsobil on svým protiprávním činem. Prostřednictvím stavebně-technického zabezpečení věznic a dynamického systému střežení je nebezpečný pachatel izolován od společnosti, je mu znemožněn volný pohyb, a tedy i možnost pokračovat v páčání trestné činnosti. V průběhu výkonu trestu však odsouzený nezůstává pasivní, ale je nucen se podrobit programu zacházení, jehož cílem je náprava skrze získání vzdělání, základních pracovních návyků apod. Jestliže NTOS vyvolává nejvýraznější zájem široké veřejnosti a tato veřejnost jej také nejčastěji považuje za nejadekvátnější a nejpřísnější trest pro všechny pachatele trestných činů, pak jednoznačně plní i odstrašující účel. Svou symbolikou budov za ostnatým drátem rovněž manifestuje státní moc a potenci státního donucení. Ačkoli odčinění újmy způsobené trestným činem je v průběhu výkonu TOS poměrně komplikované, řada odsouzených pouze ve výkonu trestu získá možnost dosahovat příjmů vlastní prací a pomocí srážek z odměn pak alespoň částečně hradit vzniklou škodu či jiné závazky. V. Solnař uvedené shrnul: *Trest odnětí svobody plní speciálně preventivní účel potud, že zneškodňuje odsouzeného na dobu výkonu a omezuje možnost, aby páchal další trestné činy; dále že ho vychovává, kde jako u jiných trestů třeba rozlišovat výchovu uložením a výkonem újmy spojené s tímto trestem (včetně odstrašení) na straně jedné a výchovu*

²⁰⁵ KALLAB, J.: Trestní právo hmotné, Praha: Melantrich, 1935, str. 90

záměrným výchovným působením během výkonu trestu na straně druhé (zaměstnání vězňů, kulturně výchovná činnost).²⁰⁶

J. Rozum o NTOS napsal, že *má dlouholetou tradici, je veřejnosti srozumitelný a v justiční praxi zaběhnutý. Má pevné zakotvení v právním vědomí veřejnosti i v kulturní historii společnosti. Institucionální, personální a věcné zajištění jeho výkonu, byť v nedokonalé podobě, je tu již k dispozici, navíc obdařené dlouhodobou tradicí a bohatými praktickými zkušenostmi.*²⁰⁷ Právě k určité nedokonalosti výkonu trestu se vyjádřil K. Netík, jenž dosti přísně zhodnotil, že *výkon trestu odnětí svobody nám naopak v mnoha ohledech trestnou činností jen množí. Člověk přijde do prostředí, kde žijí převážně odsouzení. Dozorci, kteří hlídají, spíše vyvolávají strach, než vychovávají. Fungují sice resocializační programy, ale většinu času stráví tihle lidé spolu, přičemž spoluodsouzení jsou z velké části recidivisté. Vytvářejí si své zákony, postavené na přežití nejsilnějších. Z vězení se tedy často nevrací převychovanec, nýbrž zatvrzelý kriminálník.*²⁰⁸

NTOS je dle § 52 odst. 2 písm. a) TZ jednou z forem TOS. Mezi další formy patří podmíněné odsouzení k TOS, podmíněné odsouzení k TOS s dohledem, užívané jako tzv. tresty ryze výchovné, a jako zvláštní typ výjimečný trest (§ 54 TZ). NTOS (včetně výjimečného trestu) je jediným tzv. vězeňským trestem, neboť pachatel se při něm *vytrhuje ze svého dosavadního prostředí a umísťuje se ve věznicí (§55 odst. 3).*²⁰⁹ TOS lze uložit buď samostatně, nebo s jiným druhem trestu uvedeným v § 52 TZ (vyjma trestů OPP a domácího vězení – § 53 odst. 1 TZ) za jakýkoli trestný čin uvedený ve zvláštní části TZ. Je tedy svou povahou trestem univerzálním. Jak uvedl O. Novotný, „*dle našeho trestního práva neexistuje žádný trestný čin, za jehož spáchání by nebylo možno uložit nepodmíněný trest odnětí svobody. Zákonodárce připustil uložení tohoto nejhanlivějšího trestu pro jistotu u každého trestného činu.*“²¹⁰ V rámci všech druhů trestů má tedy pouze TOS ve Zvláštní části TZ stanoveno rozpětí trestní sazby zvlášť pro každý trestný čin. Díky

²⁰⁶ SOLNAŘ, V.: Systém československého trestního práva: Tresty a ochranná opatření, Praha: Academia, 1979, str. 39

²⁰⁷ ROZUM, J. a kol.: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ, In: Vybrané problémy sankční politiky, Praha: IKSP, 2005, str. 11

²⁰⁸ NETÍK, K.: Nepřiměřený trest škodí, udělá z viníka kriminálního [online], In: Průvodce novým trestním zákoníkem, Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČR, [cit. 2009-10-23], dostupné z WWW: <http://www.reformajustice.cz/download.php?dir=1&file=BroÅ¾¼ura MSp TrestnÅ- zÅ¼konÅ-k.pdf>

²⁰⁹ NOVOTNÝ, O. a kol.: Trestní právo hmotné 1: Obecná část, Praha: ASPI Publishing, 2003, str. 312

²¹⁰ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 81

tomu byl za účinnosti tr. zák. určován typový stupeň nebezpečnosti trestného činu pro společnost a přísnost trestnosti (ve smyslu § 3 odst. 2, odst. 4 tr. zák.). Za účinnosti trestního zákoníku této skutečnosti lze přiměřeně využít při stanovení povahy a závažnosti trestného činu ve smyslu § 39 odst. 2 TZ.

2.2.1 Svoboda

Budeme-li svobodu obecně chápat dle definice V. Knappa, tedy, že je to *možnost chovat se podle své vůle*,²¹¹ pak dospějeme k závěru, že trestem odnětí svobody je vlastně každý druh trestu bez ohledu na jeho formální označení. Každý trest totiž nutí, resp. má nutit, jedince dělat to, co dělat nechce, a zabraňuje mu v tom, co by dělat chtěl. Obecný pojem svobody dostal svého vyjádření v Čl. 2 odst. 4 Úst. a Čl. 1 odst. 1 LZPS, dle nichž každý občan může činit vše, co není zákonem zakázáno a nikdo nemůže být nucen činit, co zákon neukládá. Obdobně Čl. 4 LZPS stanoví, že povinnosti mohou být ukládány toliko na základě zákona a v jeho mezích a jen při zachování základních práv a svobod. Meze základních práv a svobod mohou být za podmínek stanovených LZPS upraveny pouze zákonem. Pro účely specifických vlastností jednotlivých druhů trestů, zejména tedy NTOS, však bude třeba svobodu chápat dle definice J. Rawlse jako *komplex práv a povinností, jež jsou stanoveny institucemi. Různé svobody specifikují, co se smí dělat, jestliže se to chce, a v čem nikdo nikomu nesmí bránit, odpovídá-li to přiměřeně povaze svobody*.²¹² Omezení různých svobod proto specifikuje různé druhy trestů.

Výkladem Čl. 8 odst. 1 LZPS můžeme dospět k závěru, že *osobní svoboda je jedním ze základních lidských práv, resp. svobod garantovaných Listinou a některými mezinárodními smlouvami o lidských právech a základních svobodách. Není chápána jako svoboda člověka obecně, ale jako jedna ze specifických svobod, kterou může garantovat stát svým zákonodárstvím. Z ústavního hlediska spočívá v tom, že nikdo nesmí být stíhán nebo zbaven svobody jinak než z důvodů a způsobem, který stanoví zákon. Nikdo nesmí být zbaven svobody pouze pro neschopnost dostát smluvnímu závazku*.²¹³ V důsledku uložení a zejména výkonu NTOS je omezení svobody představováno především omezením nedotknutelnosti

²¹¹ KNAPP, V.: Teorie práva, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 1995, str. 15

²¹² RAWLS, J.: Teorie spravedlnosti, překlad Berka, K., Praha: Victoria Publishing, 1995, str. 147

²¹³ HENDRYCH, D. a kol.: Právní slovník, Praha: C. H. BECK, 2009

osoby a jejího soukromí, svobody pohybu a pobytu, listovního tajemství a tajemství jiných písemností, záznamů a zpráv, zkrácením práva svobodné volby povolání, práva na stávku, práva zakládat odborové organizace, spolky, společnosti a jiná sdružení a sdružovat se v nich, práva podnikat a provozovat jinou hospodářskou činnost, práva svobodné volby lékaře a zdravotnického zařízení, práva zakládat politické strany nebo politická hnutí, sdružovat se v nich a vykonávat volené a jiné veřejné funkce. Jak uvádí V. Solnař, *podstatou újmy spojené s výkonem tohoto trestu je nejen omezení volného pohybu, které může být odstupňováno svou intenzitou, ale i zbavení nebo omezení občanských práv v důsledku odnětí svobody, nucené podrobení se režimu výkonu trestu, které zahrnuje veškeré stránky chování se odsouzeného, včetně styku se zevním světem.*²¹⁴

Z. Karabec tvrdí, že *lidská svoboda je nejcennějším statkem a její odnětí nebo omezení je pro pachatele trestného činu nejcitelnější újmou.*²¹⁵ Svoboda dělá z lidí subjekty právních vztahů a nikoli jejich objekty. Odejme-li někomu svobodu, pak ten z pohledu práva přestane být člověkem a stane se věcí. V tomto kontextu je pak odnětí svobody skutečně sociálně nejcitelnější újmou, neboť se z pohledu práva de facto rovná fyzické smrti. Trest odnětí svobody, ačkoli se tak nazývá, však svobodu neodnímá, nýbrž ji pouze částečně omezuje, a to navíc nikoli svobodu obecnou (viz. Čl. 1, Čl. 5 a další LZPS), ale jen některé její specifické atributy. Z tohoto důvodu však již konkrétní citelnost omezení určitých svobod není možno definitivně objektivizovat, neboť každý jednotlivec přikládá té či oné svobodě jinou důležitost a její omezení tak vnímá odlišně. Uvedený rozdíl seznává i Z. Karabec, když uvádí: *Pojetí trestu odnětí svobody je vyjádřením názoru, že lidská svoboda a důstojnost jsou nejvyšší hodnotou. Filozofická a etická oprávněnost uvedeného pojetí je nesporná, z kriminologického hlediska však může selhávat, protože pachatelé si často svých lidských práv a svobod nijak necení. Kritici tohoto pojetí zdůrazňují, že podmínky výkonu trestu ve věznicích musí být pro pachatele všestranně horší než podmínky, ve kterých žili na svobodě (např. strava, vybavení cel, lékařská péče apod.), aby trest byl vnímán jako újma a měl odstrašující*

²¹⁴ SOLNAŘ, V.: Systém československého trestního práva: Tresty a ochranná opatření, Praha: Academia, 1979, str. 39

²¹⁵ KARABEC, Z. a kol.: Krátkodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2000, str. 1

*účinky.*²¹⁶ Strava, vybavení cel či lékařská péče nemusí být, dle mého názoru, pro účely potrestání nutně horší (v této souvislosti postačí, aby nebyly výrazně vyšší), naopak citelným omezením svobody musí být dodržování režimu a disciplíny ve výkonu TOS za nepřetržitého dohledu zaměstnanců VS ČR. Odsouzený musí získat zkušenost, že být svobodným člověkem neznamena dělat pouze to, co chce, ale především dělat to, co jiného neomezuje, v souladu s obecně přijatými pravidly chování.

2.2.2 Odnětí svobody

Základem výkonu TOS je omezení svobody volného pohybu a pobytu odsouzeného spolu s omezením některých dalších práv a svobod. Jeho hlavním a specifickým účelem je sice „pouze“ fyzicky zabránit pachatelům dopouštět se další trestné činnosti, zároveň však dochází k rozšíření spektra povinností pro odsouzeného (§ 27 ZVTOS). Jde hlavně o zachovávání kázně, dodržování stanoveného pořádku, plnění pokynů příslušníků vězeňské služby (§ 28 ZVTOS). Uvedený režim pak má pomoci ve snaze vychovat odsouzeného k respektování právního řádu. V důsledku uvěznění jsou také omezeny pozitivní kontakty s rodinou odsouzeného či jinými sociálními skupinami. Pokud odsouzený před uvězněním žil ve zdravém rodinném či jiném sociálním prostředí, pak tato skutečnost představuje zátěž jak pro odsouzeného, tak i pro osoby z daného prostředí. H. Kury a J. Zapletal uvádí: *Pro rodinné příslušníky představuje uvěznění manžela (partnera), především jsou-li zde děti a manželka (partnerka) sama není výdělečně činná, zpravidla značnou finanční a psychickou zátěž a krizi.*²¹⁷

Ačkoli výkonem TOS dochází ve větší či menší míře k omezování celé řady různých svobod, nikdy nedojde k faktickému odnětí, resp. k absolutnímu omezení všech svobod zaručených LZPS. Jak tvrdí Z. Karabec: *i v nejpřísněji střežených věznicích mají obvykle vězňové dostatek příležitostí ke komunikaci se spoluvězni i s vnějším světem (korespondence, návštěvy). Vězeňská zařízení typu otevřených nebo polootevřených ústavů poskytují vězňům relativně velkou volnost při pracovní*

²¹⁶ KARABEC, Z.: Účel trestání [online], In: Kriminálnístika, Praha: MV ČR, č. 2, 2000, [cit.2010-12-02], dostupné z WWW http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2000/00_02/karabec.html

²¹⁷ KURY, H.; ZAPLETAL, J.: K otázce stigmatizace rodinných příslušníků vězňů [online], In: Kriminálnístika, č 3, 2005, [cit. 2010-12-31], dostupné z WWW <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2005/03/zapletal.html>

*činnosti, vzdělávacích a volnočasových aktivitách.*²¹⁸ Navíc každé opatření, omezující některá specifická práva či stanovující nové povinnosti, musí být uplatňována zdrženlivě tehdy, je-li to způsobilé naplnit některý z účelů trestu.

Omezení svobod v důsledku realizace TOS je pouze dočasné. Výjimku tvoří jen případy doživotně odsouzených, kteří nemohou být podmíněně propuštěni, avšak tento institut v našem právním řádu zaveden není. Ve všech ostatních případech mohou potrestaní začít řádně vykonávat svá doposud omezená práva okamžikem propuštění z výkonu trestu. Je však třeba poznamenat, že ani po propuštění nemohou potrestaní vykonávat vše tak, jakoby k potrestání vůbec nedošlo. Taková omezení se projevují zejm. při volbě zaměstnání či samostatné výdělečné činnosti, u nichž je vyžadován tzv. „čistý“ trestní rejstřík.

2.2.3 Nepodmíněnost

Výraz „nepodmíněný“ v názvu nepodmíněný trest odnětí svobody vyjadřuje jednak předpoklad, že výkon tohoto trestu nastane bezodkladně po právní moci rozsudku, jímž byl uložen, zejména však vyjadřuje absenci jiných trestním zákoníkem předvídaných podmínek, které by musely být splněny, aby mohl být TOS vykonán, nebo výjimek, které by takový výkon znemožnily.

Bezodkladnost výkonu TOS je zdůrazněna především v § 321 odst. 1 věta první TŘ, které předsedovi senátu ukládá, jakmile se rozhodnutí, podle něhož se má vykonat NTOS, stalo vykonatelným, zaslat příslušné věznicí nařízení výkonu trestu a vyzvat odsouzeného, je-li na svobodě, aby trest ve stanovené lhůtě nastoupil. Je-li odsouzený ve vazbě, bude na základě nařízení výkonu trestu z režimu vazby do režimu trestu převeden. Procesní předpis však ve specifických případech připouští k nástupu výkonu trestu určitou prodlevu. Např. § 321 odst. 2 TŘ umožňuje, pokud tomu nebrání závažné důvody (nebezpečnost pachatele, obava z útěku apod.), poskytnout odsouzenému přiměřenou lhůtu k nástupu tak, aby si mohl obstarat své záležitosti. Tato lhůta však nesmí být delší než jeden měsíc od právní moci odsuzujícího rozsudku. Obdobně lze poukázat na §§ 322, 323 či 328 TŘ.

²¹⁸ KARABEC, Z.: Účel trestání [online], In: Kriminálnístika, Praha: MV ČR, č. 2, 2000, [cit. 2010-12-02], dostupné z WWW http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminálnístika/2000/00_02/karabec.html

2.3 Alternativy k nepodmíněnému trestu odnětí svobody

2.3.1 Podmíněné odsouzení

Podmíněné odsouzení představuje nejklassičtější formu tzv. alternativního trestu k NTOS, která byla v českých zemích zavedena již v roce 1919 (zákonem č. 562/1919 Sb.). *Podle trestního zákona podstata podmíněného odsouzení spočívá v tom, že soud sice vysloví odsuzující rozsudek a uloží trest odnětí svobody, ale výkon trestu pod podmínkou, že se odsouzený bude během zkušební doby řádně chovat a vyhoví všem uloženým podmínkám, odloží.*²¹⁹ Tento trest tak na pachatele působí jednak hrozbou, že pokud spáchá další trestný čin (výjimečně jiné protiprávní jednání), bude nucen podmíněně odložený TOS vykonat, jednak jej navíc nutí své chování omezovat v souladu s uloženými přiměřenými povinnostmi. Újma tímto trestem způsobená má být představována nezjevným, avšak nepřetržitým dohledem soudu či probačního úředníka (§ 84 TZ).

Rozšířením možnosti uložení podmíněného TOS oproti dřívější právní úpravě je možnost soudu podmíněně odložit výkon TOS nepřevyšujícího tři léta, jestliže vzhledem k osobě a navíc poměrům pachatele, zejména s přihlédnutím k jeho dosavadnímu životu a prostředí, ve kterém žije a pracuje, a k okolnostem případu má důvodně za to, že k působení na pachatele, aby vedl řádný život, není třeba jeho výkonu (§ 81 odst. 1 TZ). Předchozí právní úprava v § 58 odst. 1 tr. zák. totiž dovolovala uložit podmíněný TOS pouze u TOS nepřevyšujícího dvě léta. Při podmíněném odsouzení stanoví soud zkušební dobu na jeden rok až pět let; zkušební doba počíná právní mocí rozsudku (§ 82 odst. 1 TZ). Po zkušební dobu má odsouzený prokázat, že jím spáchaný trestný čin byl pouhým excesem z jeho jinak řádného života. Opakované uložení podmíněného TOS, zejména za trestný čin, který odsouzený spáchal ve zkušební době, by tedy mělo být jen zcela výjimečné za existence mimořádných okolností především ze strany poměrů pachatele. V souladu s § 82 odst. 2 TZ může soud podmíněně odsouzenému uložit přiměřená omezení a přiměřené povinnosti uvedené v § 48 odst. 4 TZ směřující k tomu, aby vedl řádný život; zpravidla mu též uloží, aby podle svých sil nahradil škodu, kterou trestným

²¹⁹ PŘESLIČKOVÁ, H. a kol.: *Obecně prospěšné práce a další instituty restorativní justice*, Praha: Český helsinský výbor, 2003, str. 66

činem způsobil. Dle § 84 může nad pachatelem vyslovit dohled probačního úředníka.

Největším úskalím tohoto trestu je skutečnost, že jej řada odsouzených jako újmu vůbec nevnímá. Ve své praxi se při veřejných zasedáních dle § 330 odst. 1 TŘ stále setkávám s odsouzenými, kteří během zkušební doby nevedou řádný život a následně se diví, z jakého důvodu jim je podmíněně odložený TOS přeměněn na trest nepodmíněný (postupem dle § 83 odst. 1 věta první za středníkem TZ). Nezřídka reagují: „Pamatuji si, že jste mě tenkrát odsoudili, ale měl jsem to za vyřízené.“ Nemalá část odsouzených tak vůbec nechápe podstatu zkušební doby podmíněného odsouzení, a to ani podmíněného odsouzení s dohledem, což zcela vylučuje jeho výchovné působení. Toto hodnocení se pochopitelně netýká jen České republiky. Např. výzkum, který v roce 1999 v oblasti Essex County, New Jersey provedl U. S. National Institute of Justice, prokázal ve vybraném vzorku 962 případů podmíněně odsouzených zločinů během následujících 5 let více než poloviční recidivu.²²⁰

Rovněž zaznamenávám případy, kdy nelze rozhodnout o osvědčení odsouzeného ve zkušební době podmíněného odsouzení, ani nejsou dány podmínky pro ponechání zkušební doby v platnosti a postup dle § 83 odst. 1 věty druhé písm. a), b) či c) TZ, a přesto se přímý výkon TOS jeví jako nepřiměřeně přísný, resp. neúčelný. V daném případě však zákon jiný postup, než trest přeměnit, neumožňuje. De lege ferenda by bylo žádoucí umožnit soudu místo automatické přeměny na NTOS výběr i z jiných alternativních trestů, k jejichž uložení např. dříve nemusely být podmínky (peněžitý trest pro svou aktuální dobytnost, trest OPP pro zlepšení zdravotního stavu apod.). I v tomto případě by však měl mít soud možnost přeměnit podmíněný TOS na trest nepodmíněný okamžitě, a nikoli jako ultima ratio, jsou-li k tomu dány podmínky a vyžaduje-li to ochrana společnosti, příp. snaha o účinnou nápravu pachatele. Takový postup se de facto podobá institutu podmíněného upuštění od potrestání s dohledem dle § 48 TZ, který by tak po menších úpravách mohl podmíněný TOS zcela nahradit. To by mohlo výstižněji odpovídat reálnému stavu a potřebám praxe.

²²⁰ přeloženo z GOTTFREDSON, M.: Effects of Judges' Sentencing Decisions on Criminal Careers [online], Washington DC: National Institute of Justice, 1999, [cit. 2011-02-14], dostupné z WWW: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/178889.pdf>

2.3.2 Domácí vězení

Institut domácího vězení byl trestním zákoníkem do našeho trestního práva zaveden opětovně po 60 letech. Dříve byl v § 246 upraven trestním zákonem o zločinech, přečinech a přestupcích č. 117/1852 ř. z., který platil do 1. 8. 1950. V současnosti se od jeho aplikace očekává, že bude představovat přímou alternativu k TOS, a to jak podmíněně odloženému, tak nepodmíněnému. Rovněž by měl nahradit dosavadní roli trestu OPP a snížit počet osob ve výkonu TOS. Nejdůležitějším důvodem pro jeho zavedení jsou výrazně nižší provozní náklady, než jaké jsou nutné pro střežení odsouzených ve výkonu TOS. *Např. v Anglii činí cena za sledování jednoho odsouzeného denně 16 liber, zatímco jeden den pobytu odsouzeného ve věznici představuje náklady 82 liber.*²²¹

Trest domácího vězení lze ukládat za všechny přečiny, pokud vzhledem k povaze a závažnosti spáchaného přečinu a osobě a poměrům pachatele lze mít důvodně za to, že postačí uložení tohoto trestu, a to popřípadě i vedle jiného trestu, a pachatel dá písemný slib, že se ve stanovené době bude zdržovat v obydlí na určené adrese a při výkonu kontroly poskytne veškerou potřebnou součinnost. Horní hranice trestní sazby tohoto druhu trestu činí dva roky (§ 60 odst. 1 TZ). Nestanovili soud v rozsudku jinak, jeho podstata spočívá v povinnosti odsouzeného zdržovat se v určeném obydlí ve dnech pracovního klidu a pracovního volna po celý den a v ostatních dnech v době od 20.00 hodin do 05.00 hodin, nebrání-li mu v tom důležité důvody, zejména výkon zaměstnání nebo povolání nebo poskytnutí zdravotní péče ve zdravotnickém zařízení v důsledku onemocnění odsouzeného (§ 60 odst. 3 TZ). U mladistvých pachatelů není v případě trestního opatření domácího vězení přijata odlišná úprava. Za zmínku ovšem stojí, že je zde na rozdíl od dospělých pachatelů upravena fikce neodsouzení (§ 35 odst. 6 ZSM), jakmile bylo toto trestní opatření vykonáno.

Přestože má být trest domácího vězení alternativou k výkonu TOS, podmínky jeho ukládání a následně jeho případné přeměny jsou spíše způsobilé vyvolat nutnost této přeměny. Jednak délka trestu v maximálním možném trvání 2 let je ve světě ojedinělá a klade zvýšené (možná až nepřiměřené) nároky na disciplinovanost

²²¹ KRÁL, V.: Domácí vězení – další alternativní trest?, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 8, 2007, str. 236

odsouzeného, jednak jediné selhání, byť den před vykonáním tohoto trestu, zapříčiní nutnost rozhodnutí o výkonu celého náhradního TOS, jehož maximální možná výměra činí 1 rok (§ 61 odst. 2 TZ). V důsledku uvedeného lze obecně mluvit o výrazné citelnosti tohoto druhu trestu, a to zejména bude-li zaveden elektronický monitoring. V rámci holandského zkušebního programu elektronického monitorování *byl bezprostředními účastníky experimentu i jejich blízkými považován tento monitoring za velice omezující opatření, výrazně zasahující do jejich běžného způsobu života, a za trest, jehož podstoupení vyžaduje notnou dávku sebedisciplíny a odpovědnosti.*²²² Mnohdy jsou zaznamenávány i názory, že trest domácího vězení je dokonce přísnější než NTOS. V daném případě je pak poměr mezi dvouletou horní hranicí trestu domácího vězení a jednoletou horní hranicí náhradního TOS značně diskutabilní, neboť dává důvod k obavám, že budou odsouzení raději volit výkon TOS jako opatření působící mírnější újmu.

2.3.3 Obecně prospěšné práce

*Hlavní přednosti alternativních sankcí spojených s výkonem práce pro společnost jsou podle zahraničních zkušeností spatřovány v uvolnění místa ve věznicích pro těžší zločince, ve snížení nákladů na výkon trestu (i když se oprávněně připomíná, že i administrativní činnosti spojené s organizací a kontrolou prací pro společnost vyžadují prostředky z daní občanů), ve větším zapojení veřejnosti do procesu převýchovy a resocializace pachatelů, ve zvyšujícím se zájmu občanů o způsoby zacházení s pachateli, ve vytváření pocitu odpovědnosti za činnost trestní justice ve veřejnosti.*²²³ V našich podmínkách tuto funkci plní trest obecně prospěšných prací. Pachateli je možno uložit 50 až 300 hodin prací, které spočívají v údržbě, úklidu a jiných činnostech ve prospěch obcí a obecně prospěšných institucí.

Ačkoli zákon uvádí, že trest OPP lze uložit za všechny přečiny, půjde v konkrétních případech pouze o méně závažné přečiny, za něž by soud hodlal ukládat TOS ve výměře ne delší než jeden rok. Tuto skutečnost judikoval již Nejvyšší soud ČR, když ve svém rozhodnutí uvedl: „trest OPP je alternativou NTOS

²²² SOTOLÁŘ, A.; ŠÁMAL, P. a kol.: Nizozemský model uplatnění alternativních trestů..., In: Právní praxe, Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČR, č. 4, 2000, str. 256

²²³ ROZUM, J. a kol.: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ, In: Vybrané problémy sankční politiky, Praha: IKSP, 2005, str. 13

v případech, v nichž by bylo na místě uložit jen krátkodobý NTOS. Krátkodobým TOS je tento trest ve výměře do několika měsíců, přičemž orientačně lze vycházet z výměry do sedmi měsíců, které se blíží ekvivalent maximální výměry trestu OPP. V závislosti na povaze každého konkrétního případu je sice možné připustit uložení trestu OPP i tam, kde by výměra krátkodobého TOS poněkud převyšovala sedm měsíců, avšak zpravidla je nutno považovat za vyloučené, aby trest OPP byl alternativou k NTOS, který by jinak byl se zřetelem k hlediskům stanoveným v § 31 odst. 1 tr. zák. a k účelu trestu stanovenému v § 23 odst. 1 tr. zák. uložen ve výměře převyšující jeden rok.²²⁴ Stanovisko Nejvyššího soudu ČR tehdy vycházelo z § 45a odst. 4 tr. zák., v němž bylo uvedeno, že každé i jen započaté dvě hodiny nevykonaného trestu OPP se počítají za jeden den odnětí svobody. Maximálně tedy 200 dní odnětí svobody, což právě odpovídá 7 měsícům. Uvedený závěr je možno kontinuálně aplikovat i dle současné úpravy, neboť podle § 65 odst. 2 poslední věty za středníkem TZ se každá započatá hodina nevykonaného trestu počítá za jeden den odnětí svobody, tedy maximálně 300 dní výkonu TOS.

Podle § 65 odst. 2 TZ dojde k výše naznačené přeměně tehdy, jestliže pachatel od odsouzení do skončení výkonu trestu OPP nevede řádný život, vyhýbá se nástupu výkonu trestu, bez závažného důvodu poruší sjednané podmínky výkonu trestu OPP, jinak maří výkon tohoto trestu nebo zaviněně nevykoná ve stanovené době uložený trest. Jestliže nedojde k prodloužení doby výkonu trestu dle § 65 odst. 3 TZ a v daném případě se přemění nevykonaný zbytek trestu OPP, často bývá nařízen k výkonu velmi krátký TOS. Jeho výměra nezřídka dosahuje jen několika málo desítek dní. V současné praxi jsou tyto tresty pracovníky VS ČR označovány spíše za neúčelné, v nichž není možno realizovat jakoukoli nápravnou činnost. Odsouzení se k takto krátké době ve vězení vyjadřují slovy: „přišel jsem vyhnít.“ Proto se domnívám, že by bylo de lege ferenda nanejvýš žádoucí umožnit nahrazení nevykonaného trestu OPP jinými alternativními tresty, a to nejen trestem domácího vězení, jak je připravováno v novele trestního zákoníku²²⁵.

Soud musí při ukládání trestu OPP také přihlídnout ke stanovisku pachatele, k jeho zdravotnímu stavu a k možnostem uložení tohoto trestu (§ 64 věta první TZ). Přestože soud není stanoviskem pachatele vázán, zpravidla nepřichází v úvahu tento

²²⁴ rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR ze dne 28. 3. 2001 sp. zn. 7 Tz 39/2001

²²⁵ srov. § 65 odst. 2 TZ ve znění sněmovního tisku 297/0 část č. 1/2

trest ukládat, pokud pachatel v řízení prohlásí, že jej nehodlá řádně vykonat. K výkonu tohoto trestu tak nelze odsouzeného nutit a může být vykonán jen tehdy, podstoupí-li jej odsouzený dobrovolně. Touto vlastností tak trest OPP částečně ztrácí svůj punitivní charakter. Ze zkušeností orgánů činných v trestním řízení rovněž vyplývá, že řada odsouzených v trestním řízení sice nic proti uložení tohoto trestu nenamítá, ale vnitřně počítá s tím, že si raději pár měsíců „odsedí“, než aby svůj dluh společnosti odpracovala.

Ve snaze podobným případům zamezit, zakotvil zákonodárce určité omezení možnosti trest OPP ukládat, jestliže by byl ukládán pachateli, kterému byl trest OPP v době tří let předcházejících uložení tohoto druhu trestu přeměněn podle § 65 odst. 2 TZ na TOS (§ 62 odst. 2 TZ). Důvodová zpráva k novému trestnímu zákoníku na mnoha místech opakovaně deklaruje, že se zákonodárce snažil rozšířit možnosti ukládání alternativ k NTOS, což však rozhodně není případ tohoto ustanovení. Na druhou stranu byl v textu tohoto ustanovení užit výraz „zpravidla“, a proto je potřeba důsledně přihlížet k příčinám předchozí přeměny a toto ustanovení aplikovat jen ve zcela odůvodněných případech. Za předpokladu jeho automatické aplikace ve všech případech by se omezila funkce trestu OPP jako alternativy k NTOS, což by bylo v rozporu se smyslem celé rekonstrukce trestního práva.

2.3.4 Peněžitý trest

Nový trestní zákoník provedl v úpravě peněžitého trestu řadu změn, které je třeba označit za velmi zdařilé. Nejmarkantnější změnu představuje způsob výpočtu výměry tohoto druhu trestu, kdy se nadále vychází ze dvou základních složek. První zohledňuje majetkové poměry pachatele, když určuje horní a dolní hranici denní sazby od 100,- Kč do 50.000,- Kč podle výše pachatelova příjmu. Druhá složka proporcionalně odpovídá závažnosti spáchaného činu, kdy je určován počet denních sazeb od 20 po 730. Taková úprava přesně odpovídá duchu zásady přiměřenosti sankce a, doufejme, také umožní oproti zrušenému trestnímu zákonu více postihnout velmi závažná jednání např. u hospodářské kriminality, jimiž pachatel získal prospěch výrazně převyšující velký rozsah.

Dle § 39 odst. 7 TZ má soud povinnost peněžitý trest uložit, získal-li nebo snažil-li se pachatel získat trestným činem majetkový prospěch. Takový trest se

neuloží jen tehdy, pokud tomu brání majetkové nebo osobní poměry pachatele. Z uvedeného vyplývá, že soud musí pečlivě zkoumat tyto poměry, a rozhodne-li se, že přesto peněžitý trest neuloží, musí své rozhodnutí řádně odůvodnit. Tato povinnost, troufám si tvrdit, bude činit v praxi velké potíže, neboť doposud soudy vycházely převážně z tvrzení pachatele o jeho majetkových poměrech. Finanční šetření se provádí jen zřídka, a to zpravidla pokud byla trestným činem způsobena výrazně vysoká škoda. V běžných případech, byť se jedná o klasické majetkové trestné činy (krádeže, zpronevěry či podvody), se bližší dokazování k majetkovým poměrům zpravidla neprovádí. Stane-li se tak, lze očekávat prodloužení a zejména prodražení trestního řízení. Na druhou stranu to může vést k omezování ukládání NTOS tam, kde to není nezbytně nutné.

Máme-li o peněžitém trestu mluvit jako o alternativě k NTOS, pak musíme mluvit pouze o peněžitém trestu ukládaném samostatně, příp. vedle jiného alternativního trestu. Opět lze ocenit výrazné rozšíření možnosti jeho uložení, jak uvádí např. § 67 odst. 2 písm. b) TZ. Není zde již omezující tříletá horní hranice zákonné trestní sazby (§ 53 odst. 2 písm. b) tr. zák.), nýbrž lze ukládat peněžitý trest místo NTOS u všech přečinů.

Vztah mezi peněžitým trestem a NTOS je velmi úzký, neboť NTOS se zde vykonává jako tzv. trest náhradní. Nově je možno uložit náhradní TOS až na 4 roky. Toto zvýšení bylo nanejvýš žádoucí, když se objevovaly případy vědomého nezaplacení peněžitého trestu a volby tzv. „menšího zla“ v podobě výkonu TOS. Je však stále otázkou, zda i toto zvýšení bude natolik odstrašující, aby motivovalo pachatele plnit trest primární. Ačkoli se v poslední době stále více akcentuje povinnost vymáhání peněžitého trestu postupem dle § 343 odst. 1 TŘ, což má společně s výše upravenými podmínkami vést k masivnímu rozšíření ukládání peněžitých trestů, bude trvat ještě dlouhá léta, než v našich poměrech dosáhneme stejných úspěchů, jako je tomu např. v Německu či Švédsku. Právě ve Švédsku žádoucího stavu dosáhli např. tím, že výrazně omezili možnost rozhodnutí o vykonání náhradního trestu. Jak uvádí H. von Hofer, *náhradní trest odnětí svobody lze uložit jen tehdy, jestliže se povinný lstivě vyhýbá splnění své povinnosti zaplatit peněžitý trest... např. uzavíráním smluv „naoko“, neustálými změnami pracovního*

*místa apod. Může přijít v úvahu i v případě, když to ve zvláštních případech vyžaduje veřejný zájem, např. „flagrantní“ případy recidivy.*²²⁶

Rovněž u peněžitého trestu by bylo žádoucí umožnit soudu v případě zjištěné nedobytnosti peněžitého trestu (při jeho pozdějším vymáhání dle § 343 odst. 1 TŘ) nenařizovat automaticky NTOS dle § 344 odst. 2 TŘ, nýbrž uložit pachateli výkon jiného alternativního trestu, jsou-li k tomu dány podmínky. Přiměřený postup je již dle § 27 odst. 5 ZSM možný u mladistvých pachatelů, přičemž není důvod obdobně nepostupovat i u pachatelů dospělých. Např. *španělská úprava zná převedení na jiný druh náhradního trestu – na obecně prospěšné práce. Jedné nezaplacené denní sazby odpovídá jeden den trestu obecně prospěšných prací. Podmínka uložení tohoto náhradního trestu spočívá v souhlasu pachatele.*²²⁷ Možnost zabránit náhradnímu výkonu TOS uložení náhradního trestu OPP je upravena i čl. 293 uvozovacího zákona k trestnímu zákoníku (EGStGB).²²⁸ V Polsku je pak mimo trestu OPP možno uložit i podmíněný TOS či zástupný trest odnětí svobody s výhodnějším přepočítacím poměrem pro odsouzeného.²²⁹

2.3.5 Ostatní tresty

Zákaz činnosti, propadnutí majetku, propadnutí věci nebo jiné majetkové hodnoty, vyhoštění, zákaz pobytu a zákaz vstupu na sportovní, kulturní a jiné společenské akce jsou natolik specifické tresty, že jejich samostatné uložení nebývá příliš časté. Naproti tomu jsou to tresty hojně využívané jako další trest k TOS. Vyznačují se společnou vlastností, kdy za jejich nedodržení není stanoven TOS jako trest sekundární. Naopak toto nedodržení zpravidla naplní znaky přečinu maření výkonu úředního rozhodnutí a vykázání dle § 337 odst. 1, písm. a), b), c), d) či f) TZ. Zbývající tresty, jak jsou uvedeny v § 52 odst. 1 TZ, tedy ztráta čestných titulů nebo vyznamenání a ztráta vojenské hodnosti, jsou jednoznačně vedlejšími tresty, protože žádný z nich nelze uložit samostatně, ale pouze spolu s NTOS, který byl uložen nejméně na dvě léta (§ 78 odst. 1, resp. § 79 odst. 1 TZ).

²²⁶ HOFER, H. von: Náhradní trest odnětí svobody u peněžitého trestu ve Švédsku, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 1, 2004, str. 6

²²⁷ SOUKUP, P.: Peněžitý trest, In: Trestní právo, Praha: LexisNexis, č. 9, 2007, str. 29

²²⁸ JESCHEK, H.-H.: K návrhu obecné části nového trestního zákona České republiky, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 12, 2003, str. 5

²²⁹ WALACH, A.: Systém trestů v Polsku, In: Státní zastupitelství, Praha: Novatrix, č. 2, 2010, str. 29

Část třetí: Ukládání trestu odnětí svobody

3.1 *Obecné zásady pro ukládání trestů*

Jestliže je obžalovaný shledán vinným ze spáchání nějakého trestného činu a nejsou dány podmínky pro upuštění od potrestání (§ 46 odst. 1 TZ), upuštění od uložení souhrnného trestu (§ 44 TZ), příp. překážky neuložení trestu dle § 227 TŘ, pak je povinností soudu stanovit podle § 39 TZ druh a výměru tohoto trestu. Při rozhodování o výměře trestu je soudce veden zejména vlastním uvážením, přičemž se zde klade důraz nejen na jeho zkušenosti a odbornou znalost, ale mnohdy také na subjektivní hodnocení a přístup. Svůj postup však musí vždy řádně odůvodnit v souladu s § 125 odst. 1 TŘ. Dle zásady *nulla poena sine lege* lze však pachateli trestného činu uložit pouze trest předvídaný zákonem, v němž jsou podmínky pro takové uložení přesně stanoveny. Tím je vytvořen systém taxativně vypočtených a vzájemně se podmiňujících trestů (§ 52 TZ, dříve § 27 tr. zák.), z něhož soud v době, kdy o trestném činu rozhoduje, adekvátní sankci vybírá. K tomu účelu trestní zákoník odkazuje na základní zásady trestání, o nichž bylo pojednáno v kapitole 1.8 (Díl 1., Hlavy V. Obecné části TZ), a dále na obecné zásady pro ukládání trestů (Oddíl 1., Dílu 2., Hlavy V. Obecné části TZ).

Při respektování jednoty trestní prevence a represe lze vztah mezi trestným činem a trestem znázornit rovnicí, kdy citelnost ukládaného trestu (druh, výměra, příp. způsob jeho výkonu) má být přímo úměrná významu porušeného či ohroženého společenského zájmu v závislosti na aktuální situaci ve společnosti (z hlediska stavu, struktury a dynamiky kriminality v ní), dále pak intenzitě trestného jednání a nebezpečnosti, resp. „narušenosti“ pachatele (trest = společnost × jednání × pachatel). V daném případě je nutno zachovat tuto rovnost, neboť výrazně citelnější trest bude v rozporu s § 37 odst. 2 TZ, mírnější opatření pak nebude trestem, přestože tak bude formálně nazýváno. Výsledná citelnost trestu však musí být dále moderována vzhledem k době, která uplynula od spáchání trestného činu, případné změně situace, délce trestního řízení (§ 39 odst. 3 TZ), příp. k užitým omezujícím opatřením v průběhu tohoto řízení (zejm. zajišťovací úkony vyjma vazby, která se, je-li to možné, dle § 92 odst. 1 TZ do uloženého trestu započítá). Z uvedeného je zřejmé, že právě s ohledem na subjektivní kritérium vztahující se k osobě pachatele

lze citelnost trestu poměrně adekvátně stanovit pouze ad hoc ke konkrétnímu projednávanému případu.

3.1.1 Kritéria týkající se společnosti

Zájem společnosti na ochraně před pachateli trestných činů a význam, který je mu přiřkládán, jsou neopomenutelným kritériem při rozhodování o ukládání trestu. Obecně bylo toto kritérium implementováno přímo do textu zvláštní části trestního zákoníku v podobě druhového vymezení trestné činnosti a stanovení trestních sazeb za jednotlivé trestné činy. V tomto ohledu došlo přijetím nové právní úpravy k podstatné změně trestní politiky, kdy do popředí zájmů ochrany se na první místo dostává člověk a jeho základní práva a svobody (viz. zvýšení trestních sazeb v trestním zákoníku za příslušné trestné činy, zejm. proti životu a zdraví). Na tomto místě je však nutno zdůraznit, že sazby za jednotlivé trestné činy lze považovat pouze za podpůrné hledisko k určení povahy a závažnosti konkrétního trestného činu. Není pochyb o větší škodlivosti zločinu, resp. zvláště závažného zločinu vraždy (§ 140 TZ) než např. přečinu úvěrového podvodu (§ 211 TZ). Porovnáme-li však přečin úvěrového podvodu dle § 211 odst. 1 TZ s přečinem útisku dle § 177 odst. 1 TZ, kdy horní hranice trestní sazby TOS u přečinu úvěrového podvodu je o 1 rok vyšší, větší společenskou škodlivost na straně přečinu úvěrového podvodu jednoznačně bez dalšího dovodit nemůžeme. V takových případech pak přicházejí na řadu kritéria časově a místně proměnlivá. Jak již bylo uvedeno, je to stav, struktura a dynamika kriminality na určitém území. Dále pak struktura společnosti a její kultura, demografické a ekonomické ukazatele, historie obyvatelstva na daném území, rovněž např. vliv živelných pohrom apod. Objektivní zhodnocení všech uvedených kritérií může vést k závěru, že v daném případě bude přečin útisku společensky škodlivější než přečin úvěrového podvodu, a to na určitém území a v určitém čase. Tyto závěry nejsou v rozporu s rovností a spravedlností trestání²³⁰, je-li zachována zákonost ukládání trestu v souladu se zásadou nulla poena sine lege.

²³⁰ Lze vycházet z pojetí spravedlnosti podle H. L. A. Harta „Treat like cases alike and different cases differently“ (Se stejnými případy je třeba nakládat stejně a s různými případy různě).

3.1.2 Kritéria týkající se jednání

Zohlednění jednání pachatele trestného činu při určování druhu trestu a jeho výměry v praxi zpravidla nečiní výraznější potíže. Vzhledem k tomu, že bez těchto skutečností nelze vůbec rozhodovat o vině obžalovaného, není k nim zpravidla třeba, pokud jde o výrok o trestu, zvláště provádět další dokazování. Trestní zákoník v § 39 odst. 2 náležitě obsírně označuje podstatné skutečnosti, které je třeba brát v úvahu při hodnocení jednání pachatele pro účely stanovení druhu a výměry trestu. Ukládá mj. zohlednit způsob provedení činu a jeho následky, okolnosti, za kterých byl čin spáchán, osobu a míru zavinění pachatele, jeho pohnutku, záměr nebo cíl, míru přispění účastníků ke spáchání trestného činu atd. Tyto okolnosti jsou pak upřesněny v navazujících ustanoveních (viz § 40 a násl., § 54 a další ustanovení TZ).

Z pohledu jednání je jako polehčující okolnost zpravidla hodnoceno, že pachatel spáchal trestný čin poprvé a pod vlivem okolností na něm nezávislých, příp. v silném rozrušení, ze soucitu nebo z nedostatku životních zkušeností, pod tlakem závislosti nebo podřízenosti, pod vlivem hrozby, nátlaku, tíživých osobních nebo rodinných poměrů, které si sám nezpůsobil, spáchal trestný čin odvraceje útok nebo jiné nebezpečí, aniž byly zcela splněny podmínky nutné obrany nebo krajní nouze, překročil meze přípustného rizika nebo meze jiné okolnosti vylučující protiprávnost apod. Nově bylo upraveno spáchání trestného činu v právním omylu, kterého se bylo možno vyvarovat, a způsobení nižší škody.

Jako přitěžující okolnost spočívající v jednání a posléze následku tohoto jednání lze uvést situace, kdy pachatel spáchal trestný čin ze ziskuchtivosti, pomsty, národnostní, rasové, etnické, náboženské, třídní či jiné podobné nenávisti nebo z jiné zvláště zavrženíhodné pohnutky (upřesněno oproti předchozí úpravě), spáchal trestný čin surovým nebo trýznivým způsobem, zákeřně, se zvláštní lstí nebo jiným obdobným způsobem, využívaje něčí nouze, tísně, bezbrannosti, závislosti nebo podřízenosti, spáchal trestný čin vůči osobě podílející se na záchraně života a zdraví nebo na ochraně majetku, ke škodě dítěte, osoby blízké, těhotné, nemocné, zdravotně postižené, vysokého věku nebo nemohoucí, spáchal trestný čin za krizové situace, živelní pohromy nebo jiné události vážně ohrožující život, veřejný pořádek nebo majetek, anebo na území, na němž je prováděna nebo byla provedena evakuace, trestným činem způsobil vyšší škodu nebo jiný větší škodlivý následek.

Nově se přísněji pohlíží na pachatele, pokud trestným činem získal vyšší prospěch, spáchal jej ve větším rozsahu, zneužil svého zaměstnání, postavení nebo funkce, příp. čin spáchal s rozmyslem nebo po předchozím uvážení.

3.1.3 Kritéria týkající se pachatele

Poslední základní kritérium při rozhodování o trestu, avšak neméně důležité, je hodnocení osoby pachatele. V tomto kontextu má být zejména přihlédnuto k osobním, rodinným, majetkovým a jiným poměrům pachatele, k jeho dosavadnímu způsobu života, především předchozím odsouzením, a možnostem jeho nápravy (§ 39 odst. 1 věta první TZ). Mezi osobní poměry bývá řazen věk²³¹, pohlaví, zdravotní stav, ať už somatický či psychický, dosavadní výchova a vzdělání, postavení ve společnosti či veřejném životě apod. V rámci rodinných poměrů se zohledňuje např. nefunkční rodinné zázemí pachatele či počet a stáří rodinných příslušníků, kteří jsou odkázáni na péči pachatele. Z hlediska majetkových poměrů je významné zaměstnání pachatele, jeho stávající nebo očekávaný movitý nebo nemovitý majetek a jiné majetkové hodnoty.

Pokud jde o ukládání trestních opatření mladistvým, je nutno vzít rovněž v úvahu § 25 ZSM, kde se mj. klade důraz na to, zda mladistvý úspěšně vykonal probační či jiný vhodný program, poskytl zadostiučinění poškozenému, nahradil škodu nebo se po spáchání provinění choval tak, že lze důvodně předpokládat, že se v budoucnu již trestné činnosti nedopustí apod. Chování pachatele po činu je nově zohledňováno i při trestání dospělých (§ 39 odst. 1 TZ).

Všechny tyto skutečnosti lze s většími či menšími obtížemi vcelku objektivně zjistit a posoudit. To však zcela neplatí o prognóze možnosti nápravy pachatele. *Možností nápravy se rozumí stanovení prognózy budoucího vývoje pachatele na základě objasnění jeho osobnosti, prostředí, v němž se jeho osobnost vyvíjela a v němž se v budoucnu bude vyvíjet.*²³² Jak uvádí O. Novotný, *u každého pachatele musí soud posoudit, jaké je u něho nebezpečí recidivy, jaké jsou jeho možnosti nápravy, jaké působení tohoto trestu lze v jeho případě očekávat. Tyto závěry musí*

²³¹ srov. § 31 odst. 2 ZSM, kdy u mladistvých lze např. trestní opatření odnětí svobody uložit jen tehdy, jestliže by s ohledem na okolnosti případu, osobu mladistvého nebo předchozí použitá opatření uložení jiného trestního opatření zjevně nepostačovalo k dosažení účelu tohoto zákona

²³² JELÍNEK, J.; SOVÁK, Z.: Trestní zákon a Trestní řád s poznámkami a judikaturou: 20. aktualizované vydání, Praha: Linde, 2004, str. 42

*být odůvodněny, často se však nebudou vyznačovat spolehlivostí a jistotou, nýbrž pouze vyšší pravděpodobností.*²³³ K tomu navíc trestní zákoník v § 39 odst. 1 poslední větě nově oproti dřívější právní úpravě požaduje přihlídnout k účinkům a důsledkům, které lze očekávat od trestu pro budoucí život pachatele. Posuzování těchto okolností při veškeré snaze zůstává pouhou představou a spekulací. Lze pochopitelně zmapovat dřívější (objasněnou) trestnou činnost pachatele. Rovněž pak obecně stanovit charakteristiky jednotlivých druhů trestů, jejich vnější projevy a jejich podstatu. Nelze však nikdy objektivně uvážit, jaké důsledky pro pachatele bude jejich uložení mít, když tyto jsou závislé na celé řadě skutečností, objevujících se mnohdy až při jejich výkonu. Snaha o alespoň částečnou realizaci uvedeného požadavku by znamenala nadměrné zatížení procesu dokazování, a to nejen v řízení před soudem. Jediným východiskem je tak důsledné využívání činností Probační a mediační služby ČR, jak jsou uvedeny v § 4 zákona č. 257/2000 Sb., o Probační a mediační službě, zejména v odstavci 2 písm. a) a b), k čemuž však bohužel v současnosti tato služba nemá zajištěny materiální ani personální podmínky.

²³³ NOVOTNÝ, O.: Na okraj rekodifikace trestního práva hmotného, In: Trestní právo, Praha: LexisNexis, č. 10, 2004 str. 8

3.2 Trestní sazba

Trest odnětí svobody patří mezi tzv. relativně určité tresty, u nichž je pro určení výměry trestu podstatná sazba trestu vymezená u každé jednotlivé skutkové podstaty trestného činu ve zvláštní části TZ. Jedinou výjimku představuje TOS na doživotí, u něhož z povahy věci není žádná trestní sazba stanovena a řadí se tak mezi tzv. tresty absolutně určité. V ostatních případech je tedy trestní sazba tvořena horní hranicí a někdy i hranicí dolní. *Trvání NTOS je v trestním zákoně stanoveno jednak maximální možnou délkou, která je představována obecnou horní hranicí dvacet let (§ 55 odst. 1), a jednak trestními sazbami stanovenými u jednotlivých skutkových podstat. Překročení dvacetileté horní hranice je možné pouze výjimečně, a to pouze v případech, kdy jsou splněny podmínky pro mimořádné zvýšení trestu odnětí svobody (§ 59) nebo pro uložení výjimečného trestu (§ 54).*²³⁴ Obecná dolní hranice TOS zákonem stanovena není. Ačkoli se jako nejkratší výměra z pohledu teorie zpravidla uvádí jeden den, z hlediska administrativní náročnosti realizace výkonu by to měl být alespoň jeden měsíc, z hlediska účelnosti tři měsíce, lépe však až šest měsíců. Ukládání kratších TOS by mělo být zcela nahrazeno uložením jiného druhu trestu nebo upuštěním od potrestání. Totéž by mělo být bráno přiměřeně v úvahu i pro ukládání TOS podmíněně odložených, když u těchto hrozí možnost přeměny na NTOS.

Dle § 31 odst. 1 ZSM se trestní sazby trestních opatření odnětí svobody u mladistvých snižují na polovinu, přičemž horní hranice nesmí převyšovat pět let a dolní hranice jeden rok. Trestní opatření odnětí svobody v rozmezí pěti až deseti let lze mladistvému uložit tehdy, pokud se dopustil činu, za který by bylo možné dospělému uložit výjimečný trest (§ 31 odst. 3 ZSM).

Odsuzuje-li soud pachatele za dva nebo více trestných činů, uloží mu za konkrétních okolností úhrnný nebo souhrnný trest podle toho zákonného ustanovení, které se vztahuje na trestný čin z nich nejpřísněji trestný. Tato zásada, která bývá označována jako zásada absorpční (*poena maior absorbet minorem*), bere „zřetel na to, že pachatel spáchal další trestný čin, aniž byl varován odsuzujícím rozsudkem

²³⁴ JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 1. vydání, Praha: Leges, 2009, str. 361

týkajícím se dřívějšího trestného činu.“²³⁵ Dále dochází k omezení trestní sazby tím, že za dolní hranici úhrnného či souhrnného trestu se považuje ta dolní hranice, která je nejvyšší.

Jako výraznou změnu oproti dřívější úpravě je třeba zdůraznit vypuštění ustanovení o tzv. dalším trestu. Jakmile soud dříve odsuzoval pachatele za trestný čin, který spáchal před tím, než byl trest uložený dřívějším rozsudkem vykonán, a ukládal mu trest stejného druhu, nesměl tento trest spolu s dosud nevykonanou částí trestu uloženého dřívějším rozsudkem přesahovat nejvyšší výměru dovolenou tr. zák. pro tento druh trestu. Byl-li jedním z těchto trestů výjimečný TOS nad patnáct až do dvaceti pěti let, rozuměla se takovou nejvyšší výměrou doba dvaceti pěti let (§ 36 tr. zák.). Dnes lze postupně ukládat několik po sobě jdoucích trestů bez ohledu na maximální možnou výměru jejich součtu, přičemž uvedený postup se týká i ukládání trestních opatření mladistvým. I v tomto případě je však nutno mít na paměti, že je dle § 39 odst. 1 věty poslední TZ povinností soudu přihlídnout k účinkům a důsledkům, které lze očekávat od trestu pro budoucí život pachatele, a to zvláště v případě, že pachatel dosud nevykonával jiný trest stejného druhu.

3.2.1 Snížení trestní sazby

Přijetím nového trestního zákoníku došlo k výrazné úpravě koncepce mimořádného snížení TOS. Obecně byly stanoveny dvě skupiny případů, a to snížení trestu s dolním limitem a bez tohoto limitu. Dále došlo ke změně v důsledku vypuštění ustanovení o účelu trestu (§ 23 tr. zák.), kdy je již nadále výslovně stanoveno pouze, že takové snížení musí být dostačující k nápravě pachatele. Domnívám se však, že je nadále žádoucí přiměřeně zkoumat nejméně ochranný účel trestu a punitivní dopad na osobu pachatele. Snížit výměru trestu až na několik týdnů nebo třeba ještě méně by bylo obcházení účelu ustanovení o upuštění od potrestání dle § 46 odst. 1 TZ.

Dolní limit snížení TOS, upravený v § 58 odst. 3 TZ, se vztahuje toliko na případy pachatelů, u nichž by vzhledem k okolnostem případu a jejich poměrům bylo uložení stanovené trestní sazby příliš přísné (§ 58 odst. 1 TZ), a dále pachatelů, kteří napomohli zabránit dokonání trestnému činu jiného (§ 58 odst. 2 TZ). Snížení

²³⁵ NOVOTNÝ, O. a kol.: Trestní právo hmotné 1: Obecná část, Praha: ASPI Publishing, 2003, str. 349

bez dolního limitu se týká spolupracujících obviněných (§ 58 odst. 4 TZ), trestání přípravy, pokusu a pomoci k trestnému činu (§ 58 odst. 5 TZ), dále pak jednání v právním omylu, jehož se bylo možno vyvarovat, a překročení mezi krajní nouze, nutné obrany, přípustného rizika a okolností vylučujících protiprávnost (§ 58 odst. 6 TZ). Speciálním případem je pak ukládání trestu pachatelům se zmenšenou přičetností dle § 40 odst. 2 TZ a ukládání trestního opatření odnětí svobody mladistvým dle § 32 ZSM.

3.2.2 Zvýšení trestní sazby

I v případě mimořádného zvýšení TOS došlo k určitým změnám, na první pohled však spíše terminologickým. V § 59 odst. 1 TZ byl vypuštěn pojem zvlášť nebezpečného recidivisty s ohledem na difamující povahu tohoto označení. Nadále může být v horní polovině trestní sazby odnětí svobody stanovené v trestním zákoně, jejíž horní hranice se zvyšuje o jednu třetinu, potrestán pachatel, který znovu spáchal zvlášť závažný zločin, ač již byl pro takový nebo jiný zvlášť závažný zločin potrestán, a to v případě, že závažnost zvlášť závažného zločinu je vzhledem k takové recidivě a ostatním okolnostem případu vysoká, alternativně pokud je náprava pachatele ztížena. Okolnost zvlášť závažné recidivy se tedy již, na rozdíl od předchozí právní úpravy, v rozsudku nepromítne do výroku o vině. Takto uložený trest může převyšovat horní hranici dvaceti let, byť nebyl ukládán jako trest výjimečný. Při ukládání výjimečného TOS nad dvacet až do třiceti let však horní hranice nesmí převyšovat třicet let. Obdobné podmínky jsou upraveny i v § 108 TZ, který stanovuje podmínky pro ukládání TOS pachateli trestného činu ve prospěch organizované zločinecké skupiny.

Pokud se týče výměry trestu v rámci mimořádně zvýšené trestní sazby, pak Nejvyšší soud ČR dříve zastával stanovisko, že může být určena v celé její škále, a to i pod původní nesníženou horní hranicí („Horní hranici základní trestní sazby není možno považovat za dolní hranici zvýšené trestní sazby“²³⁶). Současná aplikační praxe²³⁷ se však přiklání k názoru, že postačí-li vzhledem k okolnostem

²³⁶ srov. stanovisko Nejvyššího soudu ČR ze dne 20. 12. 1968 sp. zn. Tpj 162/67 Sb. NS 69 (Rt I/69)

²³⁷ srov. nálezn Ústavního soudu ČR sp. zn. IV. ÚS 396/03, usnesení Nejvyššího soudu ČR sp. zn. 3 Tdo 281/2010

případu pro uložení adekvátního trestu rozpětí základní trestní sazby, není dán důvod pro aplikaci § 59 odst. 1 TZ (resp. § 41 odst. 1 tr. zák.).

Výraznou změnou v podmínkách pro ukládání trestu bylo doplnění absorpční zásady u ukládání úhrnných a souhrnných trestů kumulovanou zásadou asperační. Tím bylo reagováno na dřívější nemožnost „uloženým trestem náležitě vyjádřit mnohost spáchaných trestných činů a na neodůvodněné privilegování postihu souběhu ve srovnání s recidivou.“²³⁸ Dle § 43 odst. 1 věty druhé a třetí za středníkem TZ, pokud jde o vícečinný souběh většího počtu trestných činů, může soud pachateli uložit TOS v rámci trestní sazby, jejíž horní hranice se zvyšuje o jednu třetinu; horní hranice trestní sazby však nesmí ani po tomto zvýšení převyšovat dvacet let a při ukládání výjimečného TOS nad dvacet až do třiceti let nesmí převyšovat třicet let. V případě úhrnných a souhrnných trestů se však trest nevyměruje v horní polovině takto zvýšené trestní sazby, jak tomu bylo v případech výše rozebraných. Pokud se týká výkladu pojmu větší počet trestných činů, zákon bližší vodítka neposkytuje. V daném případě je třeba vycházet ze závažnosti každého jednotlivého trestného činu, přičemž větší závažnost snižuje počet takových trestných činů nutných pro aplikaci uvedeného ustanovení. Nejde tedy o pouhý aritmetický součet právních kvalifikací. Dle F. Púryho je dále rozhodující, *zda jde o stejnorodý nebo různorodý souběh, ... zda je možné dosáhnout potřebného zpřísnění trestního postihu i uložením dalšího (nebo více dalších) druhu trestu vedle trestu odnětí svobody.*²³⁹ Osobně se domnívám, že česká úprava asperační zásady je vhodnější než např. úprava slovenská. Dle tamního § 41 odst. 2 trestného zákona musí soud, pokud ukládá úhrnný TOS za dva nebo víc úmyslných trestných činů, z nichž aspoň jeden je zločinem, spáchaných dvěma nebo více skutky, uložit TOS v horní polovině zákonné trestní sazby nejpřísnějšího trestného činu zvýšené o jednu třetinu. Takové automatické zpřísnění popírá zkoumání účelu trestu a aplikaci obecných zásad pro jeho ukládání.

²³⁸ NOVOTNÝ, O. a kol.: Trestní právo hmotné 1: Obecná část, Praha: ASPI Publishing, 2003, str. 349

²³⁹ PÚRY, F.: Některé změny v ukládání trestů podle nového trestního zákoníku, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 1, 2010, str. 9

3.2.3 Výjimečný trest

Výjimečným trestem se dle § 54 TZ rozumí jednak TOS nad dvacet až do třiceti let, jednak TOS na doživotí. Výjimečný trest může být uložen jen za zvlášť závažný zločin, u něhož to trestní zákon dovoluje. Pokud je závažnost zvlášť závažného zločinu velmi vysoká nebo možnost nápravy pachatele je obzvláště ztížena, může soud uložit TOS nad dvacet až do třiceti let. Obě varianty jsou uvedeny alternativně. V takovém případě je možno přiměřeně zohlednit okolnosti jednání pachatele, především následky trestného činu, aniž by nutně musela být splněna i kritéria ze strany osobních poměrů. I přesto však tyto nelze zcela opomíjet, a to s odkazem na § 39 odst. 1 TZ. TOS na doživotí může soud uložit pouze pachateli, který spáchal vyjmenované zvlášť závažné zločiny, při nichž úmyslně zavinil smrt jiného člověka, a to za podmínek, že takový zvlášť závažný zločin je mimořádně závažný vzhledem k zvlášť zavrženíhodnému způsobu provedení činu nebo k zvlášť zavrženíhodné pohnutce nebo k zvlášť těžkému a těžko napravitelnému následku. Kumulativně pak musí uložení takového trestu vyžadovat účinná ochrana společnosti, příp. může být TOS na doživotí uložen tehdy, není-li naděje, že by pachatele bylo možno napravit TOS nad dvacet až do třiceti let.

Uloží-li soud TOS na doživotí, může dle § 54 odst. 4 TZ zároveň rozhodnout, že doba výkonu trestu ve věznicí se zvýšenou ostrahou se pro účely podmíněného propuštění do doby výkonu trestu nezapočítává. Tohoto oprávnění by měl soud využívat jen v ojedinělých případech. Důvody tohoto postupu (zejména stupeň narušení pachatele a možnosti jeho nápravy) by měly být spíše zohledňovány při rozhodování o přeřazení odsouzeného do mírnějšího typu věznice či při samotném podmíněném propuštění, kdy rozhodující soudce má k dispozici aktuální zprávy o chování odsouzeného. Nelze totiž vyloučit, že se charakter osoby pachatele (nebezpečnost, chování, postoj k trestné činnosti apod.) zjištěný v době vydání rozsudku může změnit dříve, než uplyne desetiletá lhůta dle § 57 odst. 4 písm. a) TZ. Pokud je však § 54 odst. 4 TZ aplikován jen proto, aby bylo zajištěno, že odsouzený vykoná nejméně třicet let NTOS, jako přiměřený trest vzhledem k závažnosti spáchaného trestného činu, pak takový postup považuji za přinejmenším diskutabilní. Dlouhodobě odsouzení již zpravidla příliš nevnímají rozdíl ve výměrách trestů i v rádech několika let. V oddíle 1.6.3 jsem uváděl výrok

odsouzeného, jenž vykonal sedm let a prohlásil: „Já jsem v klidu, už mi zbývá jen čtrnáct let a půjdu.“ Jako zcela nepřijatelnou pak považuji slovenskou úpravu § 34 odst. 8 tamního trestního zákona, dle níž může soud za splnění vyjmenovaných kritérií (např. byť jen spáchání dvou nebo více zvláště závažných zločinů) rozhodnout, že odsouzeného na doživotí nelze podmíněně propustit. Přímo zákonná překážka podmíněného propuštění je pak upravena v § 67 odst. 3 trestního zákona, kdy je pachatel opětovně odsouzen k TOS na doživotí. V takovém případě stát zcela rezignuje na svou povinnost vychovávat nejen ostatní občany, ale zejména pachatele trestný činů. Takový postup považuji dokonce za ještě více nehumánní než popravu.

Zpřísnění výjimečného trestu, resp. zvýšení trestní sazby u TOS nad dvacet až do třiceti let, má odrážet potřebu společnosti daleko přísněji a citelněji postihovat pachatele za stále brutálnější trestné činy proti životu a zdraví a zvýraznit tak škálu hodnot soudobé společnosti. Bohužel se zde daleko více prosazuje izolační účel trestu, neboť z hlediska špatných zkušeností s nápravou pachatelů při dlouhodobých TOS se zde jiné, zejm. nápravné účely trestu nedaří prosazovat. *Dlouhodobě věznění odcházejí po výkonu trestu jako horší (výjimky existují), a to především vlivem prizonizace. Podle expertů po cca 5 až 7 letech věznění pro vězně „není návratu“, tj. lze se jen výjimečně setkat s bezproblémovým začleněním ... odsouzeného do tzv. běžného ... způsobu života.*²⁴⁰

²⁴⁰ KARABEC, Z. a kol.: Dlouhodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2004, str. 141 a 142

3.3 Stanovení způsobu výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody

V řadě evropských zemí provádí zařazení odsouzených do určitých typů věznic (příp. jejich přeřazování) speciální orgán odlišný od soudu. Tento postup je odůvodňován tím, že soud „vychází z předpokladu objektivitvity kritérií stanovených zákonem, na druhé straně však nemůže plně akceptovat individuální potřeby jednotlivých vězňů, které může lépe zvažovat kvalifikovaná práce odborníků vězeňské správy.“²⁴¹ Tak je tomu např. v Německu, Anglii či skandinávských zemích. Přesto v našich národních podmínkách jedině soud může ve výroku svého odsuzujícího rozsudku určit základní typ věznice, v níž má odsouzený vykonávat svůj trest a případně rozhodnout o změně způsobu jeho výkonu. Jak vyslovil Ústavní soud ČR ve svém nálezu Pl. ÚS 5/94: „rozhodnutí o přeřazování odsouzeného z jednoho typu věznice do druhého, bez ohledu na přísnost jejich režimu, je rozhodováním o trestu za trestný čin, což Čl. 40 odst. 1 LZPS svěřuje výlučně do pravomoci soudu, v žádném případě správního orgánu... Rozhodování o trestu je jednak rozhodnutí o druhu a výměře trestu, jednak rozhodnutí o způsobu výkonu TOS, což ve smyslu § 39a odst. 2 trestního zákona (§ 56 odst. 2 TZ – pozn. autora) znamená rozhodnutí soudu o zařazení pachatele do určitého typu věznice. ... Ve svém pojmovém a obsahovém smyslu má kategorie trestu nejen kvantitativní, časovou dimenzi, ale také dimenzi kvalitativní, vypovídající o tom, v jakém rozsahu a jakým způsobem je zasažena lidská svoboda a důstojnost. ... Tato interpretace má oporu i v chápání lidských práv a svobod, neboť nejde jen o délku trestu, ale i jeho vztah k mezím těchto práv a svobod a intenzitě zásahu do práv a svobod...“ S kritikou tohoto postupu, která se opírá převážně o penologická hlediska a poukazuje zejména na to, že rozhodování soudu o těchto otázkách je většinou spíše formální a nedostatečně pružné,²⁴² osobně nesouhlasím. Jsem přesvědčen, že určení způsobu výkonu trestu hraje nezastupitelnou roli při ukládání trestu z hlediska jeho přiměřenosti ke spáchanému trestnému činu, neboť typ věznice zpravidla určuje citelnost vykonávaného trestu. Proto tuto okolnost musí primárně posuzovat soud

²⁴¹ MEZNÍK, J. a kol.: Základy penologie, Brno: Masarykova univerzita, 1995, str. 44

²⁴² VANDUCHOVÁ, M.: K otázce zařazování a přeřazování odsouzených v novém zákoně o výkonu trestu odnětí svobody, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 11, 2009, str. 22

před vynesením konečného rozhodnutí a nelze tuto povinnost přenést na jiný pružněji rozhodující subjekt.

3.3.1 *Zařazování odsouzených*

Ukládá-li soud NTOS, je jeho povinností ve výroku o trestu svého rozsudku uvést typ věznice, v němž má odsouzený tento trest vykonat. Obecné podmínky pro takové zařazení jsou stanoveny v § 56 TZ, přičemž odstavec první tohoto ustanovení vyjmenovává čtyři základní typy věznic: věznice s dohledem, dozorem, ostrahou a zvýšenou ostrahou. Trestní opatření odnětí svobody u mladistvých, kteří nepřekročili 19. rok svého věku, se podle § 31 odst. 4 ZSM (§ 5 odst. 3 ZVTOS) vykonává odděleně od ostatních odsouzených, a to ve věznicích nebo zvláštních odděleních pro mladistvé s uplatňováním vnitřní diferenciaci. Nutno však dodat, že ne vždy znamená jeden výše uvedený typ automaticky jedno vězeňské zařízení, nýbrž nebývají výjimkou věznice, kde nalezneme více typů nebo dokonce typy všechny. V současnosti není v České republice zřízena žádná čistě jednodílná věznice.²⁴³ Vnější diferenciaci objektů věznic pak musí splňovat hlediska pro bezpečné zajištění výkonu TOS v nejpřísnějším typu věznice. Pro srovnání – na Slovensku se podle § 48 odst. 1 trestného zákona vykonává TOS „diferencovane v ústavoch na výkon trestu odňatia slobody minimálneho, stredného alebo maximálneho stupňa stráženia“. Podle § 117 odst. 4 „trest odňatia slobody sa u osôb, ktoré neprekročili osemnásť rok svojho veku, vykonáva v ústavoch na výkon trestu pre mladistvých“.

V § 56 odst. 2 a násl. trestní zákoník rozvádí, za jakých podmínek lze konkrétní typ věznice určit. Je třeba připomenout, že k těmto podmínkám musí být přihlédnuto rovněž v případech, kdy byl prvotně uložen alternativní trest nespojený s přímým odnětím svobody a teprve druhotně došlo k přeměně alternativního trestu. Jde o ukládání NTOS v případě, kdy se neosvědčil pachatel, od jehož potrestání bylo podmíněně upuštěno (§ 48 odst. 6 TZ), dále při nařízení výkonu TOS za nevykonaný trest OPP nebo jeho zbytku (§ 65 odst. 2 TZ), nařízení výkonu podmíněně odloženého TOS včetně případu, byl-li trest podmíněně odložen s dohledem (§ 83 odst. 1 a 5, § 86 odst. 1 a 4 TZ), přeřazení mladistvého, který ve výkonu trestního

²⁴³ srov. nařízení Generálního ředitele VS ČR č. 12/2010, ve znění pozdějších nařízení

opatření odnětí svobody dovršil 19. rok věku a soud rozhodl o jeho přeřazení z věznice pro mladistvé do věznice pro ostatní odsouzené (§ 79 odst. 1 ZSM, § 61 odst. 3 a 4 ZVTOS), nařízení výkonu náhradního TOS za nevykonaný trest peněžitý nebo jeho zbytek (§ 69 odst. 1 TZ, § 344 odst. 2 TŘ) a nově při nařízení výkonu náhradního TOS za nevykonaný trest domácího vězení (§ 61 odst. 1 TZ, § 334g odst. 1 TŘ). Soud však znovu nerozhoduje o způsobu výkonu trestu v případě, kdy vyslovuje, že se podmíněně propuštěný z výkonu TOS neosvědčil (§ 91 odst. 1 TZ). V návaznosti na toto rozhodnutí bude postupováno podle § 321 TŘ a soud nařídí výkon zbytku TOS ve stejném typu věznice, ve kterém jej vykonával před podmíněným propuštěním. Tento postup by měl být *de lege ferenda* nově upraven tak, aby soud při svém rozhodování o nařízení výkonu zbytku TOS, ze kterého byl odsouzený podmíněně propuštěn, mohl zvážit účelnost stanovení odlišného způsobu výkonu tohoto zbytku, je-li odsouzený v době rozhodnutí ve výkonu jiného TOS. Došlo by tak ke zjednodušení řízení o stanovení společného způsobu výkonu postupně uložených TOS.

Uvedené typy věznic představují tzv. vnější diferenciaci výkonu TOS, při níž se sleduje, *aby méně narušení odsouzení vykonávali trest odděleně od více narušených odsouzených (srov. též § 7 ZVTOS) a aby v resocializační činnosti (v programu zacházení) u odsouzených, u nichž to vyžaduje vyšší stupeň nebo povaha jejich narušení, se uplatňovaly účinnější nápravné a resocializační prostředky, metody a techniky, a to i podle kriminogenních deviací a jiných individuálních charakteristik osobnosti odsouzených (§ 8 odst. 3 ŘVT).*²⁴⁴ Jak uvádí O. Novotný: *vnější diferenciacie odsouzených v našem vězeňství má plnit dvojí funkci: jednak chránit odsouzené před vzájemnými škodlivými vlivy a jednak vhodným režimem vytvořit příznivé podmínky pro převýchovu odsouzených.*²⁴⁵ Dlužno doplnit, že vnější diferenciacie rovněž plní nezastupitelnou funkci při individualizaci ukládaného trestu, a to zejména s ohledem na jeho citelnost. Ať už stavebně-technickými prostředky, četnějšími a výraznějšími omezeními či specifickým druhem povinností bývají zpravidla věznice se zvýšenou ostrahou přísnější než věznice s ostrahou, tyto přísnější než věznice s dozorem a ty než věznice s dohledem. Důraz na odlišnost režimu a separaci různých skupin

²⁴⁴ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 659

²⁴⁵ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 147

odsouzených však může mít i svá negativa. Jak rovněž zdůraznil O. Novotný: *každá solidně promyšlená klasifikace na jedné straně nápravně výchovnou práci usnadňuje, ale na druhé straně současně vyvolává nové obtíže. Oddělení méně narušených od narušenějších vede k určitému omezení vzájemných škodlivých vlivů a vzájemné demoralizace i k usnadnění výchovné práce ve skupině méně narušených odsouzených a umožňuje vytvořit ve skupině více narušených přísnější režim. Současně však dochází ke koncentraci narušených odsouzených a výchovní pracovníci ztrácejí možnost opírat se při výchovné činnosti i při udržování kázně o méně narušené odsouzené, čímž je jejich postavení podstatně sníženo.*²⁴⁶

Jak bylo výše naznačeno, jednotlivé typy věznic se neliší jen kritériem nápravných prostředků v nich uplatňovaných, nýbrž také určitými „formálními“ znaky spočívajícími v technických a personálních prostředcích zajišťujících celkovou bezpečnost. Konkrétní postupy zaměstnanců VS ČR však v obecné rovině v závislosti na typu věznice rozdílné nejsou.

3.3.2 Věznice s dohledem

Formálně nejmírnějším typem věznice je věznice s dohledem. Pokud nejde o objekt věznice, kde jsou současně umístěni odsouzení se zařazením do věznice s ostrahou či zvýšenou ostrahou, nejsou podle § 49 odst. 1 ŘVT užívány speciální stavebně technické prostředky ani ozbrojené strážce k zabránění útěku odsouzených, přičemž kontrolou a dohledem nad činností odsouzených jsou pověřeni vychovatelé. Jestliže tedy jde o nejmírnější typ, pak je logické, že sem budou zařazováni odsouzení za nejméně závažné trestné činy. Zákonná dikce přesně zní, že do věznice s dohledem soud zpravidla zařadí pachatele, kterému byl uložen trest za trestný čin spáchaný z nedbalosti a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin (§ 56 odst. 2 písm. a) TZ). Tuto podmínku splňuje pachatel, který nevykonal ani zčásti trest odnětí svobody za úmyslný trestný čin před spácháním činu, pro který je nyní trest ukládán. Není významné, že vykonal TOS nebo jeho část po spáchání takového trestného činu.²⁴⁷

²⁴⁶ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 145

²⁴⁷ rozsudek Krajského soudu v Českých Budějovicích ze dne 17. 1. 1995, sp. zn. 4 To 616/1994

Ve věznici s dohledem mají odsouzení nejvíce volnosti a neztrácejí příliš kontakt s okolním světem. Ustanovení § 51 ŘVT odsouzeným umožňuje se v prostorách věznice pohybovat bez omezení, je jim dovoleno pod dohledem vychovatele pracovat mimo věznici, mimo pracovní dobu mohou na základě povolení ředitele věznice navštěvovat kulturně výchovné, sportovní či osvětové akce, zdravotnická a obdobná zařízení, a to případně i bez dohledu. K pohybu mimo věznici jsou jim vystaveny propustky s určením prostoru, v němž se mohou v dané době pohybovat. Návštěvy odsouzených probíhají obvykle bez přítomnosti zaměstnance VS ČR, přičemž ředitel věznice může ve spojitosti s návštěvou jedenkrát za dva týdny dovolit odsouzenému dočasné opuštění věznice, a to maximálně na dvacet čtyři hodin.

3.3.3 Věznice s dozorem

Ve věznici s dozorem rovněž podle § 49 odst. 1 ŘVT nejsou užívány speciální stavebně technické prostředky ani ozbrojené stráže k zabránění útěku odsouzených. Ovšem z hlediska zajištění vnější a především vnitřní bezpečnosti se již odsouzení nepohybují volně, ale organizovaně pod dohledem zaměstnanců VS ČR (§ 52 odst. 1 ŘVT). Těmito zaměstnanci jsou jednak vychovatelé z řad občanských pracovníků VS ČR, jednak dozorcí z řad jejich příslušníků. Vzhledem k těmto a dalším omezením je věznice s dozorem formálně o řád přísnější a je zpravidla určena pro pachatele, kterému byl uložen trest za trestný čin spáchaný z nedbalosti a který již byl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin, nebo pachatele, kterému byl uložen trest za úmyslný trestný čin ve výměře nepřevyšující tři léta a který dosud nebyl ve výkonu trestu pro úmyslný trestný čin (§ 56 odst. 2 písm. b) TZ). Zvýšením hranice na tři léta oproti původní dvouleté hranici uvedené v § 39a odst. 2 písm. b) tr. zák tak došlo na úseku zařazování odsouzených k výrazné depenalizaci.

Ačkoli se již ve věznici s dozorem musí odsouzení pohybovat organizovaně, ředitel věznice může dovolit volný pohyb uvnitř věznice těm odsouzeným, u kterých nelze předpokládat zneužití tohoto oprávnění. Pokud odsouzení pracují mimo věznici, je jejich dohled zvýšený, nestanoví-li u vybraných odsouzených ředitel věznice jinak. Přiměřeně jsou omezeny i podmínky pro navštěvování akcí či

zdravotnických zařízení mimo věznici. Jednou za měsíc může ředitel věznice odsouzenému povolit dočasné opuštění věznice v souvislosti s návštěvou na dobu nejdéle 24 hodin.

3.3.4 Věznice s ostrahou

Výrazněji přísnější režim představuje věznice s ostrahou, do níž jsou dle § 56 odst. 2 písm. c) TZ zařazováni pachatelé, pokud je nelze zařadit do některé z obou mírnějších typů věznic a do věznice s ostrahou zvýšenou. Jedná se tedy o pachatele, kteří spáchali úmyslný trestný čin, za nějž byli odsouzeni k TOS nepřesahující tři léta, pokud již byli v minulosti pro úmyslný trestný čin ve výkonu TOS, dále pachatele odsouzené pro úmyslný trestný čin k TOS přesahující tři léta, bez ohledu na skutečnost, zda byli nebo nebyli pro úmyslný trestný čin ve výkonu TOS, v ojedinělých případech odsouzené za přečin. Podle § 49 odst. 2 ŘVT jsou již v tomto typu věznice užívány stavebně technické prostředky a ozbrojené strážě.

Podle § 53 ŘVT se odsouzení pohybují v prostorách věznice pod dohledem zaměstnance VS ČR, jen výjimečně může ředitel věznice dovolit odsouzeným volný pohyb v prostorách věznice k plnění pracovních úkolů. Práce je odsouzenými vykonávána na pracovištích umístěných uvnitř věznice, příp. mimo věznici na střežených pracovištích, a to pod zvýšeným dohledem. Akce pořádané mimo věznici mohou za přítomnosti zaměstnance VS ČR navštěvovat odsouzení umístění ve výstupním oddělení a odsouzení, u nichž není předpokládáno zneužití. Návštěvy odsouzených jsou prováděny zpravidla za dohledu, přičemž ředitel věznice může povolit odsouzeným, kteří toho nezneužijí, či jsou zařazeni ve výstupním oddělení, dočasně opustit věznici jednou za dva měsíce nejdéle na dobu 24 hodin.

3.3.5 Věznice se zvýšenou ostrahou

Do věznice se zvýšenou ostrahou soud podle § 56 odst. 2 písm. d) TZ zařadí pachatele, kterému byl uložen výjimečný trest (§ 54 TZ), kterému byl uložen TOS za trestný čin spáchaný ve prospěch organizované zločinecké skupiny (§ 108 TZ), kterému byl za zvlášť závažný zločin (§ 14 odst. 3 TZ) uložen TOS ve výměře nejméně osmi let, nebo který byl odsouzen za úmyslný trestný čin a v posledních pěti letech uprchl z vazby nebo z výkonu trestu. V rámci těchto podmínek došlo oproti trestnímu zákonu k výraznému zpřesnění podmínek pro zařazení do tohoto

typu věznice. Zejména byla vypuštěna úprava zvláště nebezpečného recidivisty, kdy tento institut již trestní zákoník nepoužívá, naopak byla zavedena možnost uložit nejpřísnější typ věznice pachateli za trestný čin spojený s činností organizované zločinecké skupiny. Věznice se zvýšenou ostrahou již není určena jen pro pachatele, kteří byli odsouzeni na doživotí, nýbrž i pro pachatele, jimž byl uložen TOS nad dvacet až do třiceti let.

Ve věznici se zvýšenou ostrahou jsou rovněž používány speciální stavebně technické prostředky a ozbrojené stráže k zabránění útěku odsouzených (§ 49 odst. 2 ŘVT). Tato opatření odrážejí potřebu vyšší měrou chránit společnost (resp. zamezit útěku a jinému nežádoucímu chování vězňů) před pachateli závažnější trestné činnosti a před těžko napravitelnými pachateli. Ustanovení § 54 ŘVT pak upravuje zajištění vnitřní bezpečnosti, kdy v prostorách věznice se odsouzení organizovaně pohybují pod dohledem příslušníka VS ČR. Práce odsouzených je vykonávána na celách a pracovištích uvnitř věznice. Na pracovní činnost dohlíží zaměstnanec VS ČR alespoň jednou za třicet minut. Volný pohyb odsouzených uvnitř věznice je vyloučen, přičemž návštěvy odsouzených jsou realizovány zpravidla za dohledu příslušníka VS ČR.

3.3.6 Věznice pro mladistvé

Zvláštní právní úprava soudnictví pro mladistvé nedává při ukládání trestního opatření nepodmíněného odnětí svobody soudu možnost rozhodovat o více variantách typů věznic, neboť je pro ně určen jediný typ, a to věznice pro mladistvé nebo věznice se zvláštním oddělením pro mladistvé (§ 31 odst. 4 ZSM, § 8 odst. 2 ZVTOS). Soud tedy rozhoduje podle kritérií, uvedených v § 56 odst. 2, resp. 3 TZ, pouze u odsouzeného, který dovršil 19. rok svého věku, jakmile jej přeřazuje z věznice pro mladistvé do věznice pro ostatní odsouzené, nebo přeměňuje-li alternativní trest na NTOS.

Dle § 49 odst. 2 ŘVT jsou ve věznici pro mladistvé používány speciální stavebně technické prostředky a ozbrojené stráže k zabránění útěku odsouzených. Byť se může takto stanovené zajištění vnější bezpečnosti v místech výkonu trestního opatření odnětí svobody vůči mladistvým zdát paradoxem, mají být tato opatření výrazem zvýšené ochrany a kontroly z důvodů většího důrazu na jejich řádnou

výchovu. I zajištění vnitřní bezpečnosti odpovídá režimům věznic s ostrahou a zvýšenou ostrahou (viz. § 55 ŘVT). Mladiství se v prostorách věznice pohybují organizovaně pod dohledem zaměstnance VS ČR, pracují zpravidla pod zvýšeným dohledem na pracovištích uvnitř věznice, přičemž práce na nestřežených pracovištích mimo věznici je určena jen vybraným mladistvým odsouzeným. Návštěvy odsouzených se zpravidla uskutečňují za dohledu zaměstnance VS ČR.

3.3.7 Moderační právo soudu

Jak uvedl O. Novotný, *největší slabinou současné diferenciaci v našem vězeňství je, že klade důraz především na kvantitativní ukazatele.... V první řadě ji zajímá, kolikrát se již odsouzený dopustil trestného činu a byl za něj odsouzen a kolikrát byl ve výkonu trestu odnětí svobody či zda do výkonu tohoto trestu přichází poprvé. Teprve v druhé řadě se zajímáme o povahu narušení odsouzeného.*²⁴⁸ Zmíněným druhořadým postupem je míněna aplikace § 56 odst. 3 TZ, která soudu umožňuje nezařadit odsouzeného do určitého typu věznice podle výše zmíněných podmínek, avšak vyjma případů ukládání TOS na doživotí, jehož výkon musí být nařízen vždy do věznice se zvýšenou ostrahou (pozn. dle § 39a odst. 3 tr. zák. se dříve jednalo o obě formy výjimečného trestu), a případů týkajících se mladistvých. V tomto ustanovení se klade důraz, mimo proporcionality ve vztahu k závažnosti trestného činu, jednak na výchovný a jednak na zábranný a ochranný účel trestu tím, že soud má zejména zohlednit stupeň a povahu narušení pachatele a možnost jeho nápravy. Díky tomu může zařadit odsouzeného do kteréhokoli typu věznice, ovšem *vždy bude nutné vycházet z možností nápravy pachatele a z potřeby ochrany společnosti.*²⁴⁹ Naplňuje to zásadu individualizace trestu. Může se tak odstraňovat určitá tvrdost, která vyplývá z uplatňování formálních podmínek odstavce 2 tohoto ustanovení, nebo je možné naopak dopady uloženého trestu zvýraznit.

Širší aplikací § 56 odst. 3 TZ lze tak dosáhnout účinnějšího a citelnějšího trestání. Výběrem přísnějšího režimu výkonu TOS lze současně zkrátit délku jeho trvání, přičemž stále půjde o trest svou citelností přiměřený závažnosti spáchané trestné činnosti. Díky kratší době strávené ve věznici se u odsouzeného sníží riziko

²⁴⁸ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 153

²⁴⁹ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 670

prizonizace a nemusí dojít k devastaci jeho sociálních vazeb mimo věznici. Nezanedbatelným vlivem je i rychlejší fluktuace odsouzených, což může příp. vést ke snížení vězeňské populace.

V rámci úvah o tom, v jakém typu věznice bude náprava odsouzeného lépe zaručena, by mohlo být *de lege ferenda* uvažováno i o legislativní změně, díky níž by soudy při rozhodování o zařazení odsouzeného do určitého typu věznice musely brát přiměřeně v úvahu, zda již odsouzený vykonává jiný TOS v určitém typu věznice, a následně zvážit efektivnost výkonu ukládaného trestu v tomtéž typu. Dle mého názoru by mohl být tento postup úspornější, neboť by odpadla nutnost dalšího řízení pro sjednocení způsobu výkonu trestu podle § 320 odst. 3 TŘ.

3.4 Změny v zařazení odsouzených a ve způsobu výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody

Ačkoli samotný výkon NTOS je upraven zákonem č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, ve znění pozdějších předpisů (dále jen ZVTOS), k jeho změnám může dojít pouze na základě aplikace norem trestního zákoníku a trestního řádu. Jedná se např. o přeřazení odsouzeného do věznice jiného typu (§ 57 TZ), podmíněné propuštění (§ 88 TZ), uložení souhrnného TOS s jiným typem věznice než stanoveným dřívějším rozsudkem (§ 43 odst. 2 TZ) nebo určením společného způsobu výkonu postupně uložených trestů odnětí svobody (§ 320 odst. 3 TR). Dále lze poukázat na přerušování výkonu trestu (§ 325 TR), upuštění od dalšího výkonu trestu (§ 327 TR) či odklad výkonu trestu (§ 322 TR). Vzhledem k tomu, že pouze soud může svým rozhodnutím nařídit výkon trestu a způsob jeho výkonu, tedy zařazení do některého z typů věznic, jenom soud také může rozhodovat o jeho změnách. Podstatou možnosti změnit podmínky, za nichž je TOS vykonáván, je snaha o účinnou a rychlou resocializaci odsouzených tak, aby omezování jejich svobody bylo co nejkratší a aby aktivita k nápravě plynula právě z nich samotných.

3.4.1 Přeřazování odsouzených

V souladu s výše uvedeným konstatováním nutnosti soudního rozhodování o přeřazování odsouzených nenacházíme hlediska ke změně v zařazení odsouzeného v ZVTOS, nýbrž v TR a zejména TZ, a to v § 57 TZ.²⁵⁰ *Přeřazení odsouzeného do jiného základního typu věznice v podstatě znamená dodatečnou změnu původního odsuzujícího rozsudku, jímž bylo pravomocně rozhodnuto i o zařazení pachatele do věznice určitého typu v souladu s hledisky stanovenými v § 56 TZ a na základě stavu existujícího v době ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody.*²⁵¹

Ustanovení §§ 56 a 57 TZ zachovala hlediska pro určení diferencovaného výkonu TOS a možnosti přeřazení odsouzeného do věznice jiného typu téměř stejně, jak byla upravena podle §§ 39a a 39b tr. zák. Nejmarkantnější změnu lze zaznamenat v § 56 odst. 2 písm. b) TZ, jímž byla rozšířena možnost zařazení odsouzeného do věznice s dozorem i na situace, kdy pachateli byl uložen trest za

²⁵⁰ srov. § 10 ZVTOS

²⁵¹ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 675

úmyslný trestný čin nepřevyšující tři léta (z původních dvou roků). Za zmínku stojí také úprava § 57 odst. 6 TZ, kde byla zkrácena lhůta pro návrh odsouzeného na rozhodnutí soudu o jeho přeřazení do věznice s mírnějším režimem, kdy nadále postačí, aby tento odsouzený ve věznici určitého typu vykonal nepřetržitě alespoň jednu čtvrtinu uloženého trestu, nejméně však šest měsíců. Dřívější ustanovení § 39b odst. 6 tr. zák. mělo tuto lhůtu v délce jedné třetiny uloženého trestu. V tomto směru je trestní zákoník pro odsouzeného příznivější.

Volnost rozhodování soudu při přeřazování není neomezená. Ustanovení § 57 odst. 1 TZ stanovuje, že odsouzeného lze přeřadit do jiného typu věznice, který se může lišit jen o jeden stupeň. Ve svém druhém odstavci upravuje podmínky pro přeřazení odsouzeného do věznice s mírnějším režimem. Podmínkou pro toto přeřazení je chování odsouzeného a způsob, jakým plní své povinnosti, odůvodňující závěr, že přeřazení přispěje k jeho nápravě. Znění třetího odstavce však neobsahuje žádný odkaz na účel výkonu trestu, pouze vymezuje dvě alternativy, za splnění kterých může soud rozhodnout o přeřazení odsouzeného do věznice s přísnějším režimem. Podle § 57 odst. 3 písm. a) TZ o přeřazení odsouzeného do věznice s přísnějším režimem může soud rozhodnout, jestliže odsouzený závažným způsobem nebo opakovaně porušil stanovený pořádek nebo kázeň, podle písm. b) jestliže odsouzený byl pravomocně uznán vinným trestným činem, který spáchal během výkonu trestu.

Podle § 57 odst. 2 TZ platí, že o přeřazení odsouzeného do věznice s mírnějším režimem rozhodne soud tehdy, jestliže chování odsouzeného a způsob, jakým plní své povinnosti, odůvodňují závěr, že přeřazení přispěje k jeho nápravě. Protože trestní zákoník ustoupil od výslovné úpravy účelu trestu (§ 23 tr. zák.), soudu při rozhodování o přeřazení odsouzeného do mírnější věznice postačí, aby zkoumal pouze možnosti nápravy pachatele. Dříve upravené účely výkonu trestu, zejména ochranu společnosti a generální prevenci, již není povinen posuzovat. Je otázkou, zda stávající formulace hledisek podle § 57 odst. 2 TZ je s přihlédnutím k dosud nezměněnému obsahu § 1 odst. 2 ZVTOS správná. Podmínky pro přeřazení odsouzeného do mírnější věznice by měly více odkazovat na obecné zásady, které upravuje trestní zákoník pro stanovení druhu a výměry TOS, a měly by především proporcionálně absorbovat veškeré účely trestání. Jestliže trestní zákoník ponechal

výklad dříve upraveného účelu trestu trestní nauce, příp. soudní judikatuře, a formuloval jej do obecných zásad trestání, považují za nezbytné, aby institut přeřazení odsouzeného do jiného typu věznice přesněji upravoval podmínky pro takové přeřazení právě s ohledem na ostatní účely trestu. Trestní zákoník by měl např. přesněji vymezit, zda a za jakých podmínek je žádoucí, aby se odsouzený, kterému byl uložen TOS a pro jeho výkon byl prvotně zařazen do věznice se zvýšenou ostrahou, mohl před skončením výkonu trestu postupně přeřadit do mírnějších a mírnějších typů věznice. Tato úvaha vychází především z toho, že pachatel byl v době rozhodnutí soudu zařazen do přísného typu věznice právě proto, že možnost jeho nápravy byla výrazně snížena, příp. opakovaně páchal zvláště závažné zločiny, tudíž dominantním účelem trestu u něj byla potřeba izolace. Vyčleňuje-li zákonodárce pro případ přeřazení odsouzených do odlišného typu věznice pouze nápravný účel, výrazně tím omezuje možnosti rozhodování a odvrací se tak od reálných potřeb praxe.

Trestní zákoník výslovně ukládá zkoumat pouze hledisko nápravy pachatele. Zdá se však, jakoby v praxi při rozhodování o přeřazení do mírnějšího typu věznice dle § 57 odst. 2 TZ hrály významnější roli okolnosti pouhého plnění stanovených povinností v dosavadním výkonu trestu a nikoli otázka, zda přeřazení k další nápravě odsouzeného přispěje v budoucnu. Logickým výkladem jmenovaného ustanovení dospějeme k závěru, že řádné chování a plnění uložených povinností je pouze vstupním předpokladem pro další rozhodování. Podstatu konečného rozhodnutí však vyjadřuje až dovětek, že je třeba učinit závěr o schopnosti přeřazením přispět k nápravě odsouzeného. Podle F. Púryho se jedná *o prognózu, že i mírnější typ věznice zaručí stejně nebo ještě lépe než stávající režim, aby odsouzený již nespáchal trestnou činnost a aby i nadále pokračovaly pozitivní změny v jeho chování a životě.*²⁵² Osobně však pod termínem přispění k nápravě rozumím, že mírnější typ musí na odsouzeného působit vždy lépe, tedy musí dosavadní výkon trestu zefektivnit.

V souvislosti s přeřazováním odsouzených do přísnějšího typu věznice je třeba zmínit určitý poznatek k problému dvojího postihu. Podle § 57 odst. 3 písm. a) TZ o přeřazení odsouzeného do věznice s přísnějším režimem může soud

²⁵² ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 677

rozhodnout, jestliže odsouzený závažným způsobem nebo opakovaně porušil stanovený pořádek nebo kázeň, podle písm. b) jestliže odsouzený byl pravomocně uznán vinným trestným činem, který spáchal během výkonu trestu. Závažné porušení stanoveného pořádku či kázně je třeba považovat za porušení nebo nerespektování povinností, příp. omezení stanovených v §§ 27 a 28 ZVTOS nebo ve vnitřním řádu věznice. *Závažným bude porušení, které v těchto směrech vybočuje z běžných kázeňských přestupků a vyžaduje důraznější opatření.*²⁵³ Avšak dle mého názoru může být porušení povinností upravených ZVTOS kvalifikováno buď minimálně jako kázeňský přestupek (§ 46 odst. 1 ZVTOS) nebo maximálně při naplnění všech znaků skutkové podstaty jako trestný čin či trestné činy. V obou případech příslušný zákon za konkrétní skutky stanoví adekvátní sankci, kterou ukládá v předepsaném řízení k tomu příslušný orgán, čímž založí překážku „res iudicata.“²⁵⁴ Dle § 57 odst. 3 písm. b) TZ, je možno zpřísnit režim výkonu TOS v důsledku odsouzení za jiný trestný čin, který odsouzený spáchal během výkonu trestu. Na Slovensku dokonce stačí, aby byl odsouzený pouze podezřelým ze spáchání takového činu, jeho přípravy či pokusu (§ 9 odst. 3 zák. č. 475/2005 Z.z., o výkone trestu odňatia slobody). Jestliže však dle nálezu Ústavního soudu ČR je „rozhodnutí o přeřazování odsouzeného z jednoho typu věznice do druhého bez ohledu na přísnost jejich režimu rozhodováním o trestu za trestný čin,“²⁵⁵ pak v uvedených případech musí nutně dojít k dvojímu potrestání za tentýž skutek.

K posouzení, zda odsouzený splňuje podmínky týkající se jeho chování a způsobu plnění jeho povinností, má soud mj. povinnost odsouzeného před rozhodnutím o přeřazení vyslechnout (§ 324 odst. 2 TR). Tento procesní úkon by však neměl být jediným zdrojem informací o odsouzeném, a proto se soudci seznamují s materiály o činnosti odsouzeného v programech zacházení, o jeho pracovním nasazení, o jeho kázeňských trestech a odměnách atp., které jim poskytují zaměstnanci VS ČR. Na tyto zaměstnance je tak kladen veliký tlak, aby zpracování těchto materiálů bylo opravdu objektivní a přesné. Občas se totiž stává, že vzhledem k časové tísní a ke snaze být častěji s odsouzenými než v kanceláři u administrativních úkonů, což se jeví jako žádoucí, jsou informace o odsouzeném

²⁵³ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 678

²⁵⁴ srov. usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 23. 3. 2011 sp. zn. 8 Tz 10/2011

²⁵⁵ nálezu Ústavního soudu ČR ze dne 30. 11. 1994, sp. zn. Pl. ÚS 5/94

shrnuty třeba do jedné věty obsahující informaci, že odsouzený plní program zacházení. Ovšem další specifika již často dostupná nejsou, a tak hodnocení podobného typu někdy stěžují rozhodování a vyžadují pro ně další časově náročné úkony.

Podle § 324 TŘ o přeřazení odsouzeného rozhoduje ve veřejném zasedání v prvním stupni okresní soud, v jehož obvodu se TOS vykonává. Návrh na přeřazení může podat státní zástupce, ředitel věznice či samotný odsouzený. Nejde-li o postup podle § 57 odst. 4 TZ, mohou tak státní zástupce, ředitel věznice či soud učinit v jakékoliv lhůtě od počátku výkonu TOS, odsouzený nejdříve po vykonání šesti měsíců (§ 57 odst. 6 TZ). Okresní soud může vést řízení též z vlastní iniciativy, k čemuž však většinou nemá dostatečné podmínky. Jednak zpravidla nedisponuje informacemi o aktuálním chování odsouzených, jednak mu v tom brání celková zatíženost jinými trestními věcmi. Podstatně častější jsou případy, kdy návrh na přeřazení podává s připojenými stanovenými materiály (§ 11 odst. 2 ZVTOS; zejména vyhodnocení průběhu a účinnosti programu zacházení) ředitel věznice. Ojedinele podá takový návrh státní zástupce okresního státního zastupitelství v místě výkonu trestu. Návrh k přeřazení může rovněž podat odsouzený za podmínek § 57 odst. 6 TZ, přičemž soud o něm rozhoduje jako o žádosti (§ 324 odst. 1 TŘ). Ředitel věznice dle § 12 ZVTOS vždy předloží soudu k takové žádosti odsouzeného nezbytné podklady uvedené v § 11 odst. 2 ZVTOS. Odsouzený sám není oprávněn žádat o své přeřazení do přísnějšího režimu výkonu trestu.²⁵⁶ Proti rozhodnutí soudu je přípustná stížnost, která má odkladný účinek.

Případů, kdy návrh na přeřazení odsouzeného do jiného typu věznice podal státní zástupce, určitě není mnoho. Je to dáno především stanovenou působností státního zastupitelství v trestním řízení, která je zaměřena výrazně na stadium přípravného řízení a poté na řízení před soudem na základě podané obžaloby. Činnost státního zastupitelství ve vykonávacím řízení není příliš častá, s výjimkou působnosti podle § 4 odst. 1 písm. b) ZSZ. Podle tohoto ustanovení státní zastupitelství vykonává dozor nad dodržováním právních předpisů mimo jiné v místech, kde se vykonává TOS. V rámci uvedeného dozoru však chybí zvláštní úprava, podle které by případně státní zástupce s touto dozorovou specializací mohl

²⁵⁶ srov. usnesení Krajského soudu v Ústí nad Labem ze dne 12. 12. 1996, sp. zn. 6 To 703/96 (R 5/1998)

být činný u příslušného okresního soudu. Podle § 78 odst. 1 ZVTOS dozor nad dodržováním právních předpisů při výkonu trestu provádí krajské státní zastupitelství, v jehož obvodu se trest vykonává. Státní zástupce takového krajského státního zastupitelství nemůže v rámci svého dozoru nad výkonem TOS podávat návrhy u věcně a místně příslušného okresního soudu. Pokud případné poznatky o možných změnách v zařazení odsouzených ve své působnosti vytěží, je povinen informovat příslušného státního zástupce okresního státního zastupitelství. Tento postup se však jeví jako nepružný a zdlouhavý. Je třeba zmínit, že se nejedná pouze o přeřazování odsouzených do mírnějšího typu věznice, ale také o přeřazení do věznice typu přísnějšího ve smyslu § 57 odst. 3 TZ, kdy státní zástupce vykonávající dozor má zpravidla širší možnosti získání poznatků o závažných či opakovaných porušeníh stanoveného pořádku nebo kázně, příp. o spáchání trestného činu ve výkonu trestu.

Oprávnění (resp. povinnost podle § 11 odst. 1 ZVTOS) ředitele věznice podávat návrhy na přeřazení odsouzeného do věznice jiného typu, než byl stanoven odsuzujícím rozsudkem, je rozhodně častější, než u návrhů státního zástupce. Zde je však riziko určité podjatosti, neboť nelze vyloučit, že by např. ředitel věznice mohl chtít podáním návrhu na přeřazení docílit přemístění „nepohodlného“ odsouzeného do jiné věznice. Pro naplnění tohoto cíle nejsou zákonem kladeny výrazné překážky, když lze příslušnému soudu předložit dostatek podkladů, které mohou odůvodnit závěry jak podle § 57 odst. 2 TZ (přeřazení do mírnějšího typu věznice), tak podle § 57 odst. 3 písm. a) TZ (přeřazení do přísnějšího typu věznice), a to zejména za stávající právní úpravy, kdy není možno docílit soudního přezkumu všech v úvahu připadajících kázeňských opatření. Dalším rizikem je též skutečnost, že přeřazení do jiného typu věznice může být prováděno opakovaně. V praxi tím může vzhledem k určité délce uloženého trestu dojít k tomu, že se odsouzený tzv. „prouklízí“ do nejmírnějšího typu věznice. V takových případech je vskutku žádoucí, aby se státní zástupce vždy účastnil veřejných zasedání dle § 324 odst. 1 TŘ, příp. využíval svého oprávnění podat proti rozhodnutí soudu stížnost ve smyslu § 324 odst. 3 TŘ, aby tak hájil veřejný zájem na řádném naplnění účelu a smyslu vykonávaného trestu.

Za současného právního stavu (§ 57 odst. 4 písm. a), b) TZ) nelze vyloučit, že odsouzený, který byl zařazen do věznice se zvýšenou ostrahou pro výkon TOS na

doživotí (§ 56 odst. 3 věta za středníkem TZ), resp. jiného NTOS (§ 56 odst. 2 d) či odst. 3 věta před středníkem TZ), a který již vykonal alespoň deset let doživotního trestu, resp. čtvrtinu jiného TOS ve věznici se zvýšenou ostrahou, může být okresním soudem přerazen do mírnější věznice, tedy do věznice s ostrahou. Po dobu trvání zákonné úpravy TOS na doživotí již v nejednom případě k takovému přerazení došlo podle hledisek dřívějšího trestního zákona (§ 39b odst. 4 písm. a) tr. zák.). Omezující podmínka výkonu deseti let se v případě aplikace § 57 odst. 4 písm. a) TZ vztahuje pouze na výjimečný trest doživotí, nikoliv na výjimečný TOS nad dvacet až do třiceti let (k tomu § 54 odst. 1 TZ). Trestní zákoník zde tedy změnil dřívější úpravu podle § 39b odst. 4 písm. a) tr. zák., která omezení přerazení z věznice se zvýšenou ostrahou před výkonem alespoň 10 roků vztahovala na výjimečný TOS (k tomu § 29 odst. 1 tr. zák.) v obou podobách, tedy jak na doživotí, tak v délce nad patnáct až do dvaceti pěti let odnětí svobody. Trestní zákoník upravil přerazení odsouzeného, kterému byl uložen výjimečný trest či TOS se zařazením do věznice se zvýšenou ostrahou podle § 57 odst. 4 písm. b) TZ příznivěji, oproti dřívějšímu § 39b odst. 4 písm. b) tr. zák. Dřívější trestní zákon stanovil lhůtu nejméně jedné třetiny výkonu ve věznici se zvýšenou ostrahou, trestní zákoník stanoví tuto lhůtu na nejméně jednu čtvrtinu. Dojde-li k přerazení odsouzeného s TOS na doživotí nebo jiného odsouzeného z věznice se zvýšenou ostrahou do věznice s ostrahou, poté již může být takový odsouzený opakovaně za splnění hledisek podle § 57 odst. 1 až 3, 5 a 7 TZ přerazován do mírnějšího, případně přísnějšího typu věznice vždy se lišící o jeden stupeň. Postup podle § 57 odst. 6 TZ není upraven pro odsouzeného, kterému byl uložen TOS na doživotí a byl již za podmínek podle § 57 odst. 4 písm. a) TZ přerazen k dalšímu výkonu tohoto trestu do věznice s ostrahou, ovšem u jiného odsouzeného může být toto ustanovení použito.

Hlediska vymezená v § 57 odst. 3 TZ, resp. možnosti přerazení odsouzeného do přísnějšího typu věznice pouze tehdy, dopustí-li se zaviněného protiprávního jednání ve výkonu TOS, kontrastují s úpravou přerazování mladistvých z výkonu trestního opatření odnětí svobody z typu věznice pro mladistvé do věznice pro ostatní odsouzené (§ 79 ZSM). Má-li ředitel věznice za to, že u mladistvého, který ve výkonu trestního opatření dovršil 19. rok věku, bude dosaženo účelu trestu jeho výkonem ve věznici pro ostatní odsouzené, podá soudu návrh na přerazení

mladistvého. Přitom přihlíží zejména k dosaženému stupni jeho výchovy a k délce nevykonaného zbytku trestu (srov. § 61 odst. 3 ZVTOS). Stejná hlediska pro přeřazení mladistvého stanoví § 79 odst. 1 ZSM, avšak mezi nimi není obsažen odkaz na účel trestního opatření. Ze třetí věty tohoto ustanovení také vyplývá povinnost soudu pro mládež, pokud přeřadí odsouzeného do věznice pro ostatní odsouzené, zároveň rozhodnout, do kterého typu věznice (§ 56 TZ) bude odsouzený pro další výkon trestu zařazen. Mám za to, že prvotním hlediskem při rozhodování soudu o přeřazení mladistvého z věznice pro mladistvé do věznice určitého typu podle § 56 TZ musí být dosažení účelu trestního opatření odnětí svobody ve smyslu § 9 odst. 1 ZSM a k němu se přihlédně alternativně na jiné okolnosti podle uvedených ustanovení ZVTOS a ZSM.

Ustanovení § 79 odst. 2 ZSM však zavádí právní fikci, že rozhodnutí o přeřazení odsouzeného do věznice pro ostatní odsouzené se vždy považuje za rozhodnutí o přeřazení do věznice s přísnějším režimem. Ústavní soud ČR ve svém nálezu Pl. ÚS 5/94 zaujal názor, že „rozhodnutí o přeřazování odsouzeného z jednoho typu věznice do druhého, bez ohledu na přísnost jejich režimu, je rozhodováním o trestu za trestný čin. Rozhodování o trestu je jednak rozhodnutí o druhu a výměře trestu, jednak rozhodnutí o způsobu výkonu TOS, což ve smyslu § 39a odst. 2 trestního zákona znamená rozhodnutí soudu o zařazení pachatele do určitého typu věznice“. Z uvedeného je nutno dospět k závěru, že mladistvému odsouzenému bude formálně zpřísněno již uložené trestní opatření, aniž by k tomu zavedl příčinu svým protiprávním jednáním, za které by byl pravomocně uznán vinným (srov. výše uvedenou výhradu k § 57 odst. 3 písm. b) TZ). A to jen z toho důvodu, že dovršil 19. roku svého věku. Na druhou stranu je paradoxní, že stavebně technické podmínky věznic pro mladistvé odpovídají podmínkám ve věznici se zvýšenou ostrahou a odsouzený může být přeřazen například do věznice s dozorem. Rovněž jsem se setkal s názory, kdy sami odsouzení považují režim ve věznici pro dospělé oproti věznici pro mladistvé jako mírnější.

V souvislosti s institutem přeřazování odsouzených je třeba zmínit určitou zajímavost, kdy existují odsouzení, kteří byli během výkonu svého trestu přeřazeni postupně z věznice se zvýšenou ostrahou až do věznice s dohledem, a přesto zůstali ve stejném areálu věznice, tudíž de facto se stavebně technické bezpečnostní

prostředky kolem nich nezměnily. Tato situace je možná u těch věznic, kde působí vedle sebe více typů nebo všechny typy vnější diferenciaci (např. věznice v Opavě, Plzni či Pardubicích). Odsouzení v oddělení s dohledem tak přesto, že je jim ŘVT umožněn volný pohyb s určitým omezením i mimo věznici a v prostorách věznice bez omezení, musí strpět jiná omezení, která plynou ze zabezpečení ostatních vězňů v přísnějších režimech a jim samotným nebyla přímo určena. Obecně je zastáván názor, že uvedená situace je v souladu s právními předpisy. Tento názor deklaroval Ústavní soud ČR ve svém usnesení III. ÚS 580/03, když uvedl: „způsob zajištění vnější bezpečnosti věznice nemůže ústavní práva stěžovatele žádným způsobem porušit; hlavním účelem zajištění vnější bezpečnosti věznic je zabránění útěku vězňů; rozhodující je, zda vnitřní režim na oddělení, ve kterém je stěžovatel umístěn, odpovídá stanovenému typu věznice.“ Je však otázkou, zda by k témuž názoru Ústavní soud ČR dospěl za situace, kdyby české věznice nebyly tak výrazně přeplněny a existovala možnost bezproblémových přemístění odsouzených do jiných věznic, jejichž profilace by odpovídala pouze jednomu typu, shodnému se zařazením vězňů.

3.4.2 Podmíněné propuštění

Za účelem resocializace odsouzených a jejich rychlého přizpůsobení se řádnému způsobu života je zaveden institut podmíněného propuštění. V něm se projevuje zásada postupného uvolňování režimu odsouzených a jeho hlavním cílem je ukázat, že i vykonaný trest v kratší výměře může splnit účel trestu. Nejenom že odsouzené motivuje k dodržování pořádku a kázně, k plnění jim stanovených povinností, a je tedy významným výchovným prostředkem, ale také pomáhá zmírňovat negativní důsledky dlouhodobých TOS.

Jestliže odsouzený po právní moci rozsudku, zejména při výkonu TOS, svým chováním a plněním svých povinností, prokázal polepšení v míře vedoucí k naději, že v budoucnu povede řádný život, nebo jestliže soud přijme záruku za dovršení jeho nápravy, pak po výkonu poloviny uloženého nebo podle rozhodnutí prezidenta republiky zmírněného TOS jej může soud podmíněně propustit na svobodu (§ 88 odst. 1 TZ). Mladistvého lze za splnění výše uvedených podmínek propustit i dříve (§ 78 odst. 1 ZSM). Podle O. Novotného je v tomto případě *nutno hlavně soustředit pozornost soudu na stupeň překonání subjektivních příčin spáchaného trestného*

*činu tkvících v pachatelově osobnosti a v jeho vztazích k lidem. Pozornost ke vnitřním proměnám je vždy mnohem důležitější než pozornost ke vnější adaptaci odsouzeného v prostředí ústavu, než to jak odsouzený plní rozkazy, jak má ustláno své lůžko, slušně se vyjadřuje...*²⁵⁷

Zajímavý názor zaujímají J. Šlosar a P. Vaněček, podle nichž by měl soud dále zkoumat, *zda má odsouzený rovněž podle svých materiálních, intelektových a dalších schopností představu, jak řešit svoji situaci v případě propuštění, zejména s ohledem na vytvoření žádoucích překážek v páchání trestné činnosti.*²⁵⁸ Podle mého názoru lze jednoznačně potvrdit, že uvedené skutečnosti je možno zvažovat pro účely prognózy, zda odsouzený po propuštění povede řádný život, na druhou stranu je otázkou, zda v případě prokázání polepšení odsouzeného by prozatím neřešená situace např. budoucího bydlení či zaměstnání měla být z pohledu zákona překážkou propuštění. Osobně se domnívám, že byl-li naplněn individuálně preventivní účel trestu prokázáním polepšením odsouzeného a ochrana společnosti bude i nadále zajištěna, neměly by tyto okolnosti zamezit jeho propuštění na svobodu.

Odsouzený by měl být rovněž podmíněně propuštěn pouze tehdy, pokud byl pro něj dosavadní výkon trestu dostatečnou újmou (srov. oddíl 1.4.6). Jak opět uvádí J. Šlosar a P. Vaněček, *pokud si odsouzený nevzpomíná, za co byl odsouzen, ačkoli nejsou důvody, proč by si na uvedené skutky neměl pamatovat, případně ví, za co byl odsouzen, ale žádné kroky ve směru odčinění škodlivého následku či projevení lítosti neprojevuje, je zřejmé, že v takové situaci nelze dospět k závěru, že se odsouzený již polepšil.*²⁵⁹

Ustanovení § 88 odst. 4 TZ upravuje hlediska pro podmíněné propuštění z výkonu TOS, který byl uložen jednak za spáchání tam vyjmenovaných trestných činů, jednak jako výjimečný TOS nad dvacet až do třiceti let (§ 54 odst. 2 TZ). Nehrozí-li s ohledem na okolnosti vyjmenovaného trestného činu a povahu osobnosti odsouzeného opakování spáchaného nebo jiného obdobného zvláště závažného zločinu, může být takový odsouzený podmíněně propuštěn až po výkonu

²⁵⁷ NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967, str. 206

²⁵⁸ ŠLOSAR, J.; VANĚČEK, P.: K některým otázkám podmíněného propuštění, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 8, 2004, str. 20

²⁵⁹ tamtéž

dvou třetin uloženého TOS. Stejně podmínky jsou stanoveny pro podmíněné propuštění z TOS na doživotí, ovšem s tím rozdílem, že odsouzený musí vykonat nejméně dvacet roků tohoto trestu (§ 88 odst. 5 TZ). Pokud byl součástí výroku o TOS na doživotí dodatek podle § 54 odst. 4 TZ, že se pro účely podmíněného propuštění nezapočítává doba výkonu uvedeného trestu ve věznici se zvýšenou ostrahou, musí být lhůta dvaceti roků vykonaného TOS na doživotí počítána až poté, kdy byl odsouzený na doživotí přeřazen k výkonu trestu do věznice s ostrahou (§ 57 odst. 4 písm. a) TZ).

O podmíněném propuštění rozhoduje okresní soud, v jehož obvodu se TOS vykonává, na návrh státního zástupce, ředitele věznice, zájmového sdružení občanů, které nabídne převzetí záruky za dovršení nápravy odsouzeného, na žádost odsouzeného nebo i z vlastní iniciativy. Byla-li žádost odsouzeného zamítnuta, může ji opakovat teprve po uplynutí jednoho roku od zamítavého rozhodnutí, ledaže by žádost byla zamítnuta jen proto, že dosud neuplynula lhůta stanovená v zákoně pro podmíněné propuštění (§ 331 odst. 1, odst. 2, § 333 odst. 1 TR).

Při podmíněném propuštění se podle § 89 odst. 1 TZ bez ohledu na délku zbývajících trestu stanoví zkušební doba na dobu jednoho roku až sedmi let, u mladistvých jednoho roku až pěti let (§ 78 odst. 2 ZSM). Zkušební doba počíná podmíněným propuštěním odsouzeného na svobodu, přičemž soud může zároveň vyslovit nad pachatelem dohled. Podle § 89 odst. 2 TZ může soud podmíněně propuštěnému uložit přiměřená omezení a přiměřené povinnosti uvedené v § 48 odst. 4 TZ směřující k tomu, aby vedl řádný život; může mu též uložit, aby podle svých sil nahradil škodu, kterou trestným činem způsobil. V případech uvedených v § 88 odst. 2 TZ pak soud obligatorně uloží, aby se podmíněně propuštěný ve zkušební době zdržoval v určené době zejména v nočních hodinách a ve dnech pracovního klidu a pracovního volna ve svém obydlí (obdoba trestu domácího vězení), nebo aby vykonal práce ve prospěch obcí, státních nebo jiných obecně prospěšných institucí (obdoba trestu OPP), anebo aby složil určenou peněžní částku na pomoc obětem trestné činnosti na účet soudu (obdoba peněžitého trestu, resp. narovnání dle § 309 TR).²⁶⁰ Výběr těchto omezení a povinností by měl být charakteristický pro konkrétní osobu propuštěného, měl by zohledňovat jeho

²⁶⁰ srov. § 331 odst. 5 TR

možnosti. Žádoucím se jeví uvažovat, zda jsou vůbec taková opatření probačním úředníkem či jinak technicky kontrolovatelná. V opačném případě by totiž ztrácela na efektivnosti.

Pokud odsouzený ve zkušební době nevede řádný život a nevyhoví soudem uloženým podmínkám podmíněného propuštění, soud rozhodne, že se zbytek trestu vykoná (§ 91 odst. 1 věta za středníkem TZ). V opačném případě se podmíněně propuštěný odsouzený osvědčil a hledí se na něj, jako by trest odpykal dnem, kdy došlo k podmíněnému propuštění (§ 91 odst. 1 až 3 TZ). Opětovné podmíněné propuštění z výjimečného TOS na doživotí není možné, v ostatních případech je možné až po výkonu poloviny zbytku trestu, příp. dvou třetin zbytku trestu u trestných činů dle § 88 odst. 4 TZ (§ 91 odst. 4 TZ). Srovnáme-li slovenskou úpravu, pak dle § 68 odst. 5 trestného zákona je opětovné podmíněné propuštění vyloučeno ve všech případech. Tento postup však nepovažuji za vhodný, když rezignuje na možnost nápravy pachatele. Naopak daleko více je třeba zdůraznit zodpovědnost soudu při samotném rozhodování o podmíněném propuštění a nasvědčují-li všechny skutečnosti tomu, že dalšího výkonu již není třeba, neměl by zákon propuštění automaticky zakazovat.

Z výsledků výzkumu Institutu pro kriminologii a sociální prevenci provedeném na konci roku 2006 vyplývá, že z celkového počtu tehdy zkoumaných respondentů, tj. 672 podmíněně propuštěných osob, bylo 268 (39,9%) během zkušební doby opětovně odsouzeno.²⁶¹ Dle statistických výkazů Ministerstva spravedlnosti ČR bylo v roce 2009 podmíněně propuštěno 3922 osob, přičemž ve stejném roce bylo u 863 osob rozhodnuto, že se zbytek trestu vykoná. V roce 2010 bylo podmíněně propuštěno 4352 osob a u 811 osob bylo rozhodnuto o výkonu zbytku trestu.²⁶² Průměrně jedna pětina podmíněně propuštěných osob tedy ve zkušební době znovu páchá trestnou činnost. Pokud tyto osoby opětovně požádají o podmíněné propuštění, měl by soud velmi pečlivě vážit příčiny jejich recidivy a pozitivní prognózu budoucího chování odsouzeného by měl založit na mimořádně

²⁶¹ ROZUM, J. a kol.: Dohled u podmíněně propuštěných z hlediska jeho efektivity, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 10, 2008, str. 317

²⁶² údaje z výkazů soudů o agendě podmíněného propuštění za rok 2009 a 2010 [online], Ministerstvo spravedlnosti ČR, dostupné z WWW: http://cslav.justice.cz/portal/page/portal/cslav_public/cslav_public_vykazy

významných okolnostech, které jsou schopny rozptýlit zcela oprávněné obavy z budoucího opakování trestné činnosti odsouzeného.

Právní úprava institutu podmíněného propuštění z výkonu TOS je provedena v trestním zákoníku poněkud odlišně od dřívějších ustanovení §§ 61 až 64 tr. zák. Podle § 88 odst. 1 TZ může soud odsouzeného podmíněně propustit na svobodu po výkonu poloviny uloženého nebo podle rozhodnutí prezidenta České republiky zmírněného TOS, což je stejné, jako podle § 61 odst. 1 tr. zák. Hlediska uvedená v písm. a) a b) obou těchto zákonných ustanovení mají ovšem být splněna v různé době. Podle TZ se stanovená hlediska vztahují na dobu hned po právní moci rozsudku, naproti tomu dřívější § 61 odst. 1 tr. zák. se mohl aplikovat pouze ve vztahu k chování odsouzeného a plnění jeho povinností až v době výkonu uloženého TOS. Ustanovení § 88 odst. 1 TZ vede soud k tomu, aby při hodnocení podmínek pro podmíněné propuštění z výkonu TOS přihlédl ke způsobu života odsouzeného ještě před samotným nástupem do výkonu TOS. Zcela nově stanoví trestní zákoník možnost, aby odsouzený, který vykonává TOS za přečin a splňuje podle § 88 odst. 2 TZ určená hlediska, byl podmíněně propuštěn na svobodu i před tím, než vykonal polovinu uloženého nebo prezidentem České republiky zmírněného TOS.

Postup podle § 88 odst. 1 nebo 2 TZ je doplněn nově upravenými hledisky v odst. 3 tohoto zákonného ustanovení, která v podstatě zvýrazňují novou časovou rovinu podle § 88 odst. 1 TZ. Soud má totiž také přihlédnout k tomu, zda odsouzený včas nastoupil do výkonu trestu, zda částečně nebo zcela nahradil či jinak odčinil škodu nebo jinou újmu způsobenou trestným činem a jaký projevil postoj k výkonu ochranného léčení před nástupem výkonu TOS nebo v jeho průběhu. V případech, kdy porušení povinnosti odsouzeného včas nastoupit výkon uloženého TOS vedlo k jeho odsouzení za přečin maření výkonu úředního rozhodnutí a vykázání podle § 337 odst. 1 písm. e) TZ, vzniká pochybnost, zda hodnocení této skutečnosti v neprospěch odsouzeného v řízení o podmíněném propuštění podle §§ 331 až 333 TŘ neznamená dvojitý postih za stejné jednání, resp. překážku dvojího přičítání. Osobně se domnívám, že by měl být pozdní nástup k výkonu TOS zohledněn ve smyslu § 88 odst. 3 TZ pouze tehdy, nebyla-li dotyčná osoba pro výše uvedené přečiny doposud odsouzena. V opačném případě by bylo možno důvodně očekávat úspěšnost podané stížnosti v řízení před Ústavním soudem ČR.

3.4.3 Změna v důsledku uložení souhrnného trestu

Je-li ukládán za podmínek podle § 43 odst. 2 TZ souhrnný trest k dříve uloženému TOS, který je již vykonáván, může být takový souhrnný TOS odlišný ve výroku o způsobu jeho výkonu. V žádném případě však nesmí být souhrnný trest mírnější než dříve uložený TOS. Za situace, že souhrnný trest se vztahuje na jeden z dříve postupně uložených TOS, které jsou již vykonávány společně, dojde ke změně ve způsobu výkonu pouze u toho TOS, který je součástí výroku o uloženém souhrnném trestu. Ostatní dříve postupně uložené TOS nemohou být uloženým souhrnným trestem ovlivněny, a to ani výrokem podle § 43 odst. 2 věty druhé TZ. Dojde-li k uvedené situaci, je povinností VS ČR, aby na vzniklé skutečnosti v důsledku uloženého souhrnného trestu reagovala. Jestliže se souhrnný trest vztahuje na právě vykonávaný trest z několika postupně uložených trestů, musí věznice zajistit změnu v režimu výkonu takového souhrnného trestu. Pokud pro danou věznici podle § 8 ZVTOS stanovená profilace nespĺňuje podmínky uloženého souhrnného trestu, musí učinit opatření k nápravě. V úvahu přichází přemístění do jiné věznice, která svojí profilací spĺňuje hlediska uloženého souhrnného trestu.

Setkal jsem se s případem, kdy odsouzený vykonával více postupně uložených TOS, a to v různých typech věznic, které byly uloženy rozsudky okresních soudů. Na návrh ředitele věznice rozhodl okresní soud podle § 320 odst. 3 TŘ, že odsouzený vykoná TOS místo v typech věznice s dozorem (podle rozsudku 1. v pořadí) a s ostrahou (2. v pořadí) společným způsobem ve věznici s dozorem. V době, kdy již odsouzený skončil výkon TOS v pořadí prvního a přešel do výkonu trestu v pořadí druhého, byl tomuto odsouzenému uložen krajským soudem nový, tentokrát souhrnný TOS, jehož součástí bylo zrušení výroku o již vykonaném trestu. Pro výkon nově uloženého souhrnného trestu byl odsouzený zařazen do věznice s ostrahou. Na tuto skutečnost reagoval ředitel věznice návrhem, aby krajský soud postupoval podle § 320 odst. 3 TŘ a určil nově společný způsob výkonu takto postupně uložených TOS. Krajský soud žádosti ředitele věznice nevyhověl s odůvodněním, že uložením souhrnného trestu došlo ke zrušení rozhodnutí o určení společného způsobu výkonu dříve postupně uložených TOS a že má věznice převést odsouzeného sama z typu věznice s dozorem do typu věznice s ostrahou, jak bylo stanoveno při uložení v pořadí druhého trestu před stanovením společného způsobu

výkonu postupně uložených trestů. Chce-li ředitel věznice, aby odsouzený vykonával postupně uložené tresty v mírnějším typu věznice, má sám podat návrh u příslušného okresního soudu na přeřazení podle § 324 TŘ za podmínek podle § 57 TZ, případně odsouzeného poučít, že tak může učinit žádostí dle § 57 odst. 6 TZ.

Současný právní stav je podle mého názoru na úseku platného trestního řádu zbytečně složitý a nákladný. Zejména se jedná o skutečnost, kdy se na konečné podobě výkonu trestu podílí několik soudů, což vyžaduje zvýšený oběh spisu a navyšuje soudní nápad. Nová právní úprava by mohla jak v trestním zákoníku, tak v trestním řádu umožnit podstatně jednodušší a hospodárnější řešení. Trestní zákoník by měl stanovit, že soud musí při ukládání TOS vzít v úvahu, zda odsouzený již jiný TOS vykonává. Uloží-li podle obecných zásad pro ukládání trestu NTOS, jehož způsob výkonu stanoví v jiném typu věznice, než odsouzený vykonává, měl by mít možnost i bez návrhu stran postupovat podle § 320 odst. 3 TŘ. Tím by nemuselo dojít k dalšímu řízení, třeba u jiného soudu, ve kterém by se určoval společný způsob výkonu postupně uložených TOS.

3.4.4 Společný způsob výkonu postupně uložených trestů odnětí svobody

Dalším příkladem změny způsobu výkonu uloženého TOS je výše naznačený postup podle § 320 odst. 3 TŘ. Zde trestní řád vychází z § 77 ZVTOS, které stanoví, že postupně uložené a dosud zcela nevykonané tresty se považují z hlediska výkonu trestu za trest jediný. Je tedy jednoznačně žádoucí, aby odsouzenému, kterému byly postupně různými rozsudky uloženy TOS, byl pro jejich výkon stanoven jeden typ věznice. Řízení podle § 320 odst. 3 TŘ vede soud, v jehož obvodu se TOS vykonává. Protože uvedené ustanovení neupravuje *expressis verbis*, že soudem, který určí společný způsob výkonu postupně uložených trestů, má být okresní či krajský soud, v jehož obvodu se TOS vykonává, řeší tuto otázku judiciální výklad. Řízení podle § 320 odst. 3 TŘ není totéž, co řízení o změně způsobu výkonu trestu dle § 324 TŘ. Zatímco ke změně způsobu výkonu trestu je třeba posoudit věcné důvody, které odpovídají hlediskům podle příslušného ustanovení trestního zákoníku (§ 57 TZ o přeřazení odsouzeného do věznice jiného typu), pro určení společného způsobu výkonu postupně uložených TOS musí soud vycházet pouze z těch typů věznic, které již byly určeny postupně uloženými tresty odnětí svobody. Při svém

rozhodování vychází soud především z hledisek podle § 56 odst. 3 TZ, aby stanoveným společným způsobem výkonu postupně uložených TOS bylo zaručeno, že se zřetelem na závažnost toho kterého trestného činu a na stupeň a povahu narušení pachatele se na odsouzeného působilo, aby vedl řádný život.

Z výše uvedeného důvodu vychází praxe např. z rozsudku Nejvyššího soudu ČR ze dne 10. 7. 2001, 7 Tz 126/2001, kterým je upraveno, že „soudem příslušným k rozhodnutí podle § 320 odst. 3 TŘ je okresní soud, pokud všechny postupně uložené tresty byly uloženy rozhodnutími okresních soudů. Rozhodl-li byť o jednom z postupně uložených trestů krajský soud, určí společný způsob výkonu postupně uložených TOS krajský soud, v jehož obvodu se trest odnětí svobody vykonává.“

3.4.5 Odklad výkonu trestu

Jedním z projevů humanity trestání je bezesporu povinnost soudu i bez návrhu odložit výkon trestu v případě, kdy by tento výkon mohl ohrozit život či zdraví odsouzeného. Podkladem pro rozhodnutí jsou především lékařské zprávy o hospitalizaci odsouzeného (§ 322 odst. 1 TŘ). Zpravidla by se mělo jednat o změnu zdravotního stavu odsouzeného vzniklou po právní moci odsuzujícího rozsudku, neboť trpěl-li obžalovaný nemocí, která zabraňuje řádnému výkonu trestu, měl by soud tuto skutečnost zohlednit již při rozhodování o jeho druhu a výměře. Aby mohl soud rozhodnout dle § 322 odst. 1 TŘ o odkladu výkonu TOS, musí ohrožení života nebo zdraví odsouzeného zřejmě vyplývat z dostupné dokumentace. V opačném případě postupuje dle odstavce 2, kdy vyzve odsouzeného k předložení lékařských zpráv při nástupu do věznice, přičemž teprve lékař ve věznici rozhodne, zda mu lze v rámci výkonu trestu poskytnout veškerou potřebnou lékařskou péči. Není-li v silách věznice tuto péči zajistit, musí sama podat návrh na odklad či přerušeni výkonu trestu. Výkon TOS u těhotné ženy a u matky novorozeného dítěte se odloží obligatorně, a to na dobu jednoho roku po porodu (§ 322 odst. 3 TŘ).

Zákon v § 322 odst. 1 TŘ užívá neurčitého pojmu odklad na potřebnou dobu, přičemž tento pojem nijak nespécifikuje či neomezuje. De lege ferenda by měla být nad rámec rozhodování v okamžiku, kdy se soud dozví o změně zdravotního stavu odsouzeného, stanovena také maximální možná délka prvního odloženi, přičemž po

jejím uplynutí by měl soud opětovně rozhodnout, zda podmínky odkladu stále trvají či zda je již odsouzený schopen trest bez ohrožení svého života či zdraví vykonat.

Vyjma zdravotních důvodů lze i z jiných důležitých důvodů odložit výkon TOS, který však nepřevyšuje jeden rok, a to na dobu maximálně tří měsíců od právní moci rozhodnutí o nařízení výkonu TOS (§ 323 odst. 1, 2 TŘ). Zákon neuvádí výčet důležitých důvodů ani demonstrativně, proto je třeba postupovat s přihlédnutím ke konkrétním skutečnostem každého jednotlivého případu. Zejména se může jednat o případy péče o nezletilé děti či tělesně postižené rodinné příslušníky, zajištění chodu podniku, aby nemuselo dojít k hromadnému propouštění zaměstnanců odsouzeného apod. Další odklad výkonu trestu nebo odklad na dobu delší než tři měsíce (max. 6 měsíců od právní moci rozhodnutí o uložení NTOS) lze povolit jen výjimečně ze zvlášť důležitých důvodů, zejména mohl-li by výkon trestu mít pro odsouzeného nebo jeho rodinu mimořádně těžké následky. Odložení výkonu TOS podle § 323 odst. 1 TŘ závisí na úvaze soudu a může být, na rozdíl od postupu dle § 322 TŘ, při obavě ze zneužití odvoláno. Zvláštní úprava odkladu výkonu trestního opatření odnětí svobody u mladistvých je upravena v § 77 ZSM, podle něhož lze na návrh mladistvého odložit výkon odnětí svobody nepřevyšující jeden rok na dobu potřebnou k dokončení vzdělání odsouzeného nebo jiné přípravy k povolání, a to maximálně na dobu dvou let.

V souladu s §§ 265h odst. 3, 275 odst. 4 a 282 odst. 3 TŘ lze odložit výkon TOS v řízení o mimořádných opravných prostředcích a také v řízení o udělení milosti (Čl. 62 písm. g) Úst.) rozhodnutím prezidenta republiky dle § 366 odst. 3 TŘ, příp. ministra spravedlnosti dle § 367 písm. b) TŘ.

3.4.6 Přerušení výkonu trestu

Dle § 325 odst. 1 TŘ lze s ohledem na zdravotní stav odsouzeného na potřebnou dobu přerušit výkon TOS, přičemž jsou brány v úvahu obdobné skutečnosti, které jsou důvodem pro odklad výkonu TOS dle § 322 odst. 1 TŘ. Zákon zde sice užívá pojmu těžká nemoc, přesto by se mělo jednat o každou nemoc, která činí výkon trestu nehumánním, resp. ohrožující život a zdraví odsouzeného. Předseda senátu však musí vždy přerušit výkon trestu na těhotné ženě nebo matce

dítěte mladšího jednoho roku, i v tomto případě na potřebnou dobu. K výkladu pojmu potřebná doba bylo pojednáno výše.

Ačkoli spolu předmětná ustanovení souvisejí, existují mezi nimi podstatné rozdíly. Zatímco § 322 odst. 1 TŘ ukládá soudu povinnost rozhodnout o odkladu výkonu TOS, je-li zdravotní stav odsouzeného výkonem trestu ohrožen (výraz „odloží“), § 325 odst. 1 věta první před středníkem TŘ ponechává prostor pro uvážení (výraz „může přerušit“). Navíc § 325 odst. 2 TŘ umožňuje soudu povolené přerušení odvolat, je-li dána obava ze zneužití či útěku. Tento postup navíc není zákonem vyloučen ani v případě matek dětí mladších jednoho roku. Rozdílnost úpravy odložení a přerušení výkonu TOS ze zdravotních důvodů nepovažují za vhodnou. Jsem toho názoru, že ohrožuje-li výkon TOS život nebo zdraví odsouzeného, měl by soud vždy jeho výkon odložit či přerušit, přičemž revokace těchto rozhodnutí by měla být u obou institutů vázána na změnu zdravotního stavu. Podmínka obavy z útěku či zneužití by měla být důvodem k odvolání pouze u těhotných žen a matek dětí mladších jednoho roku, a to jak v případě přerušení, tak v případě odkladu.

Podle § 56 ZVTOS může ředitel věznice přerušit výkon trestu až na 20 dní během kalendářního roku, pokud odsouzený úspěšně plní program zacházení a je dosahováno účelu výkonu trestu (doba přerušení se počítá do výkonu trestu). Až na 10 dní během kalendářního roku může přerušit výkon trestu z naléhavých rodinných důvodů. Je-li třeba odsouzenému neodkladně poskytnout zdravotní péči, kterou nelze zabezpečit ve věznici či ve specializovaném zdravotnickém zařízení VS ČR, může ředitel věznice přerušit výkon trestu na nezbytně nutnou dobu. Nezpůsobil-li si újmu na zdraví odsouzený sám, započítává se mu toto přerušení do doby výkonu trestu, a to maximálně 30 dní za kalendářní rok.

V souladu s §§ 265h odst. 3, 275 odst. 4 a 282 odst. 3 TŘ lze přerušit výkon TOS v řízení o mimořádných opravných prostředcích, rovněž pak v řízení o udělení milosti (Čl. 62 písm. g) Úst.) rozhodnutím prezidenta republiky dle § 366 odst. 3 TŘ. Dříve měl toto oprávnění i ministr spravedlnosti dle § 367 písm. b) TŘ, ovšem tato delegace byla zrušena rozhodnutím prezidenta republiky ze dne 4. 8. 2003 s odkazem na § 366 odst. 2 TŘ, přičemž § 367 písm. b) TŘ se tak stal obsolentní, což se pochopitelně vztahuje i na odložení výkonu trestu (viz. oddíl 3.4.5).

3.4.7 Upuštění od výkonu trestu nebo jeho zbytku

Přestože se § 327 odst. 1 TŘ jeví vzhledem k tomu, že o trestu by měl rozhodovat pouze soud, jako protiústavní²⁶³, umožňuje ministrovi spravedlnosti upustit od výkonu TOS nebo jeho zbytku, jestliže odsouzený byl nebo má být vydán do ciziny či předán jinému členskému státu Evropské unie na základě evropského zatýkácího rozkazu. Dále pak soud může upustit od výkonu trestu, pokud odsouzený byl nebo má být vyhoštěn, onemocněl nevyлéčitelnou životu nebezpečnou nemocí nebo nevyлéčitelnou nemocí duševní (§ 327 odst. 2 a 4 TŘ). V případě mladistvých odsouzených lze rozhodnout o upuštění od výkonu odnětí svobody, jestliže mladistvý v době odkladu nespáchal žádné provinění ani trestný čin a úspěšně dokončil vzdělání nebo jinou přípravu k povolání. Přitom musí být přihlédnuto k povaze a závažnosti spáchaného provinění, k délce vzdělání nebo jiné přípravy k povolání, osobě mladistvého a jeho poměrům (§ 77 odst. 2 ZSM). Osobně se domnívám, že by měla být rovněž zvažována možnost nápravy pachatele a prognóza jeho dalšího vývoje. Pouhým pohledem na opis rejstříku trestů není možno jednoznačně určit, že účelu trestního opatření bylo dosaženo, proto by měl soud brát v úvahu i aktuální zprávy o chování mladistvého, vypracované orgánem sociálně právní ochrany dětí, školou, příp. zaměstnavatelem.

Obdobným institutem jako je upuštění od výkonu TOS, resp. institutem se stejnými důsledky pro odsouzeného, je udělení milosti prezidenta republiky dle Čl. 62 písm. g) Úst. V probíraném kontextu je třeba mluvit především o tzv. agraciaci, tedy prominutí (resp. zmírnění) trestu. Toto nekontrasignované oprávnění prezidenta je předmětem časté kritiky, neboť je pozůstatkem z dob monarchie, kdy císař byl zároveň hlavou moci soudní. Mezi kritiky patří např. V. Pavlíček²⁶⁴ nebo také V. Zoubek, který argumentuje, že *ústavní institut milosti ve své recentní podobě vede k oslabování právního vědomí (spravedlnosti) a narušuje princip materiálního právního státu.*²⁶⁵

²⁶³ srov. ŠÁMAL, P.: K protiústavnosti ustanovení § 327 odst. 1 TŘ o rozhodnutí ministra spravedlnosti o upuštění od výkonu zbytku trestu odnětí svobody, In: Právní rozhledy, Praha: C. H. BECK, č. 6, 2001, str. 279–280

²⁶⁴ srov. PAVLÍČEK, V.: O ústavních problémech milosti a amnestie v České republice, In: Pocta Otovi Novotnému k 70. narozeninám, Praha: Codex Bohemia, 1998, str. 150–166

²⁶⁵ GERLOCH, A.; HŘEBEJK, J.; ZOUBEK, V.: Ústavní systém České republiky, Praha: Prospektrum, 1999, str. 180

Část čtvrtá: Výkon trestu odnětí svobody

Výkon TOS je přímá realizace soudem uložené sankce za spáchání trestného činu, která spočívá ve faktickém omezení zákonem definovaných práv odsouzeného a jeho povinnosti podrobit se režimu věznice. Jeho cílem je dosažení účelu TOS ve smyslu trestního zákoníku, tedy přes absenci výslovného znění snaha o ochranu společnosti, zabránění odsouzenému v páchání další trestné činnosti a jeho výchova k vedení řádného života. V neposlední řadě má výkon TOS výchovně působit i na ostatní členy společnosti. Způsob zacházení s vězni se od počátku soustavně a často výraznou měrou měnil a vyvíjel. Dnes jsou charakteristické rysy a prostředky výkonu TOS ovlivněny právě tímto vývojem a současným postojem laické a především odborné veřejnosti jak k samotným vězňům, tak k fenoménu vězeňství jako celku. Nelze však předpokládat, že by se tento vývoj zastavil a že by aktuální koncepce českého vězeňství dosáhla neměnnosti. Sociální a politické vlivy, vznikající z potřeb každodenního života, budou stále určovat nové cíle a tendence vězeňství. Snad z toho důvodu, že ve společnosti vznikají naznačené potřeby právě tak rychle a v takové míře, právní úprava za žádoucím stavem spíše zaostává. Ačkoli mým cílem není zabývat se přímo sociálními, ekonomickými či jinými aspekty vězeňství, ale především otázkou právní, přesto si dovolím krátký exkurz jeho historického vývoje, na němž bych rád demonstroval základní cíle a principy pro současnou a budoucí práci s vězni.

V nejstarších dobách, možno říci až po středověk, nebyl TOS nijak častým jevem. Vůdčím principem trestání byla odplata, která zpravidla nenutila zavádět jakákoli zařízení omezující možnost pohybu provinilců. Pokud nějaká vězení existovala, sloužila zejména ke střežení odsouzených čekajících na výkon trestu smrti či k izolaci pachatele po dobu vyšetřování jeho činu. Vězení byla navíc pro města a obce hospodářskou přítěží. Ve větším rozsahu začaly být věznice užívány od 13. století, a to v souvislosti s inkvizičními procesy. Ani v tomto případě však nelze hovořit o výkonu trestu v současném pojetí, nýbrž o jakési období vazby, která měla vést k doznání. Jak uvádí Z. Karabec, *původně bylo uvěznění používáno jako zabezpečovací prostředek, tedy jako vazba zločinců očekávajících rozhodnutí soudu o trestu, či jako nátlak na dlužníky, aby splnili své závazky a aby byli k dispozici věřitelům (citovány jsou příklady o tomto účelu uvěznění již z doby starého Řecka*

a Říma).²⁶⁶ Pokud bylo uvěznění používáno jako trestní sankce, vedlo k vytváření velmi krutých podmínek, za kterých se tento trest vykonával. Bylo tomu tak zejména proto, že uvržení do vězení bylo chápáno jako alternativa k tradičním trestům, tedy k popravě či k jiným fyzickým trestům a v lehčích případech k dehonestujícím sankcím (praní, cejchy aj.).²⁶⁷ Teprve nástup osvícenského absolutismu, omezení moci církve a humanismus 17. a 18. století umožnily využít věznic jako zařízení k výkonu trestu v plné míře. S tímto obdobím jsou spojena jména Ch. L. de Montesquieu, C. Beccarii či J. Benthama, díky nimž stojí penologie na pevných základech a díky nimž také počalo období postupného přechodu od krutosti k humanitě. Zásadami uplatňovanými vězeňskými systémy 19. století byly zásady práce, mlčení a separace – vězeň se nestýká s ostatními vězni, zpytuje své svědomí, nešíří se kriminální infekce, pocit opuštěnosti má vězně vést k produktivní práci a vzdělávání.²⁶⁸ Jak uvádí R. Dülmen, káznice a donucovací pracovny byly se svým systémem odstupňovaných trestů odnětí svobody výsledkem utopistického přání osvícenské společnosti spojit spravedlnost a rovnost trestu, vyhlídky na nápravu a sociální užitečnost, a ještě neztrácet ze zřetele lidskou důstojnost.²⁶⁹ Sociální užitečnost se však mnohdy projevovala v práci odsouzených, kteří byli nuceni vykonávat velmi náročnou práci za minimální, příp. vůbec žádnou odměnu.

Přechod od trýznivých podmínek a pracovního vykořisťování však byl nejdříve pouze pozvolný. Lze např. poukázat na podmínky vězeňství na našem území ještě v 1. polovině 20. století. Zákon č. 117/1852 ř. z., o zločinech, přečinech a přestupcích, který s mírnými obměnami platil až do roku 1950, sice umožňoval ukládat takové druhy trestů, jež bychom dnes nazvali alternativními, umožňoval však také uložit trest žaláře, ať už těžký či prostý, který mohl být zostřen např. ponecháním odsouzeného o chlebu a vodě, vykázáním tvrdého lože či uzavřením o samotě v temné komůrce (§ 19 cit. zákona). V případě těžkého žaláře se odsouzeným nepovolovala rozmluva, vyjma komunikace s dozorcí (§ 16 cit. zákona). Užití takových opatření je v dnešní době zcela nemyslitelné.

²⁶⁶ KARABEC, Z. a kol.: Krátkodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2000, str. 3

²⁶⁷ tamtéž

²⁶⁸ MEZNÍK, J.; KALVODOVÁ, V.; KUČHTA, J.: Základy penologie, Brno: Masarykova univerzita, 1995, str. 13

²⁶⁹ DÜLMEN, R.: Divadlo hrůzy, Praha: Rybka Publishers, 2001, str. 170

4.1 *Humanizace vězeňství*

*Neznám nic, válku nevyjímaje, co lidstvu přineslo tolik utrpení jako věznice.*²⁷⁰ Tento citát amerického právníka Clarence Darrowa nutí člověka zamyslet se nad tím, kolik utrpení a bolesti věznice lidstvu v minulosti vlastně přinesly a především kolik utrpení a bolesti v současnosti přinášejí. V našich podmínkách se o NTOS hovoří jako o nejpřísnějším trestu, jehož je třeba dle interpretace zásad ultima ratio a subsidiarity trestní represe užívat jen v těch nejkrajnějších případech, pokud již nelze dosáhnout ochrany společnosti jinými prostředky, resp. tresty. Pokud by zůstalo jen u obecného tvrzení, zdá se, že by to v praxi nemuselo vyvolávat žádné potíže. Avšak vzhledem k tomu, že tento princip se promítnul do základních zásad pro ukládání trestů, kdy můžeme zmínit např. § 55 odst. 2 TZ, je třeba, aby ve skutečnosti každý pachatel trestného činu trest vězení jako nejpřísnější opravdu vnímal. Jestliže tomu tak není, trestní zákoník dostatečně neodráží realitu společnosti, což může vést ke snižování jeho vynutitelnosti. Trestání představuje v jakékoli sociální skupině nezastupitelný prostředek kontroly dodržování právních či jiných povinností, což je nezbytným předpokladem k zachování řádu společnosti. Připustíme-li, že existují případy, kdy odsouzení chápou svůj pobyt ve vězení jako žádanou součást svého života, pak nezbývá než konstatovat, že zákonný katalog trestů byl co do citelnosti vyčerpán a není již tedy takové pachatele čím potrestat. Tento závěr přivádí k otázce, zda je možno připustit, aby trestné činy, resp. zločiny, zůstávaly nepotrestány.

Skutečný dopad TOS na odsouzeného je možno objektivizovat dvěma různými způsoby. Prvním z nich je zkoumání teorií trestání, penologických přístupů a na jejich základě vytvořených právních předpisů, jež upravují práva a povinnosti vězňů, resp. vězeňský režim včetně definice zákonných oprávnění příslušníků a zaměstnanců VS ČR. Druhým pohledem zkoumáme, zda a jak jsou tyto předpisy skutečně uplatňovány v praxi. Pokusím se užít oba tyto přístupy.

Nejprve se však pokusím zamyslet nad tím, co je to vězení, jaké znaky jej charakterizují a jaké požadavky musí nezbytně splňovat, aby o něm ještě bylo

²⁷⁰ DARROW, C.: How to Pick A Jury, In: KUKLÍK, J.; SELTENREICH, R.: Dějiny anglo-amerického práva, Praha: Linde Praha, a.s., 2007, str. 559

možno mluvit jako o trestu. Řečeno bez obalu, je třeba zjistit, kam až může humanizace vězeňství zajít, aby stále bylo co humanizovat.

Vrátíme-li se o zhruba tři století zpět, ocitáme se v době zásadních společenských změn, jež ovlivnily nejen oblast lidských práv, politických svobod či organizace veřejné moci, ale rovněž náhled na uplatňování trestní odpovědnosti za porušení práva. V této době se zrodily nejen moderní konstituce definující vztah občana a státu, z jejichž odkazu dodnes čerpáme, ale také nové teorie trestání, skrze něž se prosazuje státní moc a dodržování právních povinností touto mocí ukládaných. Trestní právo v této době prošlo tak zásadní reformou, jejíž dosah dosud nebyl překonán.

Podstata této reformy spočívala jednak v položení základů spravedlivého procesu, kdy můžeme jmenovat např. postupné posilování nezávislosti justice, zavedení principu presumpce neviny či zajišťování práva na obhajobu, jednak v humanizaci při ukládání a výkonu trestů. Oba tyto směry pramenily z totožného zdroje, resp. popření inkvizičního procesu jako specifického nástroje, spojujícího v jediném okamžiku vyšetřování a zároveň trestání zločinů. Úsilí reformátorů bylo zejména zaměřeno na odstranění nepochopitelné krutosti, nadměrného utrpení a zjevných excesů při trestání, jejichž klasickým příkladem byly veřejné popravy umučením.

V tomto okamžiku se začalo rodit vězeňství. Jako protipól upalování, čtvrcení, lámání těla v kole a dalších desítek různých neustále precizovaných praktik k oddálení smrti odsouzeného za současné maximalizace bolesti, již měl podstoupit. V tehdejších srovnání byl těžký žalář zpřísněný uzavřením ve tmavé kobce o chlebu a vodě bezpochyby humánním trestem.

Přísnost věznění, míra utrpení, kterou museli odsouzení snášet, byla v 18. a 19. století ovlivňována především podmínkami výkonu trestu, které spočívaly ve špatném fyzickém a psychickém zacházení, nevhodných hygienických podmínkách apod. To se však jevilo spíše jako vedlejší produkt základního cíle, jímž bylo dosahování absolutní kontroly nad chováním odsouzených. Tomuto cíli se podřizovalo jednak vnější střežení vězňů (zdi, mříže atd.), jednak důsledný vnitřní režim zacházení (omezení pohybu a mluvení, rigorózní harmonogram činností apod.). Každé sebemenší porušení stanovených pravidel vedlo k okamžitému

potrestání. Vězeň představoval pracovní sílu, jejíž povinností bylo splácet dluh společnosti. Věznění tedy bylo (a při zachování základních lidských práv stále má být) prostředkem k výchově pachatele prostřednictvím důsledného dodržování disciplíny. Nepřetržitý dozor v uzavřeném prostředí, pocit, že každé jednání je sledováno a může být sankcionováno, to je to skutečné zlo, které NTOS působí vězňům. To je charakteristický znak tohoto druhu trestu, který jej odlišuje od ostatních.

Jak již bylo konstatováno, věznění se stalo vůdčím druhem trestání namísto mučících útrap. Spojuje tak v sobě konec i začátek humanizace trestání. Na jednu stranu ukončilo nelidské zacházení v jedné formě, na druhou stranu umožnilo s odsouzenými zacházet nelidsky jinými způsoby. Proces humanizace se tak nezastavil, nýbrž naopak započal. Jak uvádí M. Foucault, *zdá se, jako kdyby 18. století vyvolalo krizi ekonomie trestání, a aby ji vyřešilo, navrhlo fundamentální zákon, že trest musí brát „humanitu“ jako „měřítko“, aniž by tomuto principu, považovanému přesto za nepřekročitelný, byl dán definitivní smysl.*²⁷¹ Nedefinovatelnost pojmů humanizace – humánní je klíčový problém, který provází trestní spravedlnost do současnosti.

4.1.1 Humanizace vězeňství první a druhé generace

V průběhu desetiletí, ba dokonce staletí, bylo ustupováno od různých vězeňských opatření, která byla označována jako nelidská, přičemž postupně se zlepšovala i úroveň hygienických podmínek věznic. Temné nevětrané kobky nahradily cely, kde měli vězni k dispozici postel a nebyli poutáni řetězy. Kobky, jejichž rozměry umožňovaly pouze stání a které měly jen otvory pro dýchání (tzv. svislé rakve), působily obdiv už jen v muzeu. Vězeňská práce přestávala být prostředkem vykořisťování odsouzených a stávala se nezastupitelným nástrojem převýchovy. Násilné excesy vězeňských dozorců byly eliminovány posílením práv vězňů. To vše je tzv. humanizace první generace, ochrana tělesné a duševní integrity a důstojnosti odsouzeného.

V pozdějších fázích, zejména v druhé polovině 20. století, však do procesu humanizace začaly být vkládány určité prvky, které jdou nad rámec pouhého zákazu

²⁷¹ FOUCAULT, M.: Dohlížet a trestat, Praha: Dauphin, 2000, str. 121

zasahování do osobních a osobnostních práv vězňů. Na mezinárodní úrovni byla přijata řada smluv (např. ÚPM) či doporučení (např. Standardní minimální pravidla OSN pro zacházení s odsouzenými z roku 1955). Rezolucí Rady Evropy č. 5 z roku 1973 byla přijata Evropská vězeňská pravidla, která vycházejí ze zásady, že odnětí svobody je samo o sobě dostatečným trestem a pobyt ve vězení nemá být trestem navíc. Mezinárodně uznávaná vězeňská pravidla kladou důraz na respekt k základním lidským právům, na zajištění hygienických, zdravotních a sociálních potřeb. V zacházení s vězni má dominovat vzdělávání a resocializace. EVP byla revidována doporučeními Rady Evropy z roku 1987 a 2006. Nutno rovněž dodat, že humanizace vězeňství se stala rovněž transparentem demokratizace společnosti. Např. J. Zapletal se domnívá, že *některá konkrétní opatření po roce 1989 jako ... humanizace vězeňství, byla přijata a chápána spíše jako omluva za trestní represí totalitního režimu, než jako příležitost najít si v nové demokratické společnosti své důstojné místo.*²⁷²

Nejen výše uvedenými dokumenty, a následně jejich rozšiřujícím výkladem, jsou ustanovována stále nová oprávnění vězňů, která je v některých případech oproti osobám na svobodě spíše zvýhodňují. Je kladen stále větší důraz na ochranu soukromí odsouzených (Čl. 18.1 EVP z roku 2006), což může za určitých okolností omezovat možnost zachování disciplíny. V současnosti je např. třeba odsouzeným zajišťovat dostatečné možnosti pro rekreační činnosti (Čl. 27.3 EVP z roku 2006). Příkladem zmíněného rozšiřujícího výkladu je nutnost poskytovat zdravotní péči ve vyšší kvalitě, než jakou by mohli odsouzení dosáhnout na svobodě. Ze zprávy úřadu veřejného ochránce práv vyplývá, že „základní principy obsažené např. v Evropských vězeňských pravidlech nebo i v Nařízení Generálního ředitelství VS ČR č. 86/2007 vycházejí z toho, že stát tím, že určitou osobu zbavil svobody, převzal za ni do jisté míry zodpovědnost, mj. v tom, že jí bude poskytována řádná zdravotní péče, tu jistě nelze omezovat pouze na tzv. „neodkladnou“ nebo život „zachraňující“. Nedostatek finančních prostředků proto nemůže být důvodem odepření jiné než „neodkladné“ nebo dokonce „život zachraňující péče“.“²⁷³ Čl. 40.5 EVP však výslovně uvádí, že pro vězně musí být zajišťovány veškeré „nezbytné“

²⁷² ZAPLETAL, J. a kol.: Kriminologie: Díl I. Obecná část, třetí upravené vydání, Praha: Policejní akademie ČR, 1998, str. 53

²⁷³ Zpráva veřejného ochránce práv ČR z návštěvy zařízení ze dne 5. 3. 2010 sp. zn. 40/2009/NZ/JPK

lékařské, chirurgické a psychiatrické služby včetně služeb dostupných na svobodě. Čl. 40.3 uvedeného dokumentu pak stanovuje, že vězni musí mít přístup ke zdravotnickým službám dostupným v zemi bez diskriminace z důvodu jejich právního postavení. Diskriminací je třeba chápat jak diskriminaci negativní, tak pozitivní.

Hlavním motivem těchto „humanizujících“ opatření druhé generace je zmírnění dopadu omezení osobní svobody a zabránění nástupu prizonizace, což má vést k plynulému začlenění odsouzeného do společnosti po jeho propuštění. Nutno však zdůraznit, že tato opatření mohou mít i protichůdné účinky. Jestliže zmírňují dopady uvěznění, pak nutně obecně snižují citelnost NTOS. Dále je třeba vzít do úvahy, že mají-li odsouzení ve výkonu TOS více možností a prostředků k uspokojení svých potřeb, než jaké by měli na svobodě, pak tato situace může nežádoucí adaptaci na vězeňské prostředí spíše vyvolávat a zároveň tím zvyšovat riziko nepřizpůsobení se životu v reálných podmínkách po propuštění, což může vést k opakování trestné činnosti.

Humanizace druhé generace vyplývá z důsledné aplikace relativní teorie trestání (trestá se, aby nebylo páčáno zlo – punitur, ne peccetur), která odmítá retributivní účinky trestu. Jak uvádí Černíková, *nápravné úsilí se v minulosti zaměřovalo na změnu osobnosti pachatele, na změnu jeho chování, usilovalo se o zabránění recidivě, mělo „odléčit“ sociální nemoc – kriminalitu a též jiné patologické charakteristiky, které se vyskytovaly v pozadí kriminálního chování. V současné době je předmětný obsah nápravného úsilí zaměřen na přispění k znovuobnovení sociálně odpovědného chování (dle možností pachatele); odvíjí se od represivního, direktivního, manipulativního zacházení k zacházení, které je podněcující, které poskytuje možnosti rozvíjení chování sociálně kompetentnějšího s narůstající mírou sociální odpovědnosti, s uplatněním orientace na budoucnost.*²⁷⁴ Nelze se ubránit dojmu, že těmito argumenty je jinými slovy řečeno, netrestejme pachatele trestných činů, nýbrž jim ukažme, jaké možnosti mají jiní lidé na svobodě, které třeba oni nikdy mít nebudou. Černíková rovněž uvádí, že *svobodný člověk, aniž by si to uvědomoval, disponuje značnou sociální integritou. Je vázán v rodinných strukturách, buduje si pracovní a profesní kariéru, stýká se s lidmi,*

²⁷⁴ ČERNÍKOVÁ, V. a kol.: Základy penologie pro policisty, Praha: PA ČR, 2002, str. 39

keré má rád a kterým důvěřuje a může se na ně spolehnout. Rozpad sociální integrity je tvrdý a vede velmi často k pocitům vyvrženosti, odcizení a izolaci. Mnoho odsouzených propadá beznaději, depresi a zoufalství.²⁷⁵ Nejsou tyto zobecňující představy o pachatelích trestných činů, resp. vězňů, příliš ideální? Opravdu mají všichni vězni takto podnětné sociální zázemí, že uvěznění způsobí rozpad jejich sociální integrity? Odpověď na tyto otázky pravidelně nacházím v citátu odsouzeného z věznice se zvýšenou ostrahou krátce před tím, než by měl být propuštěn: „Já nemůžu žít venku, tam je to horší než tady.“

Domnívám se, že základním a de facto jediným kritériem pro humanizaci vězeňství je zabránění krutému, nelidskému a ponižujícímu zacházení a trestání. Vodítkem k tomu, co má být za uvedená jednání považováno, mohou být rozsudky ESLP (srov. oddíl 1.8.4). Tento soud např. ve svém rozhodnutí Jalloh proti Německu z roku 2006 (a v řadě dalších) konstatoval, že „má-li být určitý trest či zacházení označeno za „nelidské“ nebo „ponižující“, utrpení nebo pokoření musí v každém případě jít nad rámec toho, co je neodmyslitelně spjata s legitimním zacházením nebo trestem.“ Dle mého názoru pak jinými slovy říká, jestliže jsou specifická omezení charakteristickými znaky výkonu určitého trestu, pak se nemůže jednat o zacházení porušující základní lidská práva a svobody. Pokud jsou tedy charakteristickými znaky výkonu TOS nutnost kontroly chování odsouzených, dodržování disciplíny a izolace kriminálně narušených jedinců v uzavřeném prostředí, pak tlak na ochranu jejich soukromí, omezování zákonného užívání donucovacích prostředků či omezování kvantity vnějšího střežení věznic jsou opatření v rozporu s podstatou tohoto trestu. Pokud je aplikace těchto opatření případně argumentována ochrannou základních lidských práv, pak by muselo být řečeno, že trest vězení je v rozporu s těmito právy jako celek.

4.1.2 Výkon trestu pohledem jeho protagonistů

Při svých návštěvách věznic jsem se zaměřoval na zodpovězení otázky, jak odsouzení své uvěznění vnímají, resp. jak citelně na jejich osobu konkrétní omezení dopadají. Měl jsem možnost diskutovat jak se zaměstnanci VS ČR, tak se samotnými odsouzenými. Pokusím se nyní o sdělení některých postřehů.

²⁷⁵ ČERNÍKOVÁ, V. a kol.: Základy penologie pro policisty, Praha: PA ČR, 2002, str. 73

Po dobu trvání výkonu TOS působí na odsouzené celá řada vlivů. Programy zacházení, hygienické podmínky, chování personálu věznice a mnoho dalších faktorů je podrobena neustálé vnější i vnitřní kontrole, aby se zabránilo špatnému zacházení s vězni. To, jestli je určité zacházení pro vězně nepříjemné, příp. jim působí újmu, posuzují kontrolní orgány mnohdy svými vlastními měřítky. M. Foucault tento přístup pregnantně popsal, když uvedl: *Formulace principu, že trestání musí zůstat „humánní“, je u reformátorů vyjádřeno první osobou. Jako kdyby se senzibilita vyjadřovala přímo tím, kdo mluví; jako kdyby tělo filozofa či teoretika vstoupilo mezi náruživost kata a popravovaného, aby prosazovalo vlastní zákon a vnutilo jej nakonec celé ekonomii trestání.*²⁷⁶ Ačkoli hovořil o praxi 18. století, jak vidno, přístup se příliš nezměnil. Stále jsou v kontrolních zprávách pronášeny některé obecné výroky, jak je to či ono opatření ponižující a nelidské, aniž by tyto zprávy např. obsahovaly údaje, kolik odsouzených se setkala se špatným zacházením a v čem spatřují jeho ponižující charakter. Nezřídka se dokonce objevují i konstatování, že ačkoli se při kontrolních návštěvách žádné špatné zacházení nepotvrdilo, neznamená to prý, že k němu nedochází.

Díky mým vlastním šetřením, které jsem provedl na podzim roku 2008 formou dotazníkového průzkumu u 795 odsouzených ve věznicích a vazebních věznicích na severní Moravě, kdy byla respondentům mj. položena otázka, jaká omezení či opatření ve výkonu TOS považují za nepříjemná, mohu konstatovat, že odsouzení jako nepříjemné nejvíce vnímají nedostatek soukromí (soužití s dalšími odsouzenými na omezeném prostoru, svlékání při osobních prohlídkách, odposlech telefonu), poté nedostatečné hygienické podmínky (sprchování jen ve vymezeném čase, společné toalety), málo aktivit, vycházek, peněz a balíčků, prověrky početního stavu, dodržování stanoveného řádu, omezení kontaktu s osobami na svobodě. Ani jeden odsouzený jako nepříjemný důsledek uvěznění nevedl šikanu (ať už ze strany dozorců nebo ostatních odsouzených), fyzická zranění, psychické útrapy, nedostatečnou lékařskou péči, hlad apod. Odsouzení si stěžují na opatření, která nelze od výkonu TOS oddělit. Na důsledky plynoucí z prostého faktu, že je větší množství osob umístěno na relativně malém prostoru bez možnosti tento prostor

²⁷⁶ FOUCAULT, M.: Dohlížet a trestat, Praha: Dauphin, 2000, str. 142

opustit. Na důsledky, které jsou bezprostředně způsobeny nutností dohlížet, střežit a kontrolovat chování vězňů.

Ačkoli jde o esenciální součást TOS, odsouzení si přesto na výše zmíněné nedostatky, týkající se nedostatku soukromí, pravidelných kontrol apod., stěžují. Stěžují si jak v rámci interního postupu uvnitř věznice, tak u ostatních kontrolních orgánů. Předmětem stížností bývají mnohdy absurdní skutečnosti, např. vězeň z okna své cely nevidí stromy, na vězeňském bloku je odsouzeným k dispozici pouze jeden vaříč na vodu, na oknech jsou mříže apod. Podávání stížností se pro řadu vězňů stalo jakousi šachovou hrou, díky níž chtějí dosáhnout svých požadavků. Ne, že by jimi dosáhli vysazení stromu před svou cely, ale mohou pro administrativní zátěž při jejich vyřizování vést k demotivaci vychovatelů či dozorců ukládat a vymáhat povinnosti v případech, kde by to bylo žádoucí. Sami dozorcí přiznávají, že donutit vězně, aby si ustlal postel, je někdy nadlidský úkol. Předmětem stížností je mnohdy i to, že odsouzený byl v jiné věznici zvyklý na určité výhody a po přeložení do věznice jiné mu již poskytovány nejsou. Jak vyplývá z výroční zprávy VS ČR, „od roku 2007 se zvyšuje počet šetřených stížností. V roce 2009 bylo prošetřeno a uzavřeno 1585 stížností. Proti předchozímu roku byl zaznamenán nárůst počtu vyřízených stížností o 81. Počet stížností důvodných, částečně důvodných a důvodných z objektivních příčin meziročně mírně vzrostl, ze 120 na 126, jejich procentní zastoupení zůstalo nezměněno (8,0 %).“²⁷⁷

Vychovatelé jedné z navštívených věznic mi při rozhovoru sdělili, že určitou nepsanou politikou pro zacházení s vězni je snaha o jejich spokojenost, což někdy vede ke kuriózním situacím. Věznice např. vypíše projekt na realizaci vzdělávacích a kulturních aktivit odsouzených, na což získá prostředky ze státního rozpočtu, a uspořádá pro vězně návštěvu zoologické zahrady. K vychovateli, který odsouzené na výletě doprovázel, následně přijde jeho syn a žádá jej o peníze, neboť se školou půjdou do muzea. V jiném případě odsouzený požádal vychovatele, aby k němu zašel, neboť má nějaký problém. Vychovatel přišel k odsouzenému na cely s tím, že si udělal čas a může se mu věnovat. Odsouzený ležel na posteli a odvětil: „Vy jste tady tak brzo? Já jsem vás nečekal. Nechcete se stavit později?“ Jedná se o motivující a podnětné zacházení s odsouzenými, které je vede k řádnému způsobu

²⁷⁷ Výroční zpráva VS ČR za rok 2009 http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/PDF/plugin-annual_report_2009-Correct.pdf

života, nebo o určitou formu hýčkáni? Interně mezi zaměstnanci VS ČR se pro uvedený jev začíná užívat pojem zneschopnění či zneschopňování vězňů. Zatímco na svobodě by jakákoli osoba musela vynaložit velké úsilí a mnohdy nemalé finanční náklady na zajištění různých potřeb, ve výkonu TOS jsou vězňům tyto potřeby zajišťovány, a to často i proti jejich vůli. J. Lata, který ve svých názorech vychází z postulátu, že uvěznění z důvodu odnětí svobody je trestem již samo o sobě (Čl. 64 EVP z roku 1987), dovozuje, že z *povinnosti šetřit základní práva trestaných vyplývá povinnost zdržet se při výkonu trestu všech opatření, která jej zcitelňují a přitom nemají význam pro naplnění jeho funkce, resp. jejich citelnost pro trestaného je neadekvátní sledovanému účelu.*²⁷⁸ S jeho názorem souhlasím, avšak tvrdím, že režim výkonu TOS by měl být zpřísněn, minimálně odebráním neodůvodněných výhod, na takovou úroveň, aby odsouzeným způsobil újmu a tím plnil svou funkci. Zpřísnění však nesmí být způsobeno plošně všem odsouzeným, nýbrž individuálně podle kvality plnění programu zacházení a dodržování vězeňského řádu v rámci PSVD. Jako zcela nepatřičný pak hodnotím názor uveřejněný ve zprávě CPT, podle něhož je třeba vytvářet dostatečný program aktivit (práce, vzdělávání, sport, atd.) s cílem pozvednout celkovou pohodu vězňů.²⁷⁹ Pachatelé trestných činů byli odsouzeni ne proto, aby vedli pohodový život, nýbrž proto, aby splatili svůj dluh společnosti a prostřednictvím způsobené újmy byli vedeni k nápravě.

Dovolím si ještě krátkou poznámku o prvotní fázi uvěznění. Obecně bývá konstatováno, že nejtvrďší dopady na odsouzeného má právě počáteční fáze uvěznění, a to zejména při prvním uvěznění, přičemž následně se vnímání citelnosti postupně oslabuje. Dotazem na zaměstnance nástupních věznic, kde odsouzení vykonávají trest asi měsíc po svém nástupu do výkonu trestu, jsem zjistil, že tento tzv. šok z uvěznění probíhá zhruba u 5 – 10% odsouzených a trvá zpravidla 2 až 3 dny, v individuálních případech nejdéle 1 až 2 týdny. V řadě případů se v této době dostavují abstinenční příznaky (dle zjištění věznice je téměř 50% testů při kontrolních vyšetřeních pozitivní na přítomnost návykových látek). Z výsledků dotazníkového šetření u samotných odsouzených (viz. Příloha) jsem zjistil, že

²⁷⁸ LATA, J.: Přísnoť musí bejt! (?), In: Státní zastupitelství, Praha: LexisNexis, č. 1, 2008, str. 37

²⁷⁹ Standardy CPT: „Podstatné“ části obecných zpráv CPT, Štrasburk: Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, 2004, str. 17

vnímání negativních dopadů uvěznění se dokonce u respondentů s každým dalším uvězněním nepatrně zvyšovalo. Rovněž je třeba poukázat, že 9 odsouzených (8 ve věznici s dozorem a 1 ve věznici pro mladistvé), kteří vykonávali svůj první měsíc ve věznici, hodnotili dopady uvěznění na svou osobu oproti všem ostatním skupinám respondentů nejmírněji.

4.1.3 Boot camps

Jako modelový příklad, na nějž je možno poukázat jako na kontrast vůči režimu výkonu TOS v České republice, byly vybrány americké boot camps. Uvedené modely můžeme porovnávat z celé řady různých hledisek. Pro účely této práce se budu především zabývat otázkou, zda jednoznačně přísnější a náročnější režim boot camps odporuje základním lidským právům či nikoli.

„V dnešní době nárůstu kriminality, přeplněnosti věznic a zvýšeného počtu recidivujících pachatelů se představitelé trestní justice vypořádávají s vážnými problémy, jak nalézt inovační řešení. Snaha o nalezení řešení uvedených problémů vyústila ve vytvoření zajímavých výchovných programů, o nichž se U. S. Bureau of Prisons domnívá, že by mohly představovat efektivní metodu převýchovy prvotrestaných pachatelů. Shock incarceration program, také známý jako boot camp, je vězeňský program založený na principu tradičních vojenských boot camps. Tento program, jenž se v nápravném systému některých amerických států objevil koncem 80. let minulého století, vystavuje vězně dennímu režimu tuhé disciplíny, práce, fyzického tréninku a vojenského drilu. Některé programy navíc zahrnují poradenství pro osoby zneužívající návykové látky a základní a střední vzdělání pro dospělé.“²⁸⁰ Těžiště nápravného působení tak u těchto programů není v pouhém vytváření podmínek pro seberealizaci, nýbrž v působení skutečné újmy odsouzeným, ať už fyzické či psychické. Toto působení pak doprovází vzdělávací a resocializační programy, které poskytnou odsouzeným možnost získat znalosti a dovednosti pro řádné uplatnění ve společnosti po propuštění z věznice.

²⁸⁰ přeloženo z KLEIN-SAFFRAN, J. et al: Boot Camp for Prisoners [online], In: FBI Law Enforcement Bulletin, č. 10, 1993, [cit. 2011-02-14], dostupné z WWW http://www.bop.gov/news/research_projects/published_reports/gen_program_eval/oreprbootcamp.pdf

Shock incarceration programs však nejsou určeny pro všechny odsouzené. Kritéria jsou nastavena poměrně restriktivně. „Existuje šest základních požadavků, které musí všichni účastníci programu boot camps splnit. Odsouzený by měl vykonávat trest ve výměře mezi 12 až 30 měsíci, vykonávat první trest ve věznici, přičemž je možno připustit dřívější krátkodobé uvěznění. Rovněž by měl dobrovolně souhlasit s účastí na programu. Na druhou stranu by odsouzený neměl představovat bezpečnostní rizika, být starší třiceti pěti let a mít jakákoli zdravotní omezení.“²⁸¹ Zatímco věková a zdravotní omezení jsou zcela pochopitelná, zůstává otázkou podstata dobrovolné účasti na tomto programu. Osobně se domnívám, že možnost volby vylučuje, aby odsouzený chápal daný režim jako trest.

Srovnajme také časový rozvrh dne. „Budíček je v 5.00, po něm následuje prověrka početního stavu a třicetiminutový fyzický trénink. V 6.45 probíhá snídaně a kontrola ubytovacích prostor. V 8.00 musí vězni „pochodovat“ k určenému zaměstnání, vzdělávacím či poradenským aktivitám, které jsou v 9.15 na 15 minut přerušeny vojenským drilem. Ve 12.00 započne zdravotní přestávka s obědem do 13.00, kdy vězni pokračují v pracovních, vzdělávacích a poradenských aktivitách. V 16.30 následuje fyzický trénink vojenského typu a v 17.30 večeře. Po 18.30 dále pokračují pracovní a společné aktivity. Na 20.40 připadá konec pracovního dne a prověrka početního stavu. Ve 22.00 se zhasínají světla. V neděli a ve svátky je možno časový rozvrh uvolnit a umožnit odsouzeným osobní telefonické hovory, využití duchovních služeb a osobního volna. Sledování televize a poslech rozhlasu je zcela vyloučen.“²⁸²

V prostředí České republiky si lze jen stěží představit, jak se odsouzení podrobují vojenskému drilu, jak pracovní přestávky vyplňují náročným fyzickým cvičením, jak během výkonu trestu nesledují televizi. Stačí nahlédnout do některých vnitřních řádů věznic a zjistíme, že v III. PSVD, která je určena pro vězně neplnící řádně své povinnosti, kázeňsky trestané, nepřizpůsobivé apod., mohou tito odsouzení sledovat televizi až do 22.00 hodin. Byla by tedy opatření po vzoru boot

²⁸¹ přeloženo z KLEIN-SAFFRAN, J. et al: Boot Camp for Prisoners [online], In: FBI Law Enforcement Bulletin, č. 10, 1993, [cit. 2011-02-14], dostupné z WWW http://www.bop.gov/news/research_projects/published_reports/gen_program_eval/oreprbootcamp.pdf

²⁸² přeloženo tamtéž

camps v našich podmínkách prohlášena za omezující základní lidská práva a svobody, příp. za kruté, nelidské a ponižující zacházení?

Základní lidská práva jsou právy základními, protože patří všem fyzickým osobám bez ohledu na jejich zaměstnání, právní postavení apod. Jestliže nemajetné osoby na svobodě nemohou sledovat televizi, protože ji nemají, nebo jim dodavatel elektrické energie přestal poskytovat služby, což zatím není považováno za porušení lidských práv, nemůže existovat právní nárok, natož morální, aby ji odsouzený v boot camp či v III. PSVD sledovat mohl. Jestliže neodporuje LZPS, aby podmínky zdravotního pojištění a finanční prostředky osoby na svobodě znemožnili provedení nadstandardního zdravotnického zákroku či jiné léčby této osobě, pak takový přístup nemůže porušovat ani práva vězňů. Řada odsouzených v rámci mého výzkumu do dotazníků napsala, že jim vadí nedostatek aktivit, sportovního vyžití a vycházek. Vzbuzuje to ve mně pocit, že se nudí. Proto by možná Shock incarceration program uvítali.

4.2 Právní úprava na úseku vězeňství

Vzhledem k tomu, že věznice je relativně velmi zřetelně a pevně ohraničený materiální a psychosociální prostor, v němž se každodenně odehrávají četné mezilidské interakce, do kterých vstupují především vězni a vězeňský personál, s podstatně nižší četností pak orgány činné v trestním řízení, dále obhájci, příbuzní a přátelé vězňů při návštěvách, případně jiné osoby,²⁸³ je nutno tyto mezilidské interakce regulovat, přesně stanovit konkrétní práva a povinnosti těchto osob, a především závazným způsobem stanovit limity a omezení chování odsouzených. Jediným možným prostředkem této regulace jsou právní normy a zejména zákony, neboť na základě nich je možno osobám povinnosti ukládat a rovněž jejich dodržování vyžadovat, popř. jejich nedodržování trestat (Čl. 2 odst. 3, Čl. 39 LZPS).

Nejdůležitějším právním předpisem pro výkon TOS je zák. č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody (ZVTOS). Není však jedinou a výlučnou normou, která se na tento úsek vztahuje. Veškerou činnost konkrétních subjektů je nutno posuzovat z hlediska dalších, a to buď obecnějších či konkrétnějších právních norem jak na poli vnitrostátního, tak mezinárodního práva.

4.2.1 Mezinárodní spolupráce

Mezi mezinárodně právní dokumenty, ať již speciálně či okrajově zaměřené na oblast vězeňství, můžeme zařadit mezinárodní smlouvy, jako např. Všeobecnou deklaraci lidských práv Valného shromáždění OSN z roku 1948, Úmluvu o ochraně lidských práv a základních svobod z roku 1950 (ve Sbírce zákonů je uvedena jako sdělení MZV č. 209/1992 Sb.), Úmluvu proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání z roku 1984 (implementována vyhláškou č. 143/1988 Sb.), Evropskou úmluvu o zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání z roku 1987 (ve Sbírce zákonů je uvedena jako sdělení MZV č. 9/1996 Sb.) atd. Na mezinárodní smlouvy pak dále navazují četné rezoluce, prohlášení či doporučení. Mezi významné lze zařadit např. rezoluci Valného shromáždění OSN z roku 1955 (1957), stanovující Standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni, rezoluci stejného orgánu č. 43/173, upravující soubor

²⁸³ HÁLA, J.: Úvod do teorie a praxe vězeňství, České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005, str. 46

principů pro ochranu všech osob zbavených osobní svobody či uvězněných. Jako podstatná lze pak označit doporučení Výboru ministrů Rady Evropy č. Rec (2006) 2 o Evropských vězeňských pravidlech a č. Rec (2008) 11 o Evropských pravidlech pro mladistvé pachatele vystavené sankcím nebo opatřením. Zmíněný výbor pak během své existence vydal celou řadu dalších doporučení týkajících se např. vzdělávání ve věznicích (Rec (89) 12), možností opustit věznici (Rec (82) 16), etických a organizačních aspektů zdravotní péče ve vězeních (Rec (98) 7) apod. Na všechny tyto dokumenty u nás odkazuje a z nich rovněž čerpá v roce 2005 sestavená Koncepce rozvoje českého vězeňství.²⁸⁴

Mezistátní spolupráce na vládní úrovni sice v současnosti dosahuje určitých úspěchů a některé snahy o zlepšování stavu vězeňství se již podařilo realizovat, naráží ovšem na problémy spojené s důsledným uplatňováním státní suverenity a zejména územní výsosti. Každý stát se snaží ponechat si správu vězeňství ve své výlučné kompetenci a dokumenty přijaté na mezinárodních konferencích či v rámci mezinárodních organizací mají spíše nezávaznou a deklaratorní povahu. Přesto však napomáhají vytyčovat konkrétní cíle a zásady, k nimž by měly státy směřovat, a díky domácím zákonodárcům, kteří se jimi někdy inspiroují, dostávají konkrétní závaznou podobu. V kontrastu s tím pak vystupuje role ESLP, který díky své rozhodovací činnosti vytváří účinný nástroj k prosazování EÚLP a v ní především Čl. 3, dále pak činnost CPT prosazující závazky z Evropské úmluvy o zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání z roku 1987.

4.2.2 Předpisy vnitrostátního práva

ZVTOS, stejně jako všechny ostatní právní předpisy a interní normativní právní akty, musí být v souladu s ústavním pořádkem České republiky, zejména s Úst. a LZPS (Čl. 112 odst. 1 Úst.). Činnost orgánů veřejné moci je zde zásadně definována jako činnost sloužící všem občanům, kterou lze uplatňovat jen v případech, mezích a způsoby stanovenými zákonem (Čl. 2 odst. 3 Úst.). Orgány, které jsou v rozsahu své pravomoci oprávněny vykonávat zákonem stanovenou správní a rozhodovací činnost v souvislosti s výkonem TOS, musí nadto respektovat také ustanovení LZPS, a to především ustanovení oddílu prvního hlavy druhé

²⁸⁴ srov. Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015, Praha: Generální ředitelství VS ČR, 2005

o zaručování základních lidských práv a svobod a o přípustných hranicích jejich omezování.

Předmětem úpravy ZVTOS je řešení otázek, kdo je orgánem zajišťujícím výkon trestu, jaká jsou práva a povinnosti odsouzených (korespondence, návštěvy, dodržování kázně a pořádku atp.). Dále pak upravuje vnější a vnitřní diferenciaci, zacházení s odsouzenými, specifika výkonu trestu u žen, odsouzených trvale pracovně nezařaditelných, s poruchami duševními a s poruchami chování, výkonu doživotního trestu, výkonu trestního opatření u mladistvých aj.

V oblasti kontroly a prevence patří mezi významné právní předpisy TZ, TŘ, ZSM, zák. č. 200/1990 Sb., o přestupcích. V oblasti upravující existenci, postavení a činnost orgánů veřejné správy stojí za zmínku především zák. č. 2/1969 Sb., kompetenční zákon, zák. č. 6/2002 Sb., o soudech a soudcích, ZSZ, ZVS, zák. č. 500/2004 Sb., správní řád, SŘS. Všechny předpisy jsou uváděny pochopitelně ve znění pozdějších předpisů, pokud byly v mezidobí vydány.

Užší a konkrétnější úpravu výkonu TOS najdeme ve vyhlášce Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 Sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody (ŘVT). Je to právní předpis navazující na ZVTOS a podrobněji provádí jeho některá ustanovení, např. o přijímání, umístování, přemístování a propouštění odsouzených, zajišťování práv odsouzených a jejich sociálního postavení (např. ubytování, užívání telefonu či ochranu práv a oprávněných zájmů odsouzených), realizaci programu zacházení a zaměstnávání odsouzených, zajištění pořádku a bezpečnosti, prostředky k dosažení pořádku a kázně (kázeňské tresty a odměny), podrobněji rozvádí specifika výkonu trestu a vykládá další otázky obecně upravené ZVTOS.

4.2.3 Vnitřní řády věznic

Z hlediska výkonu TOS jsou významné i vnitřní řády věznic, které ovšem nemají povahu obecně závazného právního předpisu.²⁸⁵ Jsou zvláštním druhem vnitřního předpisu orgánu veřejné správy a lze je považovat za tzv. provozní či ústavní řády. Svými určitými vlastnostmi však i v této skupině jsou předpisem sui generis, neboť jen těžko nalzáme jim podobné. Podle právní nauky se vnitřní předpisy opírají o právem založené vztahy nadřízenosti a podřízenosti a zavazují

²⁸⁵ KRATOCHVÍL, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009, str. 509

buď přímo osoby s různým postavením v jedné organizační jednotce, tj. jsou přímo určeny všem pracovníkům organizace, nebo zavazují celé podřízené organizační jednotky.²⁸⁶ Naproti tomu mezi specifické znaky provozních řádů patří především to, že upravují podmínky užívání nějakého zařízení veřejností a ta se takovým podmínkám dobrovolně podřizuje, aniž je tím omezována ve svých právech a svobodách vně takových zařízení.²⁸⁷ Odlišnost vnitřního řádu věznice je tedy zřejmá. Nezavazuje jen pracovníky věznice, ale i vězně. U nich však nelze hovořit o dobrovolnosti plnění stanovených povinností, neboť jsou tam na základě rozhodnutí soudu, přičemž nemají možnost volby, zda určitá omezení plnit budou či nikoli. A právě tato donucovací povaha klade velké nároky na řádné a s právními předpisy souladné zpracování a vydání těchto řádů.

Vnitřní řád věznice stanoví její ředitel se souhlasem Generálního ředitelství VS ČR (přihlížeje k vzorovému vnitřnímu řádu vydanému Generálním ředitelstvím VS ČR) na základě zmocnění obsaženého v § 14 ZVTOS. Upravuje denní rozvrh chodu věznice, činnost odsouzených a jejich podíl na řešení otázek souvisejících se životem ve věznici. Podrobnost a konkrétnost vnitřního řádu se dá demonstrovat na některých částech, které např. upravují maximální povolené množství elektrických lampiček na celu, kolikrát týdně se koupají odsouzení pracující oproti odsouzeným nezařazeným do práce, účet peněz v úschově, účet kapesného nebo úložného, ordinační hodiny zubní anebo všeobecné ambulance atp.

Jak bylo již výše predestřeno, je při sestavování vnitřních řádů věznic třeba největší pozornost věnovat souladu těchto řádů s obecnými právními předpisy. Občas se totiž stává, že ve snaze nalézt nejvhodnější řešení místních poměrů řády upraví některé podmínky v rozporu se zákonem. Pro příklad této nevhodné úpravy lze zmínit vnitřním řádem uloženou povinnost odsouzeného vstát při příchodu pracovníka VS ČR do cely.²⁸⁸ Tato povinnost oporu v zákoně nemá, a není ji tudíž možno takto interním normativním právním aktem ukládat, popř. její nesplnění kázeňsky trestat. Stejného cíle zaměstnanec VS ČR dosáhne, uloží-li odsouzenému tuto povinnost pokynem či příkazem, kdy tento příkaz je odsouzený povinen splnit (§ 28 odst. 1 ZVTOS).

²⁸⁶ HENDRYCH, D. a kol.: Správní právo: Obecná část, 5. rozš. vyd., Praha: C. H. BECK, 2003, str. 114

²⁸⁷ tamtéž, str. 115

²⁸⁸ Vnitřní řád věznice Mírov, aprobovaný pod č. j. 15/80/2005-GŘ/335, str. 16

4.3 Vězeňský režim

4.3.1 Průběh výkonu trestu

Jak je uvedeno v § 3 odst. 1 ŘVT, který svým obsahem navazuje na § 6 odst. 1 ZVTOS, odsouzeného je možné přijmout do výkonu TOS jen na základě pravomocného a vykonatelného rozhodnutí soudu a nařízení výkonu TOS dle § 321 odst. 1 TŘ, eventuálně na jejich základě vydané výzvy soudu k nastoupení výkonu TOS (dle téhož ustanovení) či příkazu soudu k dodání odsouzeného do výkonu TOS, pokud se odsouzený vyhýbá nebo odmítá výkon trestu nastoupit (§ 321 odst. 3 TŘ). Z uvedeného vyplývá, že odsouzený může nastoupit výkon trestu buď dobrovolně, nebo bude do výkonu trestu dodán, vždy však musí být při přijetí založena do osobního spisu odsouzeného výše uvedená rozhodnutí, s výjimkou písemného vyhotovení pravomocného rozsudku, které může být věznici zasláno dodatečně, avšak bez zbytečných průtahů. Takto zákonem připuštěná varianta, že věznice nemá v okamžiku nástupu odsouzeného do výkonu trestu hodnověrný doklad o vykonatelnosti nařízeného TOS, ve mně budí pochybnost o správnosti postupu zákonodárce. Při přijetí je zejména důležité ověřit totožnost odsouzeného, aby nedošlo k záměně, a provést některá opatření týkající se bezpečnosti nebo hygieny. Ověřování totožnosti může být bez údajů uváděných v písemném vyhotovení pravomocného rozsudku někdy složité. V rámci získávání podkladů pro svoji práci jsem se dozvěděl z vyjádření informovaných zaměstnanců VS ČR, že někdy trvá dosti dlouho (řádově měsíc i více), než příslušný soud písemné vyhotovení pravomocného rozsudku dodatečně doručí.

Přijetí provádí tzv. nástupní věznice, resp. věznice, v jejímž obvodu má odsouzený své bydliště. Jakmile odsouzený podstoupí kontrolu totožnosti, osobní prohlídku, hygienická a protiepidemická opatření, prohlídku osobních věcí, kdy jsou mu ponechány pouze věci nenarušující výkon a účel trestu, musí být dle § 6 odst. 2 ZTVOS prokazatelně seznámen se svými právy a povinnostmi podle tohoto zákona, řádu výkonu trestu a s vnitřním řádem věznice. Podle mého názoru je tento seznam předpisů, s nimiž má odsouzený povinnost se seznámit, pro potřeby prvotního seznámení s režimem výkonu TOS dostatečný. Ovšem z hlediska potřeby vychovávat vězně k řádnému respektování celého právního řádu to již dostatečné

není. Všechny vztahy uvnitř věznice musí být, jak bylo výše zmíněno, důsledně právně upraveny a v daleko větší míře než v běžném životě je třeba klást důraz na uplatňování a kontrolu dodržování konkrétních práv a povinností. Nejde to však dělat jen „represivními“ opatřeními (např. kázeňskými tresty), ale především preventivně tak, že odsouzené budeme systematicky a hlavně soustavně seznamovat i s ostatními důležitými právními předpisy či jednotlivými normami. Na druhou stranu si však nelze dělat iluze, že bychom jim poskytovali právnické vzdělání na vysokoškolské úrovni.

K prvotnímu ubytování po nástupu výkonu TOS slouží přijímací oddělení věznice. Zde by měl být odsouzený jen po krátkou dobu, zpravidla ne déle než jeden týden, a podstoupit zde preventivní vstupní lékařskou prohlídku i potřebná laboratorní a diagnostická vyšetření (§ 6 ŘVT). Dle podmínek § 7 odst. 1 ŘVT následně rozhodne Generální ředitelství VS ČR, do které věznice bude odsouzený umístěn. Adaptace na vězeňské prostředí již v konkrétní věznici, kde bude výkon trestu nadále prováděn, je jednou z nejproblematictějších fází celého procesu nápravy. Zmírnit určitý šok, vznikající především u prvovězněných, a připravit odsouzeného na všechna specifika režimu každé konkrétní věznice mají na starosti odborní zaměstnanci na nástupním oddělení (§ 8 odst. 1 ŘVT). V tomto okamžiku je jejich důležitým úkolem v součinnosti s odsouzeným správně nastavit program zacházení a řádně jej seznámit s patřičnými právními předpisy a vnitřním řádem, neboť to do značné míry předurčí úspěšnost plnění výchovného účelu trestu. Program zacházení je stanoven pro každého odsouzeného, s výjimkou případů, kdy odsouzený má vykonat trest nebo jeho zbytek ve výměře nepřesahující 3 měsíce (§ 40 odst. 2 ZVTOS).

Přestože pobyt na nástupním oddělení zpravidla netrvá déle než dva týdny, mnohým se z něj, podle jejich slov, nechce. Z prostředí, kde si byli dosud víceméně všichni „rovni“, přichází odsouzení na oddělení výkonu trestu, kde jsou již mezi odsouzenými vytvořeny určité vztahy a někdy také mocenská hierarchie, v níž tzv. „nováčci“ patří na nejnižší stupeň. Proto je zde nutno apelovat na co nejintenzivnější aplikaci platných právních norem, aby práva všech odsouzených zůstávala v nejširší míře zachována a aby bylo učiněno zadost ustanovení § 15 ZVTOS o rovnosti práv. Trest, který vykonávají, má být spravedlivou reakcí společnosti na jejich protiprávní

čin a škodlivost tohoto činu již byla zohledněna v rámci stanovení druhu, výměry a způsobu výkonu uloženého trestu. Nelze připustit, aby přísnost trestu v rámci jeho výkonu eskalovala tím, že práva, která jsou odsouzeným ponechána, nejsou ve vězeňském prostředí respektována a dodržována.

Konkrétní denní režim pro odsouzené je v každém vězeňském ústavu stanoven vnitřním řádem věznice jak pro jednotlivé typy věznic (v jednom areálu se totiž mohou setkat i různé typy, jako např. dohled a dozor nebo ostraha a zvýšená ostraha atp.), tak pro určité skupiny vnitřní diference. V zásadě lze však denní režim rozdělit na čtyři základní části, a to činnosti v programu zacházení, zaměstnávání a vzdělávání odsouzených a volnočasové aktivity (resp. noční klid). V krátkosti bude o součástech programu zacházení pojednáno v následujících oddílech.

Protože výchovný účel trestu klade důraz na to, aby odsouzený po propuštění z výkonu TOS vedl řádný život, zapojil se do žádoucích mezilidských vztahů a pokud možno získával prostředky pro své životní potřeby prací, umísťují se odsouzení přiměřenou dobu před očekávaným skončením výkonu trestu do výstupního oddělení. Specifika tohoto oddělení jsou uzpůsobena tomu, aby se zmírňovaly rozdíly mezi vězeňským a civilním životem. *Návrat z věznice do normálního života a nepřipravenost obcí na návrat svého člena z vězení je pro mnohé propuštěné vězně hluboce traumatizující zkušeností. Nemožnost získat základní sociální azyl, přiměřené finanční prostředky i sociální kontakty je determinujícím prvkem, který tyto osoby spolehlivě přivádí zpět k trestné činnosti,*²⁸⁹ kterou v řadě případů plánují již před propuštěním, aby si usnadnily brzký návrat do prostředí jistoty.

Řada těchto výstupních oddělení interiérově spíše připomíná běžné vzdělávací či zdravotnické zařízení. Tato oddělení se však neliší jen vzhledově, nýbrž také odchylným režimem zacházení a řada z nich má svůj vlastní provozní řád (často jako přílohu k vnitřnímu řádu). Programy zacházení jsou zaměřeny na přípravu odsouzených pro samostatný způsob života, připravují je na problémy s hledáním vhodného zaměstnání a nezřídka se také řeší rodinné problémy (vztahy v manželství, rozvody, péče o děti atp.). Jak ovšem zdůrazňuje O. Motejl, *účelem*

²⁸⁹ ONDRUŠ, R.: K některým problémům spojeným s výkonem trestu odnětí svobody, ASPI 20208 (Lit.)

*výstupních oddělení není odsouzeným poskytnout lepší standard ubytování a mírnější režim, ale umožnit jim přípravu na pobyt na svobodě.*²⁹⁰

Před propuštěním z výkonu trestu věznice zjišťuje a dbá, aby odsouzený měl platné doklady totožnosti. Dále věznice odsouzeného poučí o jeho povinnostech po propuštění, např. přihlásit se k pobytu nebo dodržovat podmínky podmíněného propuštění, o právech a povinnostech uchazečů o zaměstnání a vydá odsouzenému potvrzení o jeho propuštění (§ 13 ŘVT). Kromě toho se při propuštění provede u odsouzeného preventivní výstupní lékařská prohlídka a vydají se mu věci a doklady osobní totožnosti, které má v úschově věznice (§ 14 odst. 1 ŘVT).

4.3.2 Vnitřní diferenciac

Jedním z výrazných motivačních prostředků k dosahování nápravy odsouzených je vedle kázeňského odměňování (resp. trestání) také systém vnitřní diferenciac výkonu TOS. Díky jemu je umožněn individuální přístup ke konkrétním odsouzeným na základě jejich postoje k plnění programu zacházení (srov. § 39 odst. 5 ŘVT). Tento systém je tvořen třemi prostupnými skupinami vnitřní diferenciac (dále jen PSVD), přičemž dle § 39 odst. 6 až 8 ŘVT jsou do první prostupné skupiny zařazováni odsouzení, jež převážně plní program zacházení včetně svých dalších povinností a jejich jednání i chování je v souladu s vnitřním řádem, do druhé skupiny se zařazují odsouzení mající kolísavý a nevyjasněný postoj a přístup k programu zacházení i svým povinnostem, a do třetí skupiny jsou zařazováni odsouzení, kteří převážně odmítají či neplní program zacházení; neplní své povinnosti nebo se chovají a jednají v rozporu s vnitřním řádem. O zařazení nebo změně zařazení odsouzeného rozhoduje ředitel věznice či jeho zástupce, a to dle doporučení odborných zaměstnanců (§ 39 odst. 10 ŘVT).

Jako jeden z praktických problémů při zařazování odsouzených do PSVD lze zmínit situaci při přemístění odsouzených z jedné věznice do druhé. Jelikož jsou bližší podmínky pro zařazování odsouzených do PSVD upravovány vnitřními řády věznic, které se mohou v některých ohledech lišit, může dojít k tomu, že ačkoli byl odsouzený v jedné věznici zařazen do 1. PSVD, jenom v důsledku přemístění může být v druhé věznici zařazen do 2. PSVD. Tato skutečnost je vězni často kritizována,

²⁹⁰ MOTEJL, O. a kol.: Vězeňství: Sborník stanovisek veřejného ochránce práv, Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2010, str. 59

přičemž je namítáno, že by měl být odsouzený vždy zařazen do stejné PSVD, v jaké byl před přemístěním či přeřazením. Takové paušální omezení však nepovažují za správné. Domnívám se, že odborným zaměstnancům každé věznice by měla zůstat ponechána možnost posoudit osobu odsouzeného a zařadit jej do PSVD v souladu s podmínkami konkrétní věznice. Na druhou stranu však musí zohlednit dosavadní chování odsouzeného ve výkonu TOS v předcházející věznici, a pokud byly dány dříve podmínky pro výhodnější PSVD, pak přeřazení do nižší PSVD musí být řádně odůvodněno okolnostmi novými. Konečně je třeba také poznamenat, že ačkoli se přeřazení z 1. PSVD do 2. PSVD zdánlivě jeví jako obecně přísnější opatření, rozhodně tomu tak nebude, pokud byl odsouzený zároveň přeřazen v rámci vnější diferenciaci do mírnějšího typu věznice. Konkrétně 1. PSVD ve věznici s ostrahou z povahy věci zpravidla nebude výhodnější než 2. PSVD ve věznici s dozorem.

4.3.3 Programy zacházení

Ve snaze jednak působit na odsouzeného, měnit jeho postoj k trestné činnosti a naučit jej právně konzistentnímu způsobu života, jednak zabránit procesu prizonizace, jsou v rámci výkonu TOS realizovány programy zacházení. Pod procesem prizonizace je třeba dle V. Černíkové chápat *institucionalizaci a ideologizaci, kdy institucionalizace představuje adaptaci na vysoce organizovaný vězeňský život, který je spojený se ztrátou aktivity a iniciativy, a ideologizace představuje přijetí subkulturní ideologie – přijetí subkulturních norem a pravidel.*²⁹¹ Za účelem vytváření pozitivních vlivů na chování odsouzených a eliminaci těch negativních jsou tedy dle § 36 odst. 2 ŘVT stanoveny základní oblasti různých aktivit. „První oblast aktivit tvoří tzv. pracovní aktivity, jejichž smyslem je získání pracovních návyků a dovedností. Další oblastí jsou vzdělávací aktivity, které umožňují odsouzeným dokončit vzdělání na všech úrovních (základní, střední, odborné či vysokoškolské). Třetí oblast se skládá ze speciálně výchovných aktivit, jejichž forma může být jak individuální, tak skupinová se zaměřením na terapeutické působení, osvojování si sociálních dovedností či trénink zvládání vlastní agresivity. Čtvrtá oblast spočívá v zájmových aktivitách, které rozvíjejí v souladu s účelem výkonu trestu schopnosti, vědomosti a sociální dovednosti prostřednictvím široké

²⁹¹ ČERNÍKOVÁ, V. a kol.: Sociální ochrana, Praha: Policejní akademie ČR, 1998, str. 112

nabídky, jež se odvíjí od možností dané věznice (např. kulturní, sportovní, rukodělné apod.). Poslední, pátá oblast se nazývá oblastí utváření vnějších vztahů, kdy odsouzení např. obnovují či udržují vztahy se svou rodinou a přáteli, církvemi, apod.²⁹²

Program zacházení se zpracovává na základě komplexní zprávy o odsouzeném (vytvořené v rámci pobytu na nástupním oddělení) s ohledem na délku trestu, charakteristiku osobnosti a příčiny trestné činnosti (§ 41 odst. 1 ZVTOS), a má obsahovat cíl a metody zacházení s odsouzeným. Odsouzenému je dána možnost si vybrat z nabízených variant aktivit, ovšem pokud tak neučiní, musí se účastnit tzv. minimálního programu určeného vnitřním řádem, jehož základem jsou pracovní aktivity odpovídající zdravotnímu stavu odsouzeného (§ 37 ŘVT). Program zacházení je nutno v pravidelných intervalech vyhodnocovat (srov. § 38 odst. 2 ŘVT), přičemž jeho řádné plnění je základním předpokladem pro přeřazení odsouzeného do mírnějšího typu věznice (§ 39 odst. 1 ZVTOS), příp. pro podmíněné propuštění dle § 88 odst. 1 TZ.

E. Žatecká ve své práci uvádí pesimistický názor, že *nepodmíněné tresty odnětí svobody mají spíše desocializační než resocializační účinky.*²⁹³ Tzn., že i přes veškerou snahu zaměstnanců VS ČR a zapojení odsouzených do programů zacházení se tyto odsouzené nedaří vychovat k řádnému životu. K uvedenému konstatování bych však rád podotknul, že vězení není zázračná skříňka, do níž vložíme šedou myš a vytáhneme bílou. Jestliže jsou k NTOS zpravidla odsuzováni velmi narušení pachatelé, páchající závažnější trestnou činností, a účast vězňů na výchovných programech zacházení je závislá na jejich vlastním postoji k nápravě, pak předpoklad, že věznice budou opouštět napravení jedinci, je zcela neopodstatněný. Věznice jako instituce nemůže nést zodpovědnost za nápravu odsouzeného, k té mu pouze vytváří podmínky. Naopak její odpovědnost spočívá v zajištění způsobení újmy, která má odsouzené k nápravě motivovat.

²⁹² Výroční zpráva VS ČR za rok 2009

²⁹³ ŽATECKÁ, E.: Několik poznámek k alternativním trestům z pohledu nového trestního zákoníku, In: Dny práva 2009, Sborník z konference, Brno: Masarykova univerzita, 2009, str. 1050

4.3.4 Práce odsouzených

V rámci výkonu TOS je možno podrobit odsouzené nuceným pracím nebo službám, jak vyplývá z Čl. 9 LZPS. Výraz „nucené“ je zde namístě, neboť vystihuje podstatu této činnosti, její právní rámec a vztah k základní svobodě volby povolání (Čl. 26 odst. 1 LZPS). Fakt, že řada odsouzených do práce v rámci výkonu TOS nastoupit chce (mj. proto, aby mohla splácet dluhy vzniklé trestnou činností nebo náklady za výkon TOS), na povaze tohoto institutu nic nemění. Dle § 41 odst. 3 věty druhé ZVTOS je pravidelnou součástí programu zacházení určení způsobu zaměstnávání odsouzeného. Odsouzený, který tedy byl zařazen do práce, je dle § 29 odst. 1 ZVTOS povinen pracovat, pokud je k práci zdravotně způsobilý.

Podle Čl. 2 odst. 2 písm. c) Úmluvy Mezinárodní organizace práce o nucené nebo povinné práci²⁹⁴, která tento druh práce zakazuje, se za výraz nucené a povinné práce pro účely této úmluvy nepovažuje žádná práce ani služba, která se na kterékoli osobě vymáhá v důsledku odsouzení soudním rozhodnutím, pokud se tato práce nebo služba vykonává pod dohledem a kontrolou veřejného úřadu a pokud se řečená osoba nepronajímá ani nedává k dispozici soukromým jednotlivcům, soukromým společnostem ani soukromým právníkům osobám (srov. § 30 odst. 4 ZVTOS a tam souhlas odsouzeného se zaměstnáním u jiného subjektu než věznice). Zmíněné ustanovení jen potvrzuje skutečnost, že práce v rámci výkonu TOS jsou pracemi nucenými, avšak společensky aprobovanými a žádoucími.

Konečně donucovací charakter má i § 37 ŘVT, který uvádí, že pokud si odsouzený nezvolí některou z navržených alternativ programu zacházení, zúčastní se minimálního programu stanoveného vnitřním řádem, jehož základ vždy tvoří pracovní aktivity odpovídající zdravotnímu stavu odsouzeného. Obdobnou úpravu má např. Slovenská republika, když v § 46 odst. 1 zák. č. 475/2005 Z.z. o výkone trestu odňatia slobody ukládá, že „odsúdený, ktorý nie je zaradený do práce, sa spravidla zaradí do vzdelávacích a osvetových aktivít alebo na výkon prác pre ústav na účely získania pracovných návykov a zručností v súlade s programom zaobchádzania; v takom prípade je účasť na týchto aktivitách povinná“.

Povinnost odsouzených pracovat vyplývá z § 28 odst. 1 a § 29 odst. 1 ZVTOS, kdy je dále provedena mj. § 37 nebo §§ 41–45 ŘVT. Dle § 41 odst. 3 ŘVT

²⁹⁴ uvedená ve Sbírce zákonů pod č. 506/1990 Sb.

je odmítnutí pracovat považováno za závažné porušení povinností odsouzeného, za něž se obvykle uloží odsouzenému kázeňský trest. Takový odsouzený se zpravidla umístí v době, kdy by měl pracovat, odděleně od ostatních odsouzených, současně mu není umožněna zájmová činnost včetně sledování televize a rozhlasového vysílání. Povinností odsouzených je rovněž plnit pokyny a příkazy zaměstnanců VS ČR, kteří mu mohou přidělit práci ad hoc. Při tomto postupu je však nutno mít na zřeteli zákaz šikanózních jednání, která by měla za následek ponížení lidské důstojnosti. Naopak existuje skupina odsouzených, kteří jsou povinnosti pracovat zbaveni (osoby starší 65 let, plně invalidní, osoby se zdravotním stavem neumožňujícím trvalé pracovní zařazení, dočasně práce neschopné a osoby, u nichž z povahy překážky vyplývá, že je jejich pracovní povinnost vyloučena).

Pracovní zařazení a vztahy v něm působící ve výkonu TOS je třeba odlišit od práce a pracovněprávního vztahu upraveného zák. č. 262/2006 Sb., zákoníkem práce. Zařazování odsouzených do práce je upraveno především ZVTOS. Zákoník práce je v této souvislosti zvláštním právním předpisem (§ 32 odst. 1 ZVTOS), který se použije pro pracovní postavení a podmínky odsouzených, např. bezpečnost a ochrana zdraví při práci, technické a hygienické podmínky na pracovišti, pracovní doba, práce přesčas, zákaz některých prací pro ženy a mladistvé, atp. Při pracovním zařazení ve výkonu trestu nevzniká vztah mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem. Vůle zaměstnance – odsouzeného je zde nahrazena mocenským aktem orgánu veřejné moci a tento orgán navíc nefiguruje v postavení zaměstnavatele. Zaměstnavatelem není ani „jiný subjekt“, jak se o něm zmiňuje § 30 ZVTOS. Tento subjekt je v právním vztahu s Českou republikou, VS ČR, jež je zastoupena v konkrétních případech ředitelem věznice, a pouze z tohoto vztahu mu plynou práva a povinnosti. Použití ZVTOS a zákoníku práce by měla vymezovat smlouva mezi věznicí a jiným subjektem, na jejímž základě se uskutečňuje zařazení odsouzených do práce (§ 30 odst. 2 ZVTOS). Odsouzený může být zařazen do práce u jiného subjektu pouze se svým písemným souhlasem (§ 30 odst. 4 ZVTOS). Takový souhlas může kdykoli odvolat prohlášením učiněným vůči věznicí, ve které vykonává trest. Odvolání souhlasu není možno považovat za odmítnutí práce, tedy porušení povinnosti pracovat, se kterým by měla být spojena kázeňská odpovědnost.

ZVTOS upravuje, jaký je obsah specifického vztahu mezi státem a odsouzeným. Odsouzený, který byl zařazen do práce, je povinen pracovat, je-li k práci zdravotně způsobilý (§ 29 odst. 1 ZVTOS). O tom, zda bude odsouzený zařazen do práce, rozhoduje ředitel věznice (§ 41 odst. 1 ŘVT). Stát má povinnost odsouzeného za vykonanou práci odměnit, a to ve výši stanovené nařízením vlády (§ 33 odst. 1 ZVTOS). Pracovní odměna je pak dle § 1 odst. 1 nařízení vlády č. 365/1999 Sb., o výši a podmínkách odměňování odsouzených osob zařazených do zaměstnání ve výkonu TOS, ve znění pozdějších předpisů, tvořena základní složkou, odměnou za práci přesčas, příplatky a ohodnocením pracovního výkonu. Pro účely odměňování se odsouzení rozčleňují podle odbornosti vykonávané práce, resp. kvalifikačních předpokladů pro tuto práci do tří kvalifikačních skupin. Z odměny za práci jsou pak prováděny srážky podle § 33 odst. 2 ZVTOS a dále dle vyhlášky Ministerstva spravedlnosti č. 10/2000 Sb., o srážkách z odměny osob, které jsou ve výkonu TOS zaměstnány, o výkonu rozhodnutí srážkami z odměny těchto osob a chovanců zvláštních výchovných zařízení a o úhradě dalších nákladů.

V současnosti nejpalčivějším problémem při zařazování odsouzených do práce je omezená kapacita pracovišť. Věznice se zpravidla potýkají s větším zájmem o práci, než který mohou svými možnostmi pokrýt. Celou situaci komplikují bezpečnostní opatření ve věznicích s ostrahou a se zvýšenou ostrahou, kde je obtížně realizovatelná práce mimo věznici. Pak je nutné přemísťovat dílny do věznic či zřizovat nová specializovaná pracoviště přímo v areálu věznice. Bohužel mnohé starší věznice ani nemohou svůj areál rozšiřovat, neboť jsou omezovány územními a stavebními limity. Konkrétním příkladem je Věznice Mírov. I přes tyto nevhodné podmínky však uvedená věznice v roce 2009 zaměstnávala 55,53 % odsouzených, přičemž v rámci celé republiky činila zaměstnanost v průměru na jednu věznici 66,05 %, celkem pak bylo zaměstnáno 57,99 % odsouzených.²⁹⁵ Snaha o co nejmasivnější zaměstnávání vězňů je zřetelná z poměru stavu zaměstnanosti v minulých letech oproti roku 2010, kdy zaměstnanost dosáhla 62,35 %²⁹⁶. V roce 2005 dosáhla míra zaměstnanosti jen 45,1 %, tj. o 1,1 % méně než v roce 2004. V letech 1998 až 2004 se průměrná míra zaměstnanosti pohybovala okolo 40 %.²⁹⁷

²⁹⁵ údaje ze Statistické ročenky za rok 2009, Praha: Generální ředitelství VS ČR, 2010

²⁹⁶ údaj dostupný z WWW: <http://www.vscr.cz>, [cit. 2011-03-31]

²⁹⁷ zpráva Ministerstva spravedlnosti ČR o plnění systémových opatření ...

Nelze říct, že by dosahovaná míra zaměstnanosti vězňů byla nějak výjimečná. Podobných výsledků dosahuje řada států střední a východní Evropy. R. Walmsley např. uvedl, že *třetina (z 22 států) hlásí v letech 2001–2003 alespoň 60% pracujících odsouzených vězňů a více než třetina nemá více než 30 %*.²⁹⁸

4.3.5 Odlišnosti výkonu trestu u některých skupin odsouzených

Dle § 7 ZVTOS se vždy umísťují odděleně odsouzení muži a ženy. Dále je třeba odděleně umísťovat mladistvé odsouzené od dospělých, recidivisty od prvovězňených, odsouzené za úmyslně spáchané trestné činy a trestné činy nedbalostní, odsouzené s poruchami chování, trvale pracovně nezařaditelné či odsouzené s uloženým ochranným léčením a zabezpečovací detencí. Je-li to možné, může věznice v konkrétních případech odděleně umísťovat i na základě jiných kritérií (např. matky s dětmi, odsouzené s duševními poruchami či zneužívající návykové látky, doživotně odsouzené,...). K tomuto účelu jsou zřizována specializovaná oddělení či dokonce specializované věznice. Obecná úprava režimu výkonu TOS upravená v ZVTOS a ŘVT se uplatní jen tehdy, pokud uvedené normy neobsahují speciální úpravu, která zohledňuje psychické, fyziologické a věkové odlišnosti, příp. tělesný a duševní stav, kriminální minulost apod.

Podobně názoru O. Novotného, zmíněného v oddíle 3.3.1, má i tato speciální diferenciací svá pozitiva i negativa. Zatímco na jedné straně umožní individuální přístup odpovídající osobě odsouzeného a může jej tak chránit před nepříznivými vlivy vězeňského režimu, na druhou stranu může oslabit nápravně-výchovnou činnost tím, že vyloučí možnost pozitivního působení jedné kategorie odsouzených vůči druhé. Navíc se tím vytvářejí sociální skupiny se specifickými pravidly, které reálně neodpovídají existujícím skupinám na svobodě, což může negativní vlivy uvěznění, zejm. procesu prizonizace, ještě více podporovat. J. Inciardi ve svém díle např. popisuje projekt jednoho amerického vězení, v němž vykonávali trest muži i ženy společně. Při delším pozorování pak bylo zjištěno, že obě skupiny odsouzených se chovaly vstřícněji, řádně plnily uložené povinnosti a docházelo k progresivnějším pozitivním změnám v chování odsouzených.²⁹⁹

²⁹⁸ WALMSLEY, R.: Dosavadní vývoj vězeňských systémů ve střední a východní Evropě, In: Trestní právo, Praha: LexisNexis, č. 2, 2005

²⁹⁹ srov. INCIARDI, J. A.: Trestní spravedlnost, překlad Drábek, V.; Praha: Victoria Publishing, 1994

4.4 Práva a povinnosti odsouzených

Čl. 1 LZPS vyjadřuje přirozenoprávní chápání základních práv a svobod. Má za to, že lidé jsou svobodní a rovní v důstojnosti i v právech. Základní práva a svobody jsou nezadatelné, nezcizitelné, nepromlčitelné a nezrušitelné. Meze těchto práv a svobod mohou být za podmínek stanovených LZPS upraveny pouze zákonem (Čl. 4 odst. 2 LZPS). V případě TOS tato ustanovení dále upřesňuje LZPS v Čl. 8 odst. 1 a 2, kdy zaručuje osobní svobodu a zákaz zbavení svobody jinak než z důvodů a způsobem, který stanoví zákon. V souhrnu tyto články upravují zásadu, že pouze v zákonem přesně stanovených případech a přesně stanovenými podmínkami lze omezit, nikoli zcela zbavit lidskou bytost její svobody. Výraz „zbavení svobody“ (Čl. 8 odst. 2 LZPS) je v tomto ohledu třeba vykládat jako zbavení některých svobod nebo jejich částí a ne svobody jako celku. To by totiž bylo v rozporu s Čl. 1 LZPS. S tímto vědomím musíme přistupovat i k interpretaci ustanovení ZVTOS a ostatních právních předpisů upravujících podmínky výkonu TOS. Tyto předpisy vyjmenovávají určitá omezení, jimiž je možno svobodu odsouzeného postihnout, a s přihlédnutím k výše zmíněné zásadě *de facto* určují, že všechna ostatní práva, jimi nejmenovaná, zůstávají nedotčena. Je tedy nutno zdůraznit, že odsouzenému, přestože byl na určitých svobodách omezen, jsou jiné ponechány bez omezení a jako takové si zaslouží zcela rovnocennou ochranu, jakou požívají osoby svobodné.

4.4.1 Povinnosti odsouzených

Zvláštní úpravu práv a povinností odsouzených ve výkonu TOS nalezneme především v Hlavě II. ZVTOS, která byť je nazvána pouze „Práva odsouzených“, upravuje také jejich povinnosti (Díl 3 „Povinnosti odsouzených“). V ostatních hlavách se setkáváme spíše se speciálně určenými právy či povinnostmi pro některé konkrétní zákonem předvídané situace. ZVTOS se podrobně věnuje v několika ustanoveních (§§ 16 – 26 ZVTOS) z hlediska humánnosti výkonu trestu dozajista důležitým právům, jako jsou právo na pravidelnou a přiměřenou stravu, lůžko, prostor pro uložení osobních věcí, osmihodinovou dobu ke spánku, právo přijímat a na svůj náklad odesílat písemná sdělení, užívání telefonu, přijímání návštěv, právo na uspokojování kulturních potřeb, na přijetí balíčku atp. Ovšem jen jediným

ustanovením specifikuje, jaká omezení jsou při výkonu trestu dovolená. Jedná se o § 27 ZVTOS, kterým je dán výkonu NTOS zcela jasný a konkrétní obsah. Podle něj jsou odsouzení povinni podrobit se omezením některých práv a svobod, jejichž výkon by byl v rozporu s účelem výkonu trestu nebo která nemohou být vzhledem k výkonu trestu uplatněna. Jedná se jmenovitě o omezení práv a svobod na nedotknutelnost osoby a jejího soukromí (Čl. 7 LZPS), svobodu pohybu a pobytu (Čl. 14 LZPS), zachování listovního tajemství a tajemství jiných písemností, záznamů a zpráv (Čl. 13 LZPS) a právo svobodné volby povolání (Čl. 26 LZPS). Odsouzeným dále nepřísluší právo na stávku (Čl. 27 odst. 4 LZPS), výkon práva sdružovat se ve spolcích, společnostech a jiných sdruženích (Čl. 20 LZPS), zakládat odborové organizace a výkon práva sdružovat se v nich (Čl. 27 odst. 1, 2 a 3 LZPS), právo podnikat a provozovat jinou hospodářskou činnost (Čl. 26 LZPS), právo svobodné volby lékaře a zdravotnického zařízení, zakládat politické strany nebo politická hnutí, vykonávat právo sdružovat se v nich (Čl. 20 odst. 2 LZPS) a nemohou vykonávat volené a jiné veřejné funkce (Čl. 21 odst. 1 LZPS).

Toto ustanovení je svým způsobem základní a ostatní výše zmíněná ustanovení (§§ 16 – 26 ZVTOS a jiné v tomto zákoně) mají k němu vztah doplňující a upřesňující. Buď určují, v jaké míře jsou práva a svobody odsouzených omezena (v kontextu části § 27 odst. 2 ZVTOS o omezení práva na zachování listovního tajemství je to např. § 17 odst. 2 ZVTOS o kontrole korespondence odsouzeného), nebo specifikují, jakým způsobem mohou při zachování účelu trestu jim ponechaná práva v režimu výkonu TOS uplatňovat a za jakých podmínek jim tato práva VS ČR poskytuje (např. právo vlastnit majetek podle Čl. 11 odst. 1 LZPS a v souvislosti s tím úprava činnosti VS ČR při přijímání peněz odsouzeného a nakládání s nimi podle § 25 ZVTOS).

Základní povinnosti odsouzených jsou upraveny v § 28 ZVTOS, dále §§ 35 a 36, a v §§ 46 – 55 jsou upraveny případy jejich porušování a postupy při ukládání stanovených sankcí za tato porušení. Povinnosti tímto zákonem ukládané se týkají především zajišťování vnitřní a vnější bezpečnosti věznic (zejména pořádku a kázně), ochrany života a zdraví jak odsouzených, tak zaměstnanců VS ČR, ochrany majetku, hrazení nákladů (zdravotní péče provedené nad rámec péče hrazené z veřejného zdravotního pojištění, náklady výkonu trestu nebo za určitých

podmínek jiné zvýšené náklady na střežení a dopravu do zdravotnického zařízení). Odsouzeným se nad to zakazuje např. navazovat styky s jinými osobami v rozporu s tímto zákonem nebo s pokynem vydaným na základě tohoto zákona, nakládat s nebezpečnými věcmi, vyrábět, přechovávat a konzumovat alkoholické nápoje či jiné návykové látky nebo předstírat poruchu zdraví. Dále např. nechat sebe či jiné osoby tetovat nebo úmyslně poškozovat své zdraví. Povinností odsouzených je také, kromě řádného hrazení nákladů výkonu trestu dle § 35 ZVTOS, dodržovat stanovený pořádek a kázeň, plnit příkazy a pokyny zaměstnanců VS ČR, nepoškozovat cizí majetek, pracovat, jestliže je jim přidělena práce a nejsou uznáni dočasně práce neschopnými nebo nejsou po dobu výkonu trestu uznáni zdravotně nezpůsobilými k výkonu práce, podrobit se preventivní vstupní, periodické, mimořádné a výstupní prohlídce atd.

Důsledná kontrola plnění uložených povinností a případné postižení za jejich nedodržení je primární povinností zaměstnanců VS ČR. Benevolence v rozporu s právními předpisy a bezdůvodné poskytování úlev tak může snižovat citelnost soudem uloženého trestu. To ovšem v žádném případě neznamená možnost šikanózního výkonu uvedených oprávnění ze strany zaměstnanců VS ČR.

4.4.2 Práva odsouzených

Bližší úpravu zákonných omezení vyjmenovaných v § 27 ZVTOS nalezneme v díle 2 Hlavy II ZVTOS. Uvozující ustanovení § 15 ZVTOS navazuje na ústavní principy rovnosti a spravedlnosti, přičemž vyjadřuje nejen rovnost vězňů mezi sebou, jak bývá zpravidla vykládáno, nýbrž také skutečnost, že odsouzení mají stejná (rovná) práva, jaká přísluší osobám na svobodě, nespádají-li pod omezení § 27 ZVTOS. Úpravu sociálních podmínek odsouzených a poskytování zdravotní péče nalezneme v § 16 ZVTOS, kde je např. řešeno poskytování pravidelné stravy s přihlédnutím k zdravotnímu stavu, věku, náboženským a kulturním tradicím odsouzených, příp. zajištění denně osmihodinové doby ke spánku, doby potřebné k hygieně a úklidu. Zmíněné ustanovení pak dále obsahuje úpravu zajištění adekvátního ubytování, která je blíže rozvedena v § 17 ŘVT. Za zmínku stojí § 17 odst. 6 ŘVT, podle nějž musí mít každý odsouzený k dispozici nejméně 4 m² obytného prostoru. Je obecně známo, že v současných podmínkách přeplněných

věznic lze toto kritérium splnit jen stěží. Vzhledem k tomu nutno připomenout, že ne každé „přeplnění“ musí automaticky představovat kruté podmínky výkonu trestu, a je tedy třeba posuzovat každý případ jednotlivě.

Problematická se také jeví interpretace § 16 odst. 5 ZVTOS, který odsouzeným přisuzuje nárok na zdravotní péči v rozsahu a za podmínek stanovených zvláštním právním předpisem s přihlédnutím k omezením vyplývajícím z účelu trestu. Dle mého názoru to neznamená veškerou péči za užití všech prostředků dosavadního poznání lékařské vědy, nýbrž přesně takovou péči, která je odsouzenému dostupná vzhledem k jeho poměrům a na níž by měl nárok i na svobodě. Srovnajme např. názor R. Blandy a M. Prunerové, kteří tvrdí: *Bez přehánění se dá říci, že takovou lékařskou péči, jakou mají vězňové, si v civilním životě může dovolit jen málokdo.*³⁰⁰ Jak ve svých rozhodnutích uvádí ESLP, „přiměřená zdravotní péče neznamená, že péče poskytovaná ve vězeňských nemocnicích má být vždy na stejné úrovni jako na nejlepších zdravotnických pracovištích mimo věznici, stát musí nicméně zajistit, že zdraví a tělesná a duševní pohoda („well-being“) držené osoby je adekvátně zajištěna, mimo jiné poskytnutím potřebné lékařské péče.“³⁰¹ Potřebnost lékařské péče pak závisí na individuálních okolnostech případu, kdy je třeba zabránit zhoršení zdravotního stavu v důsledku uvěznění a v případě nemocného vězně pak zajistit, aby mu výkon TOS nepůsobil utrpení.

Blíže není třeba rozvádět podmínky přijímání, odesílání a kontroly korespondence odsouzených vymezené v § 17 ZVTOS, podmínky užívání telefonu dle § 18 ZVTOS, příp. jiná oprávnění na poskytování duchovních či kulturních potřeb. Pozornost však chci věnovat podmínkám přijímání návštěv, balíčků, příp. možnosti poskytování sociálního kapesného. Všechny tyto instituty mají společný charakter, a to možnost opakování jejich využití v rámci zákonem stanovené frekvence, přičemž se zde často objevují případy odlišného výkladu právě časových pojmů. Dle § 19 odst. 1 ZVTOS má odsouzený právo přijímat návštěvy blízkých osob v čase určeném ředitelem věznice, a to na dobu celkem tři hodiny v rámci

³⁰⁰ BLANDA, R.; PRUNEROVÁ, M.: Vězeňské zdravotnictví patří k těm nejlepším, In: České vězeňství, Praha: VS ČR, č. 3, 2010, str. 12

³⁰¹ srov. rozsudky ESLP Hurtado proti Švýcarsku z roku 1993 nebo Keenan proti Spojenému království z roku 2001

jednoho kalendářního měsíce. Dle § 24 odst. 1 ZVTOS má odsouzený právo na přijetí balíčku s potravinami a věcmi osobní potřeby do hmotnosti pěti kilogramů dvakrát ročně, zpravidla u příležitosti narozenin a vánočních svátků. Dle § 16 odst. 7 a 8 ZVTOS poskytuje věznice odsouzenému, který není zařazen do práce, sociální kapesné v případě, že neodmítl bez závažného důvodu práci a neměl v období jednoho kalendářního měsíce jiný příjem nebo jinou hotovost ve výši alespoň 100,- Kč. Výše sociálního kapesného činí 100,- Kč za období jednoho kalendářního měsíce.

Pokud se týká pojmu dvakrát (příp. jednou či vícekrát) ročně (měsíčně) bez použití pojmu „kalendářní“, je třeba odsouzenému umožnit využití tohoto oprávnění v období od rozhodného dne (zpravidla od nástupu výkonu trestu) do dne svým označením korespondujícího rozhodnému dni v následujícím roce (měsíci), a to v celkovém počtu dvou (jednoho či více), bez ohledu na časový odstup těchto využití. Nelze tedy připustit, aby věznice např. určovala šestiměsíční rozestupy mezi přijetím jednotlivých balíčků, nebo odsouzenému, který nastoupil v listopadu, umožnila přijetí dvou balíčků a zároveň mu totéž umožnila již v lednu následujícího roku.

Oproti tomu, pokud je časový údaj doplněn pojmem „kalendářní“, pak je třeba umožnit odsouzenému využití stanovených práv vždy, pokud v kalendářním měsíci (roce) byly splněny podmínky hypotézy právní normy, a v tomto období je třeba poskytnout veškeré „plnění“ právní normou předvídané, aniž by bylo kráceno podílem odpovídajícím počtu zbývajících dní. Jestliže odsouzený nastoupí 16. 1., pak je za kalendářní měsíc výkonu trestu (tedy leden) nutno považovat období od 16. 1. do 31. 1., byť se jedná jen o 15 dní. I kdyby např. odsouzený nastoupil 31. 1. a splnil by podmínky § 16 odst. 7 ZVTOS, měl by za leden (jediný den) nárok na celé kapesné 100,- Kč. Paradox uvedeného ustanovení není možno odstranit výkladem v neprospěch odsouzeného, nýbrž tlakem na změnu jeho formulace v rámci legislativního procesu.

Zásadním oprávněním odsouzených je možnost využití prostředků právní ochrany dle § 26 ZVTOS. Zaměstnanci VS ČR jsou povinni dbát na zachovávání práv, která odsouzení mají ve výkonu trestu. Odsouzení smí k jejich uplatnění podávat stížnosti a žádosti orgánům příslušným k jejich vyřízení, přičemž stížnost,

případně žádost musí být orgánu, jemuž je adresována, neprodleně odeslána. Zaměstnanci VS ČR jsou dále povinni bez odkladu vyrozumět ředitele věznice, státního zástupce, soudce nebo orgán, který provádí kontrolu věznice, o žádosti odsouzeného o rozmluvu a na jejich pokyn takovou rozmluvu ve věznici umožnit. Odsouzený může bezpochyby využít i právní pomoci advokáta, přičemž se zmocněným advokátem může vést korespondenci, příp. hovořit, bez kontroly a přítomnosti třetí osoby.

Jak uvádí CPT v jedné ze svých zpráv, „účinné systémy vyřizování stížností a inspekcí jsou základními zárukami proti špatnému zacházení s vězni. Vězni by měli mít možnosti podávat stížnosti jak v rámci vězeňského systému, tak mimo něj, včetně možnosti důvěrného přístupu k příslušnému orgánu. CPT přikládá obzvláštní důležitost pravidelným návštěvám věznic nezávislým orgánem (např. výborem provádějícím návštěvy nebo dozorujícím soudcem), který má pravomoc šetřit stížnosti od vězňů (a v případě potřeby přijímat opatření) a vykonávat prohlídky v prostorách zařízení. Takové orgány mohou mimo jiné hrát důležitou roli v překonávání rozporů, které vznikají mezi vedením věznice a jednotlivým vězněm nebo vězni obecně.“³⁰²

4.4.3 Kázeňská odpovědnost odsouzených

Chování odsouzených, plnění programu zacházení a dalších povinností v rámci režimu výkonu TOS je monitorováno v systému kázeňských trestů a kázeňských odměn. Veškeré využití uvedených kázeňských opatření má být evidováno tak, aby poskytovalo věrný obraz procesu nápravy odsouzených. Rozhodnutí o odměnách i trestech v rámci kázeňského řízení je významným zásahem do práv vězňů, neboť mohou být podkladem pro změnu způsobu výkonu trestu, resp. přeřazení vězně mezi jednotlivými formami diferenciací vnitřní i vnější, a zpravidla jsou podkladem pro rozhodnutí o podmíněném propuštění. Při ukládání kázeňských opatření je tak nutno respektovat zásady zákonnosti, přiměřenosti, individualizace, spravedlnosti a další. Ukládání odměn odsouzeným je upraveno § 45 ZVTOS a § 57 ŘVT. Odsouzenému je možno udělit odměnu, pokud svým chováním a jednáním či příkladným činem vyjadřuje odpovědný přístup k plnění stanovených povinností a při dosahování účelu výkonu trestu spolupracuje. Mezi

³⁰² Standardy CPT: „Podstatné“ části obecných zpráv CPT, Štrasburk: Evropský výbor pro zabránění mučení ..., 2004, str. 19

kázeňské odměny patří pochvala, mimořádné zvýšení doby trvání návštěv během jednoho kalendářního měsíce až na 5 hodin, věcná nebo peněžitá odměna až do výše 1.000,- Kč, rozšíření osobního volna na sportovní, kulturní nebo jiné zájmové aktivity až na dobu 1 měsíce, povolení opustit věznici až na 24 hodin v souvislosti s návštěvou nebo s programem zacházení či přerušení výkonu trestu.

Jestliže odsouzený zaviněně poruší během výkonu trestu zákonem stanovené nebo na jeho základě uložené povinnosti, pořádek nebo kázeň, dopustí se kázeňského přestupku (§ 46 odst. 1 ZVTOS). Zvláštním ustanovením chránícím zájem společnosti na řádném výkonu TOS je § 344 TZ vzpoura vězňů. *Vzepření je projev odporu ve vztahu ke konkrétnímu rozkazu (příkazu) nebo pokynu nebo vůči závazným pravidlům vyplývajícím pro vězně ze zákonů, z ŘVT a vnitřního řádu věznice. Může se projevit ve formě aktivního jednání (násilné jednání vůči osobám nebo věcem, výhrůžné jednání) nebo ve formě pasivního odporu, kdy odsouzení odmítají plnit základní povinnosti.*³⁰³ Popsané jednání sice specifikuje objektivní znaky uvedeného trestného činu, ale současně vystihuje podstatu kázeňských provinění dle ZVTOS. Je možno z tohoto výkladu vycházet pro obecné rozlišení kázeňského přestupku a trestného činu.

Uložením kázeňského trestu se vyřizují též jednání, která mají znaky přestupků, pokud byly spáchány během výkonu trestu (§ 55 odst. 1 ZVTOS). Podle § 55 odst. 2 ZVTOS se uložením kázeňského trestu odsouzenému nevyklučuje jeho trestní stíhání, je-li skutek trestným činem. Tím může být teoreticky kterýkoli trestný čin uvedený ve Zvláštní části TZ, především však trestné činy proti zdraví (§ 145 a násl. TZ), násilí proti úřední osobě (§ 325 TZ), nedovolená výroba a jiné nakládání s omamnými a psychotropními látkami a s jedy (§ 283 a násl. TZ), vydírání (§ 175 TZ) apod. Ustanovení § 55 odst. 2 ZVTOS však osobně považují za rozporné s Čl. 40 odst. 5 LZPS, který vyjadřuje zásadu „ne bis in idem“. Jak uvedl Nejvyšší soud ČR, „zásada ne bis in idem – zákaz dvojího odsouzení a potrestání za týž čin – skutek – ve smyslu čl. 4 Protokolu č. 7 k EÚLP a § 11 odst. 1 písm. j) TŘ brání též trestnímu stíhání a odsouzení toho, proti němuž dřívější přestupkové řízení o témže skutku (činu) trestněprávní povahy meritorně skončilo pravomocným

³⁰³ ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník: Komentář, 6. doplněné a přepracované vydání, Praha: C. H. BECK, 2004, str. 1040

rozhodnutím příslušného správního orgánu.³⁰⁴ Přes účinnost § 55 odst. 2 ZVTOS tak některé soudy (např. Okresní soud v Ostravě ve věcech sp. zn. 5 T 135/2006 a sp. zn. 2 T 178/2005) v případech, kdy obžalovaný byl již za stejné jednání potrestán uložením kázeňského trestu, dle mého názoru správně, rozhodly podle § 223 odst. 1 TRŘ za použití § 11 odst. 1 písm. j) TRŘ o zastavení trestního stíhání pro trestný čin, který obžalovaný jako odsouzený v jiné trestní věci spáchal ve výkonu TOS.

Pro určení sankcí za kázeňský přestupek zákon vymezuje celou škálu kázeňských trestů od důtky, odnětí výhod vyplývajících z kázeňské odměny přes finanční a majetkové postihy až po umístění do uzavřeného oddělení či samovazby. Dle § 46 odst. 2 ZVTOS je též možné kázeňský trest neuložit, pokud samotným projednáním kázeňského přestupku s odsouzeným lze dosáhnout sledovaného účelu. Kázeňskou pravomoc nad odsouzenými vykonávají generální ředitel VS ČR a ředitelé věznic, přičemž jiné zaměstnance lze k tomu zmocnit jen se souhlasem generálního ředitele (§ 51 ZVTOS). Podle § 47 odst. 3 ZVTOS nelze uložit kázeňský trest, jestliže od spáchání kázeňského přestupku uplynula doba jednoho roku. Při srovnání se slovenskou úpravou je zajímavé podotknout, že zde je stanovena subjektivní lhůta, tj. 30 dní od okamžiku, kdy se kterýkoli zaměstnanec o kázeňském provinění dozvěděl, a také lhůta objektivní, tj. 1 rok od spáchání přestupku (§ 58 odst. 5 zák. č. 475/2005 Z.z., o výkone trestu odňatia slobody).

Jak vyplývá ze zpráv CPT, „*je v zájmu vězňů i vězeňského personálu, aby byly formálně stanoveny a v praxi aplikovány jasné disciplinární postupy; jakékoliv šedé zóny v této oblasti jsou spojeny s nebezpečím, že se budou rozvíjet neoficiální (a nekontrolované) systémy. Disciplinární postupy by měly zahrnovat právo vězňů být slyšeni ohledně činů, které měli spáchat a právo odvolat se k vyšší instanci proti veškerým sankcím, které jim jsou uloženy.*“³⁰⁵ Proto ZVTOS umožňuje jako řádný opravný prostředek proti rozhodnutí o uložení kázeňského trestu podat stížnost. O této stížnosti rozhoduje ředitel věznice nebo jiný pověřený zaměstnanec VS ČR, který o věci nerozhodoval, a o stížnosti proti rozhodnutí ředitele věznice rozhodne

³⁰⁴ usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 12. 12. 2007, sp. zn. 5 Tdo 1399/2007, srov. též usnesení Nejvyššího soudu ČR ze dne 23. 3. 2011, sp. zn. 8 Tz 10/2011

³⁰⁵ Standardy CPT: „Podstatné“ části obecných zpráv CPT, Štrasburk: Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, 2004, str. 19

generální ředitel. Ovšem fakt, že přezkoumání kázeňských trestů zůstává v kompetenci stejného orgánu, tedy VS ČR, odsouzení často kritizují. Nic na tom nemění ani § 78 ZVTOS o dozoru nad výkonem TOS, neboť součástí tam uvedených oprávnění pověřeného státního zástupce není zrušit pravomocně uložený kázeňský trest. Dále je důležité zmínit, že na řízení o kázeňských přestupcích nelze použít správní řád, neboť je to výslovně vyloučeno (§ 76 odst. 1 ZVTOS). *Aplikace základních zásad činnosti správního orgánu tím však není dotčena. Správní řád totiž ve společných ustanoveních odkazuje na tyto základní zásady, které se mají použít při výkonu veřejné správy i v případech, kdy zvláštní zákon stanoví, že se správní řád nepoužije, ale sám úpravu odpovídající těmto zásadám neobsahuje.*³⁰⁶

V této souvislosti je zajímavé porovnání se slovenskou úpravou. Zákon č. 475/2005 Z.z., o výkone trestu odňatia slobody do 1.4.2008 umožňoval v případě řízení o disciplinárních trestech použití zákona č. 71/1967 Zb., správneho poriadku (§ 100 odst. 1) a tedy i jeho soudní přezkum. Z vyjádření Generálneho riaditeľstva Zboru väzenskej a justičnej stráže SR ze dne 29. 3. 2007, které mi laskavě odpovědělo na můj dotaz, cituji následující: „Pri ukladaní disciplinárneho trestu odsúdenému sa postupuje podľa zákona č. 71/1967 Zb., správneho poriadku. Podľa ustanovenia § 47 ods. 4 tohto zákona poučenie obsahuje aj údaj, či rozhodnutie možno preskúmať súdom. Teda odsúdený má právo na podanie opravného prostriedku ako aj možnosť podania žaloby na súd – prieskum rozhodnutí správnych orgánov súdom, podľa zákona č. 99/1963 Zb. Občianskeho súdneho poriadku)...“ Ačkoli byla po 1. 4. 2008 do zákona č. 475/2005 Z.z., o výkone trestu odňatia slobody zavedena speciální úprava řízení o disciplinárních trestech, která vyloučila použití zákona č. 71/1967 Zb., správneho poriadku, současně nebylo vloženo žádné speciální ustanovení, které by současně vytvářelo jakoukoli překážku soudního přezkumu. V tom spatřuji zásadní rozdíl od naší současné zákonné úpravy. Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. Pl. ÚS 32/08 sice ke dni 30. 6. 2011 zrušil ustanovení § 76 odst. 6 ZVTOS, které s nepatrnými výjimkami vylučovalo soudní přezkum rozhodnutí vydaných v kázeňském řízení, avšak podle znění následně přijaté novely tohoto zákona je možno podrobit přezkoumání soudu pouze rozhodnutí o uložení kázeňských trestů podle § 46 odst. 3 písm. e) až h) ZVTOS (tj. propadnutí věci,

³⁰⁶ MOTEJL, O. a kol.: Vězeňství: Sborník stanovisek veřejného ochránce práv, Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2010, str. 137

umístění do uzavřeného oddělení nebo samovazby) a rozhodnutí o zabrání věci, zatímco rozhodnutí, kterými byly uloženy kázeňské tresty podle § 46 odst. 3 písm. a) až d) a i) ZVTOS (tj. důtka, snížení kapesného, zákaz přijetí balíčku, pokuta do 1.000,- Kč a odnětí výhod vyplývajících z kázeňské odměny), soudnímu přezkumu nepodléhají (§ 52 odst. 4 ZVTOS). Takovou selekci nepovažuji za vhodnou, když i zbylé přezkumu nepodléhající kázeňské tresty mohou významně ovlivnit postavení odsouzeného (např. mohou zapříčinit negativní rozhodnutí o podmíněném propuštění či přeřazení do mírnějšího typu věznice).³⁰⁷

4.4.4 Možnosti ochrany práv odsouzených

Ochranu práv odsouzených lze nejlépe demonstrovat na příkladu z praxe. Odsouzený při návštěvě stomatologické ordinace žádal zhotovení umělého chrupu, přičemž mu byly nabídnuty dvě verze protetických řešení – snímací náhrada bez doplatku a fixní verze, tj. „můstek“ s doplatkem asi 3.000,- Kč. Odsouzený snímací náhradu odmítl a byl tedy nucen z vlastních prostředků dražší verzi uhradit. Na svém kontě osobních peněz ve věznici měl však pouze 2,- Kč a hodlal tak svůj dluh hradit přímo ze svého osobního účtu mimo věznici na účet VS ČR. Tento postup mu však věznice neumožnila, neboť tvrdila, že by šlo o porušování zákona, když má věznice povinnost podle § 25 ZVTOS jemu zasláné peníze do věznice ve stanoveném poměru použít na úhradu škod a různých jiných dluhů, a současně poukazovala na zachování účelu výkonu trestu podle § 1 odst. 2 ZVTOS. Stanovisko VS ČR v této věci bylo takové, že odsouzený je povinen hradit veškeré náklady spojené s výkonem TOS prostřednictvím svého účtu ve věznici a jinou variantu příjmu peněz platné právní předpisy neumožňují.

S tímto postupem však není možno souhlasit. V první řadě je důležité mít na paměti, že nikdo nemůže být nucen k něčemu, co zákon neukládá, a může činit vše, co zákon nezakazuje (Čl. 2 odst. 4 Úst.). ZVTOS ukládá odsouzenému povinnost uhradit náklady zdravotní péče provedené nad rámec péče hrazené z veřejného zdravotního pojištění (§ 28 odst. 2 písm. k) ZVTOS). Omezení způsobu tohoto hrazení zákon neupravuje. Odsouzený tak může, resp. musí plnit své povinnosti všemi prostředky, které mu zákon nezakazuje, a to, že k tomu zatím věznice nemají

³⁰⁷ srov. PLEVA, J.: Několik poznámek k nálezu Ústavního soudu ČR Pl. ÚS 32/08, In: Státní zastupitelství, Praha: Novatrix, č. 4, 2011

uzpůsobené technické podmínky, mu nesmí působit přítěž. K výkladu § 25 odst. 1 ZVTOS je třeba uvést, že podmínky nakládání s penězi v něm uvedené se týkají pouze peněz, které byly do věznice zaslány odsouzenému, nikoli však, které přijdou na účet samotné věznici, byť z osobního účtu odsouzeného. Použití tohoto ustanovení nelze, třeba i s odkazem na zachování účelu trestu, rozšiřovat i na tento případ.

Odsouzený v popsaném případě využil své možnosti (§ 26 ZVTOS) podat stížnost k uplatnění svých práv a oprávněných zájmů k rukám zaměstnanců oddělení prevence a stížností věznice, která věc po bližším šetření postoupila řediteli věznice k vyřízení. Se stanoviskem ředitele, jak bylo výše naznačeno, odsouzený nesouhlasil a podal žádost o rozmluvu se státním zástupcem vykonávajícím dozor nad dodržováním právních předpisů při výkonu trestu, již bylo vyhověno. Pozn. žádost o rozmluvu může být dle § 26 odst. 2 ZVTOS adresována též řediteli věznice, soudci nebo jinému orgánu, který provádí kontrolu věznice (např. Veřejný ochránce práv).

Státní zástupce se v součinnosti s ředitelem věznice seznámil s obsahem spisu vedeného ke stížnosti odsouzeného a vyslovil názor, že zákon neukládá povinnost postupovat podle věznicí stanovených podmínek. S tímto stanoviskem věc postoupil k vyřízení dotčené věznici, aniž by využil svého oprávnění podle § 78 odst. 2 písm. e) ZVTOS vydat příkaz k zachování předpisů platných pro výkon trestu.

Pakliže by i nadále nebyl odsouzený spokojen s vyřízením své stížnosti, mohl nechat postup VS ČR přezkoumat soudem. Nelze však pro tento případ použít § 76 odst. 5 ZVTOS o příslušnosti okresního soudu, v jehož obvodu bylo rozhodnutí, proti němuž směřuje žaloba, vydáno, neboť v této věci neprobíhalo řízení, které by bylo zakončeno vydáním rozhodnutí (pozn. v současnosti by, podle mého názoru, rozhodoval soud krajský podle SŘS). V daném případě by bylo možno vyvolat přezkoumání postupu věznice žalobou proti nezákonnému zásahu, pokynu nebo donucení správního orgánu podle § 4 odst. 1 písm. c) SŘS, neboť tento zásah (resp. neumožnění výkonu práva) byl zaměřen přímo proti odsouzenému nebo v jeho důsledku bylo proti odsouzenému přímo zasaženo, pokud by takový zásah nebo jeho důsledky trvaly, příp. by hrozilo jeho opakování (§ 82 SŘS).

4.5 Postavení Vězeňské služby ČR, oprávnění a povinnosti jejích zaměstnanců

Vězeňská služba České republiky (VS ČR) byla zřízena zákonem č. 555/1992 Sb., o Vězeňské službě a justiční strážci České republiky (ZVS), který jako její hlavní poslání vymezil zajišťování výkonu vazby a výkonu TOS. VS ČR má postavení správního úřadu a spadá pod kompetenci Ministerstva spravedlnosti ČR (dále jen ministerstvo), přičemž jeho ministr zřizuje a ruší organizační články VS ČR, jmenuje a odvolává generálního ředitele VS ČR, který zase jmenuje a odvolává ředitele jednotlivých věznic a vazebních věznic. Jednotíci prvek, kterým toto ministerstvo bezesporu je, dává jedinečnou možnost ke kooperaci VS ČR s jednotlivými složkami resortu jako jsou zejména soudy a státní zastupitelství. Touto kooperací však nemyslím jen tu obecnou, kterou předpokládají právní předpisy, jako je např. TŘ, ZVTOS apod., ale především mezisložkovou komunikaci na bázi vzájemné informovanosti o aktuální problematice, koordinace společných zájmů a navrhovaných řešení, ba dokonce společný postup při iniciování legislativních změn, ať už zákonných nebo zejména podzákonných.

Postavení VS ČR jako orgánu veřejné správy lze vymezit pravomocí k zajišťování zákonem jí vytyčených úkolů a cílů, a to jak vůči vězňům a zaměstnancům, tak vůči ostatním orgánům. Vězeňská stráž střeží, předvádí a eskortuje osoby ve výkonu vazby a ve výkonu TOS. Střeží vazební věznice, věznice a věznice pro místní výkon trestu. Při této činnosti a v uvedených místech zajišťuje stanovený pořádek a kázeň. Je oprávněna dávat odsouzeným pokyny a příkazy a používat vůči nim taková omezení a donucovací prostředky, které připouští ZVS (zejm. §§ 10 – 21). Dále zabezpečuje úkoly při předcházení a odhalování trestné činnosti osob ve výkonu vazby a výkonu TOS.

Pravomoc VS ČR je nejen dána a současně limitována právními předpisy, ale rovněž pravomocí orgánů jiných, které jsou určeny ke kontrole či spolupráci při dodržování takovýchto předpisů. V úzkém výčtu by to byly právě výše zmíněné složky resortu spravedlnosti, tedy soudy a státní zastupitelství. Ale není možno zapomínat, že se VS ČR musí řídit celou škálou dalších právních předpisů i z jiných oblastí, jako je např. oblast zdravotnická, ekonomická, bezpečnosti práce či oblast sociálního zabezpečení, k jejichž kontrole jsou povolány jiné úřady či inspekce.

4.5.1 Oprávnění a povinnosti příslušníků Vězeňské služby ČR

Vězeňská služba ČR je ozbrojeným bezpečnostním sborem, který mj. zajišťuje výkon TOS. Oprávnění příslušníků vězeňské stráže vyplývají jednak ze ZVTOS a jednak ze ZVS. Posledně jmenovaný zákon především upravuje faktické prostředky, jejichž prostřednictvím příslušníci VS ČR realizují svou činnost.

Příslušník VS ČR je např. oprávněn odejmout osobě ve výkonu TOS věc, kterou má neoprávněně u sebe, anebo věc, která by mohla být prohlášena za propadlou nebo zabranou (§ 12 odst. 1 ZVS). Je také oprávněn provést osobní prohlídku a prohlídku věcí, prohlídku těla, snímání daktyloskopických otisků a pořizování obrazových záznamů, popřípadě nařídit, aby se tato osoba podrobila lékařské prohlídce (§ 11 odst. 1 ZVS). Pokud je to nezbytné k zajištění pořádku a bezpečnosti, je příslušník při plnění svých úkolů oprávněn použít donucovací prostředky proti osobám, které ohrožují život nebo zdraví, úmyslně poškozují majetek nebo násilím se snaží mařit účel výkonu TOS, anebo narušují pořádek nebo bezpečnost v prostorách VS ČR, ve věznici pro místní výkon trestu, v budovách soudů, státních zastupitelství nebo ministerstva a v bezprostřední blízkosti střežených objektů (§ 17 odst. 1 ZVS).

Donucovací prostředky, jakož i ostatní oprávnění, musí být vždy aplikovány striktně v souladu se zákonem a účelem zákroku, přiměřeně k povaze, příp. nebezpečnosti protiprávního jednání. Vyhodnocení situace je v kompetenci příslušníka, který musí sám o užití adekvátního opatření rozhodnout, neplní-li rozhodnutí či příkaz nadřízeného. Významnou povinností příslušníků VS ČR, a pochopitelně i dalších zaměstnanců participujících na realizaci výkonu TOS, je jednat s osobami ve výkonu TOS vážně a rozhodně, respektovat jejich práva, zabraňovat krutému nebo důstojnost ponižujícímu zacházení s těmito osobami i mezi nimi navzájem a působit k naplňování účelu výkonu TOS. Při provádění služebních zákroků a služebních úkonů je příslušník povinen dbát cti a důstojnosti osob, s nimiž jedná, i své a nepřipustit, aby těmito osobám vznikla bezdůvodná újma a aby případný zásah do jejich práv a svobod překročil míru nezbytnou k dosažení účelu sledovaného služebním zákrokem nebo služebním úkonem (§ 6 odst. 1 a 2 ZVS).

4.5.2 K otázce soukromých věznic

Jistým řešením, které je prozatím v našich poměrech spíše ve stádiu teoretických úvah, jsou soukromé věznice. Výraz soukromé však neznamená, že by stát přenechal pravomoc trestat pachatele trestných činů soukromým subjektům, nýbrž že se zprošťuje služeb, které je nutno v rámci výkonu trestu poskytovat a které bezprostředně neznamenají omezování vězně na jeho svobodách, a odpovědnost za jejich zajišťování přenechává soukromým subjektům. Těmito službami lze rozumět např. ubytování, stravování, vzdělávání, zaměstnávání apod. Stát, resp. k tomu pověřený orgán, pak zajišťuje pouze střežení, zacházení s odsouzenými a v neposlední řadě dodržování zákonných podmínek výkonu trestu.

V současné právní úpravě nalézáme alespoň dílčí krok k zapojení soukromých osob do činnosti v rámci výkonu trestu, a to v § 13 ZVTOS, ve kterém se upravuje možnost ministra spravedlnosti zřídit věznici i v jiném objektu, než který je ve správě VS ČR, pokud s tím vlastník takového objektu souhlasí a uzavře smlouvu o zřízení věcného břemene. Dále je tamtéž upraveno, že objekt, ve kterém je věznice zřízena, má spravovat a provozovat vlastník objektu na základě smlouvy uzavřené s VS ČR. Ta však odpovídá za střežení, zacházení s odsouzenými a dodržování zákonných podmínek výkonu trestu. V těchto objektech rovněž provádí státní stavební dohled. Uzavřením smlouvy o správě a provozu není dotčeno právo dozoru a kontroly nad výkonem trestu. Výkladem tohoto ustanovení lze dojít k závěru, že správu a provoz objektu může zajišťovat pouze vlastník tohoto objektu, což by vylučovalo např. nájemce, popř. jinou osobu, která by byla schopna a ochotna tyto činnosti na základě smluvního vztahu zajistit.

Jistým mezistupněm mezi státními a soukromými věznicemi jsou věznice pro místní výkon trestu (§ 59 ZVTOS), které jsou obdobou tradičních „šatlav“.³⁰⁸ Na provozu této věznice se má podílet obec jako veřejnoprávní korporace a mají do ní být umístěováni odsouzení k TOS v délce do šesti měsíců, popřípadě vykonávající zbytky trestů přísnějších, které však nepřevyšují půl roku. Věznice pro místní výkon trestu mohou být zřizovány na základě dohody mezi ministrem spravedlnosti a příslušnou obcí. Jsou určeny pro odsouzené, kteří by jinak byli zařazeni do věznic

³⁰⁸ OSMANČÍK, O.: K novému zákonu o výkonu trestu odnětí svobody, In: Bulletin advokacie, Praha: Česká advokátní komora, č. 1, 2000

s dohledem, dozorem nebo výjimečně s ostrahou. Ze zákona není možno do věznice pro místní výkon trestu umístit odsouzené, kterým byl uložen výkon trestu ve věznici se zvýšenou ostrahou, nebo kterým bylo uloženo ochranné léčení v ústavní formě. Je však možné, že do takové věznice bude přemístěn odsouzený, který byl přeřazen k dalšímu výkonu trestu z věznice se zvýšenou ostrahou do věznice s ostrahou. V závislosti na kapacitě věznice pro místní výkon trestu má být odsouzený umístěn do takové věznice, která je v místě jeho bydliště nebo v jeho blízkosti.

Úprava věznic pro místní výkon trestu byla včleněna do zákona s představou, že *obcím budou sice udělovány na provozování těchto věznic státní dotace, ale samy se budou podílet finančně na jejich provozování a zajišťování potřebných stavebních a technických opatření pro střežení příslušných budov. Za to budou vězni vykonávat v prospěch obce práce za stejných podmínek, za nichž je zajišťováno zaměstnání odsouzených.*³⁰⁹ Ve skutečnosti však tyto věznice zřizovány nejsou a zřejmě se tak potvrzují názory poslance Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR J. Houzáka, který již ve druhém čtení projednávání návrhu ZVTOS uváděl, že *„současný stav obecních rozpočtů ani blízká perspektiva nedává reálnou možnost provozovat takováto zařízení. V tomto směru předpokládám, že stát bude dotovat jejich provoz, se mi zdá zcela nereálný a jsem přesvědčen, že obce očekávají dotace k zajištění jiných potřebných aktivit.*³¹⁰

³⁰⁹ OSMANČÍK, O.: K novému zákonu o výkonu trestu odnětí svobody, In: Bulletin advokacie, Praha: Česká advokátní komora, č. 1, 2000

³¹⁰ Stenoprotokol z 13. schůze Poslanecké sněmovny konané 12. května 1999, kde byl projednáván vládní návrh ZVTOS a o změně některých souvisejících zákonů /sněmovní tisk 89/ - druhé čtení

4.6 **Kontrola dodržování právních předpisů při výkonu nepodmíněného trestu odnětí svobody**

„Každý je povinen dodržovat právo a bude stížen zákonem předvídanou sankcí, jestliže je poruší. To platí i pro stát sám. I stát, tj. každý státní orgán a každý, kdo je oprávněn jednat jménem státu, musí dodržovat právo. Stát má tedy možnost náležitým zákonodárným procesem právo změnit, není však oprávněn platné právo porušovat.“³¹¹ Aby k takovému porušování nedocházelo, jsou v rámci soustavy orgánů veřejné moci stanoveny takové mechanismy, kterými je možno činnost jednotlivých orgánů kontrolovat a usměrňovat. Právo každého dovolat se právní ochrany je základní právo zaručené LZPS (Hlava V.), kterému odpovídá povinnost státu tuto ochranu poskytnout.

Struktura VS ČR jako hierarchicky uspořádaného správního úřadu, kdy tato hierarchie je založena na principu nadřízenosti a podřízenosti, dává možnost kontrolovat dodržování předpisů uvnitř této soustavy za užití interních normativních správních aktů a interních instrukcí a pokynů samotnými příslušníky a zaměstnanci. V předchozích oddílech však bylo zmíněno, že pravomoc VS ČR je také determinována pravomocí ostatních orgánů veřejné správy. Konkrétně můžeme mluvit o kontrole jinými orgány, v rámci přesně vymezené oblasti jejich působnosti. Tyto orgány mají zákonem uloženou možnost a zejména povinnost pozorovat chování nepodřízených subjektů a porovnávat je s chováním žádoucím, s požadavky právních norem (*V právním státě by mělo jít výlučně o to, zda je či není toto chování v souladu s právem.*³¹²). Na toto pozorování pak navazuje hodnocení, popřípadě též aplikace prostředků směřujících k zajištění sledovaného účelu.

V rámci tohoto oddílu se nebudu věnovat správnímu dozoru v takových oblastech, které souvisejí s omezováním práv a svobody odsouzených jen okrajově. Mám tím na mysli např. oblast energetiky, životního prostředí, správy majetku, hygieny a zdravotnických služeb apod., kde dozor vykonávají k tomu pověřené speciální orgány a inspekce. Rovněž se nebudu zabývat ochranou práv odsouzených zajišťovanou soudy, která neodpovídá pojmu dozorové činnosti. Oblast činnosti

³¹¹ KNAPP, V.: Teorie práva, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 1995, str. 212

³¹² HENDRYCH, D. a kol.: Správní právo: Obecná část, 5. rozš. vyd., Praha: C. H. BECK, 2003, str. 237

různých národních i mezinárodních institucí, komisí či výborů (např. CPT, Český helsinský výbor, Rada pro lidská práva apod.) je natolik rozsáhlá, že vysoce překračuje kapacitu této práce. Středem mé pozornosti proto bude pouze zajištění dozoru nad výkonem TOS v působnosti státního zastupitelství a kontrolní činnost veřejného ochránce práv.

4.6.1 Dozor státního zastupitelství nad dodržováním právních předpisů při výkonu trestu odnětí svobody

Na základě § 78 odst. 1 ZVTOS provádí z úřední povinnosti krajské státní zastupitelství, v jehož obvodu se TOS vykonává, dozor nad dodržováním právních předpisů při výkonu tohoto trestu. Zmíněné oprávnění bylo svěřeno státnímu zastupitelství nově s účinností od 1. 1. 2000. Navazuje tak na činnost, kterou v minulosti vykonávala prokuratura a později Ministerstvo spravedlnosti. Protože se jedná o dozor nad výkonem veřejné správy, spadá tato činnost do tzv. netrestního úseku působnosti státního zastupitelství. Činnost státního zástupce krajského státního zastupitelství podléhá dohledu státního zástupce přiděleného k vrchnímu státnímu zastupitelství (§ 12d odst. 1 ZSZ).

Předmětem dozoru je důsledné dodržování obecně závazných právních předpisů ve výkonu trestu, nespadá sem však posuzování vhodnosti nebo účelnosti postupu VS ČR za předpokladu, že samotný postup je v souladu s právním předpisem. Dozorová působnost nezahrnuje ani koncepcie výkonu TOS, ani správnost nebo účelnost aktů VS ČR, které mají povahu pouze organizační, řídicí nebo hospodářskou. Státní zástupce dbá zvláště na to, aby ve výkonu TOS nebyl nikdo držen nezákonně nebo aby vůči němu nebyla užita nezákonná opatření.

Ve vztahu k výkonu TOS státní zástupce zejména prověřuje dodržování právních předpisů o přijímání a umístování odsouzených zejm. s důrazem na oddělené umístování některých skupin odsouzených, zda nedochází k narušování účelu výkonu trestu odsouzenými nebo pracovníky podniků, v nichž jsou odsouzení zařazeni do práce, dodržování právních předpisů o právech a povinnostech odsouzených, o ochraně práv odsouzených včetně prostředků právní ochrany, o propuštění z výkonu trestu, o ukládání a výkonu kázeňských trestů a o udělování kázeňských odměn odsouzeným, o zaměstnávání odsouzených. Dále např. prověřuje zákonnost použití donucovacích prostředků, zda jsou ředitelem věznice předkládány

návrhy na přearazování odsouzených do věznice jiného typu a návrhy na podmíněné propuštění odsouzených z výkonu TOS. Státní zástupce se zaměřuje rovněž na to, zda VS ČR ve věznici splnila příkazy, které dříve vydal, a zda nedochází opakovaně k protiprávnímu jednání nebo opomenutí téhož druhu. Dozor státního zastupitelství je vykonáván i vůči jednání zaměstnanců VS ČR mimo areál věznice, a to při plnění úkolů v souvislosti s výkonem TOS. Dle názoru L. Crhy je takovým výkonem např. i předvádění odsouzených k procesním úkonům orgánů činných v trestním řízení³¹³, přičemž obecně lze konstatovat, že se jedná o veškerou činnost spadající pod režim ZVTOS, ŘVT a dalších právních předpisů na tyto navazujících.

Podkladem pro činnost jsou veškeré informace, které státní zástupce získá, zejména spisy, písemné a ústní podněty, stížnosti a žádosti odsouzených a jejich rodinných příslušníků, poznatky z činnosti státního zastupitelství, podaná vysvětlení, listiny i jeho vlastní zjištění. Stížnosti a žádosti odsouzených bývají zpravidla zasílány dozorujičímu státnímu zástupci písemně, přičemž kontrola takovéto korespondence je ze strany zaměstnanců VS ČR nepřípustná (§ 17 odst. 3 ZVTOS). Poměrně často odsouzení také využívají svého práva dle § 26 odst. 2 ZVTOS a žádají o přímou rozmluvu. O tom jsou zaměstnanci VS ČR povinni státního zástupce vyrozumět bez odkladu. Dále podle předem stanoveného plánu provádí prověrky ve věznicích v obvodu své působnosti, při kterých se zaměří na stav dodržování právních předpisů upravujících výkon TOS. Vlastní šetření provádí výjimečně, především dozoruje, jak kontrolní orgány v příslušné věznici postupovaly na základě podnětu odsouzeného nebo z jiného poznatku státního zástupce, který věznici postoupil. Výčet právních prostředků, které je možno při činnosti dozorujičího státního zástupce užít, najdeme jednak v ZVTOS, ale také v ZSZ.

Obecně jsou vykonavatelé veřejné správy povinni státnímu zastupitelství při výkonu působnosti v konkrétní věci bez průtahů zapůjčovat spisy a jiné doklady, do těchto je možno nahlížet a pořizovat z nich výpisy a opisy, jsou povinni vyhovět dožádáním a podávat mu potřebná vysvětlení. Státní zástupci rovněž mohou v rámci své působnosti nahlížet do soudních spisů, činit si z nich výpisy a opisy, a pokud tomu nebrání vážné důvody, si tyto spisy mohou i zapůjčit. (§ 14 ZSZ).

³¹³ srov. CRHA, L.: Dozor nad detencí – za branou nebo před branou?, In: Státní zastupitelství, Praha: Novatrix, č. 7-8, 2010, str. 30-34

Zvláštní úpravou je v tomto smyslu § 78 odst. 2 ZVTOS, na jehož základě je státní zástupce oprávněn při výkonu dozoru v kteroukoliv dobu navštěvovat místa, kde se provádí výkon trestu, nahlížet do dokladů, podle nichž byli odsouzení zbaveni svobody, hovořit s odsouzenými bez přítomnosti jiných osob, prověřovat, zda příkazy a rozhodnutí VS ČR ve věznici týkající se výkonu trestu odpovídají zákonům a jiným právním předpisům, žádat od zaměstnanců VS ČR ve věznici potřebná vysvětlení, předložení spisů, dokladů, příkazů a rozhodnutí týkajících se výkonu trestu, vydávat příkazy k zachování předpisů platných pro výkon trestu, popř. nařídit, aby osoba, která je ve výkonu trestu držena nezákonně, byla ihned propuštěna. VS ČR je povinna příkazy státního zástupce bez odkladu provést.

4.6.2 Kontrolní činnost veřejného ochránce práv

Od 1. 1. 2006 nabyla účinnost novela zák. č. 349/1999 Sb., o veřejném ochránci práv (ZVOP), již byly rozšířeny jeho pravomoci o povinnost provádět systematické návštěvy všech míst (zařízení), v nichž se nacházejí nebo mohou nacházet osoby omezené na svobodě veřejnou mocí nebo v důsledku závislosti na poskytované péči, s cílem posílit ochranu těchto osob před mučením, krutým, nelidským, ponižujícím zacházením nebo trestáním a jiným špatným zacházením (§ 1 odst. 3 ZVOP). Tato působnost se zaměřuje mimo jiné na zařízení, v nichž je vykonáván TOS.

Rozdíl mezi činností dozorujícího státního zástupce a činností veřejného ochránce práv (dále jen Ochránce), resp. jím pověřených zaměstnanců, bývá spatřován zejména v tom, že státní zastupitelství se zaměřuje především na „formální“ dodržování zákonnosti, kdežto Úřad veřejného ochránce práv (dále jen Úřad) se zabývá i případy, kdy by jednání odpovědných osob nebo stav v zařízeních neodpovídal principům demokratického právního státu a dobré správy. Dle vyjádření Úřadu vymezení předmětu dozoru státního zastupitelství *„jednak zcela pomíjí hledisko respektování lidské důstojnosti a jednak předpokládá existenci konkrétních právních předpisů, na jejichž dodržování by mělo státní zastupitelství dohlížet. Takové předpisy však v mnoha případech ani neexistují.“*³¹⁴

³¹⁴ GLOTZMANN, F.: Dohled ombudsmana nad omezováním osobní svobody, In: Státní zastupitelství, Praha: LexisNexis, č. 5, 2006, str. 5

S tímto rozlišením však osobně nesouhlasím, neboť jestliže je LZPS součástí našeho právního řádu a právním předpisem, pak i dodržování jeho ustanovení by měl kontrolovat dozorující státní zástupce. Jen předpoklad, že LZPS vychází z přirozenoprávní doktríny, neznamená, že jsou její ustanovení o lidské důstojnosti, rovnosti práv atp. vyloučena z dozoru státního zastupitelství. Stejně tak princip dobré správy byl včleněn do našeho právního řádu zákonem č. 500/2004 Sb., správním řádem, a tak ani tento by neměl zůstat nerespektován. Z výše uvedeného bych shrnul, že při souběžné činnosti Úřadu a státního zastupitelství je utvářen prostor pro speciální a specifický přístup každého z těchto úřadů tak, aby bylo společně dosaženo téhož cíle.

Předmětem kontrolní činnosti Ochránce je především tzv. špatné zacházení s odsouzenými. V tom je spatřováno jednání, které nerespektuje lidskou důstojnost jako např. ponižující zacházení a trestání, fyzické násilí a mučení, nebo také nemožnost uplatnění ochrany práv odsouzených. Ve velké míře se rovněž Úřad zabývá materiálními podmínkami výkonu TOS. Zejména přeplněností věznic, porušováním minimální stanovené výměry plochy připadající na jednoho odsouzeného, stavebnětechnickými podmínkami pro cely, možnostmi přístupu k teplé vodě apod. *Z působnosti veřejného ochránce práv je však vyjmut přezkum postupu státního zastupitelství při výkonu dozoru nad místy, kde je omezena svoboda jednotlivce.*³¹⁵

Dle § 15 ZVOP je Ochránce oprávněn s vědomím vedoucích úřadů, a to i bez předchozího upozornění, vstupovat do všech prostor úřadů a zařízení (věznic) a provádět šetření spočívající v nahlížení do spisů, kladení otázek jednotlivým zaměstnancům úřadů a zařízení, rozmluvě s odsouzenými, a to bez přítomnosti jiných osob. Úřady a zařízení jsou povinny na žádost Ochránce a ve lhůtě jím stanovené poskytnout informace a vysvětlení, předložit spisy a jiné písemnosti, sdělit písemně stanovisko ke skutkovým a právním otázkám, provést důkazy, které Ochránce navrhne, provést úkony dozoru, k nimž jsou podle zákona oprávněny a které Ochránce navrhne. Ochránce je oprávněn být přítomen při ústním jednání a provádění důkazů úřady a klást přítomným osobám otázky. Všechny státní orgány

³¹⁵ ONDRUŠ, R.: Prostředky dozoru nad detencí, ASPI 20254 CZ (Lit.)

a osoby vykonávající veřejnou správu jsou v mezích své působnosti povinny poskytovat Ochránci při šetření pomoc, kterou si vyžádá (§ 16 ZVOP).

Ochránce po návštěvě zařízení nebo po souvisejících návštěvách více zařízení vypracuje zprávu o svých zjištěních. Součástí této zprávy mohou být doporučení nebo návrhy opatření k nápravě. Dále vyzve zařízení, aby se k jeho zprávě, doporučením nebo návrhům na opatření k nápravě vyjádřilo ve stanovené lhůtě (§ 18 odst. 1 ZVOP). Takto může vyzvat i zřizovatele zařízení nebo příslušné úřady. Shledá-li Ochránce jejich vyjádření dostatečnými, zařízení, popřípadě jeho zřizovatele nebo příslušné úřady o tom vyrozumí (§ 18 odst. 2 ZVOP). Jinak po obdržení vyjádření nebo po marném uplynutí lhůty může postupovat podle § 20 odst. 2 ZVOP, kdy vyrozumí nadřízený úřad a není-li takového úřadu, vládu. Může také o svých zjištěních informovat veřejnost včetně sdělení jména a příjmení osob oprávněných jednat jménem úřadu.

Z výše uvedeného je zřejmé, že podstatným rozdílem mezi činností Úřadu a státního zastupitelství je rozsah oprávnění, na jejichž základě je možno docílit nápravy nevhodného stavu. Zatímco dozorující státní zástupce je oprávněn dle § 78 odst. 2 písm. e) ZVTOS vydat příkaz k zachování předpisů platných pro výkon trestu a VS ČR je povinna tyto příkazy bez odkladu provést, Ochránce může provedení konkrétní nápravy pouze doporučit a působí tak převážně svou neformální autoritou.

Závěr

Trestní politika a politika vězeňství se neustále vyvíjejí. Souvisí to se změnami ve společnosti, ve vztazích mezi lidmi, s dodržováním vládních koncepcí či se stále hlubším začleňováním České republiky do mezinárodních struktur, zejména evropských. Díky historickému vývoji dnes můžeme navazovat na postupy a znalosti, které jsou pro budoucí rozvoj prospěšné, a stejně tak se odklonit od praktik, jež se zkušenostmi neosvědčily. V tomto má právo jedinečné postavení. Na jednu stranu je dostatečně stabilní, aby dodávalo jistotu všem subjektům, na druhou stranu je flexibilní, aby tyto změny pokud možno rychle a žádoucím způsobem reflektovalo.

Teprve dvacet let po transformaci poměrů ve společnosti v roce 1989 bylo přijetím nového trestního zákoníku dosaženo také dlouhá léta očekávané transformace v oblasti trestního práva hmotného. Ačkoli lze datum 1. 1. 2010 považovat za významný mezník, společenský vývoj tímto datem v žádném případě neustal. Očekáváme-li v blízké budoucnosti intenzivní práce na rekodifikaci trestního práva procesního, lze také očekávat nejrůznější zásahy do znění stávajícího trestního zákoníku, případně do ostatních předpisů souvisejících, jimiž je upraven výkon jednotlivých trestů. Jedním z nejpálčivějších problémů současnosti, a jistě také budoucnosti, se jeví být přeplněnost věznic a neefektivita nepodmíněného trestu odnětí svobody. Řešení těchto problémů si, dle mého názoru, nutně vyžádá celkovou a zásadní změnu trestní politiky.

Předkládanou práci charakterizuje snaha o nalezení některých možností, způsobů či postupů, jak určitých změn docílit. Neklade si však ambice nalézt řešení komplexní. Není možné vytyčit spravedlivé principy trestání pachatelů trestných činů a zajistit podmínky pro efektivní výkon jednotlivých trestů, aniž by došlo k mezioborové diskusi s penology, psychology, sociology, odborníky technických, ekonomických a jiných oborů, stejně tak s politiky a širokou veřejností. V této diskusi se střetávají různorodé názory a přístupy, a to i mezi samotnými právníky. Pevně doufám, že se svou prací k takové výměně názorů připojím, a věřím, že v uvedeném diskursu zvítězí síla práva nad silou subjektu, který jej vykládá.

Abstrakt

Předkládaná disertační práce je vedena snahou vyjádřit některé názory k současné teorii i praxi týkající se nepodmíněného trestu odnětí svobody a poskytnout některé podněty k případné změně. Základním mottem předloženého pojednání je konstatování, že primárním znakem ukládaného trestu je újma působená pachateli trestného činu. Argumenty uznávaných autorů, případně vlastními, chce autor prokázat neúčinnost ukládaných trestů v případech, kdy následný výkon těchto trestů nebude pro pachatele dostatečně citelný, přičemž konkrétní citelnost trestu je možno alespoň přibližně stanovit pouze ad hoc vzhledem k poměrům konkrétního pachatele. Vybranými případy ze soudní i vězeňské praxe se pak snaží vyvrátit obecně rozšířené tvrzení, že nepodmíněný trest odnětí svobody je vždy nejprísnějším druhem trestu.

Autor se v práci pokouší zdůraznit důležitost všech základních účelů trestu, doposud upravených v § 23 tr. zák., které nemohou být při úvahách o ukládání trestu ani po nabytí účinnosti nového trestního zákoníku opomíjeny. V duchu smíšené teorie trestání pak vyjadřuje přesvědčení o nevhodnosti ukládání trestu odnětí svobody tehdy, pokud by bylo možno učinit závěr o jeho nekompetentnosti potrestat a napravit pachatele, díky čemuž by tento trest nikdy nemohl účinně ochránit společnost.

V textu lze také nalézt zamyšlení nad tím, jak koncepce nepodmíněného trestu odnětí svobody coby nejprísnějšiho druhu trestu (užší pojetí zásady subsidiarity přísnější sankce) neodráží skutečné potřeby praxe a znesnadňuje výběr účinných druhů trestů v jejich systému. Autor pak považuje za nutné zmíněnou zásadu aplikovat komplexně na všechny druhy trestu, a nikoli výjimečně k jedinému druhu trestu. Navrhuje dosáhnout uvedeného stavu tak, že bude omezeno užití nepodmíněného trestu odnětí svobody jako trestu tzv. sekundárního, tedy pokud např. při nesplnění podmínek v rámci zkušební doby podmíněného odsouzení, trestu obecně prospěšných prací, domácího vězení či trestu peněžitého bude soudu umožněn místo automatické přeměny na nepodmíněný trest odnětí svobody výběr i z jiných alternativních trestů, budou-li k tomu dány podmínky.

V rámci studia odborné literatury a příslušné judikatury, také díky poznatkům z vlastní praxe, autor dospívá k závěru, že podstatnějším kritériem pro určení

citelnosti nepodmíněného trestu odnětí svobody není jeho délka, nýbrž způsob jeho výkonu. Proto touto prací vyzývá k širší aplikaci § 56 odst. 3 TZ, neboť výběrem přísnějšího režimu výkonu TOS může být současně zkrácena délka jeho trvání, kdy stále půjde o trest svou citelností přiměřený závažnosti spáchané trestné činnosti. Díky kratší době strávené ve věznici se však u odsouzeného sníží riziko prizonizace a nemusí dojít k devastaci jeho sociálních vazeb mimo věznici. Současně však musí hrát při rozhodování o změnách v zařazení odsouzených stěžejní roli nejen individuálně preventivní účel, nýbrž i účel ochranný či izolační.

V recentní literatuře se často objevují názory, že vězeňství zažívá krizi. Jednak je odkazováno na vysoká procenta recidivujících pachatelů, jednak na problémy spojené s nedodrčováním práv odsouzených, dále pak finanční náročnost či všeobecnou přeplněnost věznic. K možným příčinám recidivy pachatelů byl v práci konstatován názor, že řada odsouzených opakovaně páchá trestnou činnost, neboť vidí v následném pobytu ve vězení zlepšení svého postavení. Tohoto stavu bylo docíleno postupnou humanizací vězeňství, která, zejména v posledních desetiletích, dosáhla takové úrovně, kdy někteří odsouzení mají lepší životní podmínky, širší práva a méně povinností než osoby na svobodě. Vzhledem ke konstatovanému autor považuje za nezbytné, aby odsouzení nebyli oproti ostatním privilegováni tak, že se jim trest přemění v odměnu. Na druhou stranu však zdůrazňuje, že odsouzeným, ačkoli byli na určitých svobodách omezeni, jsou jiné ponechány bez omezení a jako takové si zaslouží zcela rovnocennou ochranu, jakou požívají osoby svobodné. Zaměstnanci Vězeňské služby ČR a nejen oni proto musí důsledně kontrolovat plnění uložených povinností odsouzených a případně postihovat jejich nedodržení zcela v souladu s textem a smyslem zákona, přičemž se mají zdržet veškerých zásahů do práv vězňů, která interpretaci zákona odporují.

Výklad o nepodmíněném trestu odnětí svobody a jeho výkonu byl zaměřen především na otázky právní. Na tomto úseku však věda trestního práva není vědou jedinou a vše vysvětlující. Proto byly přiměřeně řešeny i otázky z oblasti penologie, okrajově pak psychologie či filozofie, aby bylo možno poskytnout ucelený obraz zkoumané problematiky. Teoretický výklad byl následně doplněn výsledky dotazníkového šetření zaměřeného na vnímání citelnosti zásadních omezení souvisejících s výkonem trestu odnětí svobody samotnými odsouzenými.

English abstract

Author tried to express his opinions to contemporary theory and practice concerning the unconditional sentence of imprisonment and provide some impulses to an appropriate change in his thesis. The basic motto of the introduced discourse was the statement that the prime sign of the imposed sentence is the loss (evil) caused to the criminal. Author wanted to prove the ineffectiveness of the imposed sentences in the cases when the subsequent execution of the punishments will not be for the criminal appreciable enough, whereas the factual appreciability of the punishment is only ad hoc to be stated regarding to the situation of the particular offender. Generally extended statement was disproved, that the unconditional sentence of imprisonment was always the strictest form of punishment, by the chosen cases from the court room and also from the prison practice.

In thesis author tried to emphasize the importance of all basic purposes of the punishment, until now modified in § 23 of the Criminal code (1961) which cannot be left out at considerations either about imposing sentence or after the coming into force of the new Criminal code. In spirit of the mixed theory of punishment he expressed afterwards the persuasion about the unsuitability of sentencing of imprisonment at that time, if it was possible to draw the conclusion about its incompetence, to punish and amend the offender, thanks to which this punishment could never protect the society effectively.

Author also reflected the fact how the conception of unconditional sentence of imprisonment as the strictest sort of punishment (specific theory of the principle of subsidiarity of stricter sanction) does not reflect real needs of the practice and complicates the choice of effective punishments in their system. The mentioned principle should be applied in complex on all sorts of punishments and not exceptionally to the only sort of punishment. It would be possible to reach among others the mentioned situation, if the use of imprisonment as the so called secondary one would be limited, so if e.g. by non-fulfillment of the conditions in the frame of trial period of the suspended sentence, community service, house arrest or pecuniary punishment we enable the court instead of automatic change on the imprisonment the choice from other alternative punishments, if there are conditions given to it.

Author came to the conclusion in the frame of expert literature and appropriate judicature study, also thanks to the findings from his own practice that the more essential criterion for the determination of the appreciability of the imprisonment is not its length, but the way of its execution. That's why the proclamation to the wider application § 56 sec. 3 of new Criminal code is expressed in this work, because through the stricter choice of the mode of the execution of the imprisonment the length of its lasting can be at the same time shortened. It still will concern a punishment by its appreciability adequate to the consequence of the committed criminal activity. Thanks to shorter time spent in prison however the risk of prisonization will be reduced by the convict and the devastation of his social relationship out of prison need not occur. At the same time not only the individual preventive purpose but also protective and isolation purpose must play fundamental role at decisions about changes in the establishing of convicts.

Views often appear in recent literature that the prison service undergoes the crisis. Partly it is referred to high percentage of already-punished delinquents, partly to problems connected with keeping of the inmates' rights, next to financial difficulty or the general overfilling of prisons. An opinion to possible reasons of the convicts' recidivism was stated at work that a lot of convicts commit the criminal activity, because they see in the resulting stay in prison the improvement of their rank. This situation was reached by gradual humanization of prison service which reached mainly in last decades such level when some convicts have better living conditions, wider rights and fewer duties than the persons at liberty. Regarding to the stated it is therefore necessary, so that the convicts would not be privileged to the others in that way that their punishment will be changed into reward. On the other hand it is necessary to emphasize that, though the convicts were limited on certain rights, others are kept without limitation and as such they deserve a quite equivalent protection as free people enjoy. The employees of Prison Office of Czech republic and not only they must therefore thoroughly check the fulfillment of the imposed convicts duties and eventually afflict their non-performance quite in keeping with the text and sense of the law, whereas they should delay all interventions to the rights of the prisoners, which oppose the interpretation of the law.

The discourse about unconditional sentence of imprisonment was primarily focused on the legal issues. At this stage, however, the criminal law is not the stand-alone science. Therefore author deals with issues in the field of penology, marginally psychology or philosophy, in order to provide a comprehensive picture of the issue. Theoretical interpretation was subsequently supplemented by the results of the questionnaires aimed at improving the perception of severity of essential restrictions related to the execution of imprisonment by the convicts.

Prameny a použitá literatura

Cizojazyčné monografie

BECCARIA, C.: Dei delitti e delle pene [online], b. m.: b. n., 2005 [cit. 2010-11-07], dostupné z WWW: http://www.liberliber.it/biblioteca/b/beccaria/dei_delitti_e_delle_pene_edizione_1764/pdf/dei_de_p.pdf

BENTHAM, J.: The Works of Jeremy Bentham: Principles of Morals and Legislation, Fragment on Government, Civil Code, Penal Law [online], New York: Russel & Russel, Inc., 1962, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: http://files.libertyfund.org/files/2009/Bentham_0872.01_Bk.pdf

HART, H. L. A.: Punishment and responsibility [online], New York and Oxford: Oxford University Press, 1968, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: http://www.stephankinsella.com/wp-content/uploads/texts/hart_punishment-responsibility.pdf

HEGEL, G. W. F.: The Philosophy of Right [online], překlad S. W. Dyde, Kitchener: Batoche Books Ltd., 2001, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: <http://www.efm.bris.ac.uk/het/hegel/right.pdf>

LOCKE, J.: Two treatises of government, The Works of John Locke, Vol. V. [online], London: b. n., 2005, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: <http://www.atlas.org.ar/eBooks/Two%20Treatises%20on%20Civil%20Government-John%20Locke.pdf>

MEIER, B.-D.: Strafrechtliche Sanktionen, 3. akt. Auflage, Heidelberg: Springer, 2009

MONTESQUIEU, Ch. L.: The Spirit of Laws [online], překl. Nugent, T., Kitchener: Batoche Books, 2001, [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW: <http://socserv.mcmaster.ca/~econ/ugcm/3ll3/montesquieu/spiritoflaws.pdf>

Cizojazyčné články

GOTTFREDSON, M.: Effects of Judges' Sentencing Decisions on Criminal Careers [online], Washington DC: National Institute of Justice, 1999, [cit. 2011-02-14], dostupné z WWW: <http://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/178889.pdf>

JEHLE, J.-M.: Criminal Justice in Germany, 4th Edition, Berlin: Federal Ministry of Justice, 2005

KLEIN-SAFFRAN, J. et al: Boot Camp for Prisoners [online], In: FBI Law Enforcement Bulletin, č. 10, 1993, [cit. 2011-02-14], dostupné z WWW http://www.bop.gov/news/research_projects/published_reports/gen_program_eval/oreprbootcamp.pdf

České učebnice, učební pomůcky a komentáře k zákonům

ČERNÍKOVÁ, V. a kol.: Sociální ochrana, Praha: Policejní akademie ČR, 1998

ČERNÍKOVÁ, V. a kol.: Základy penologie pro policisty, Praha: Policejní akademie ČR, 2002

FIALA, J. a kol.: Občanské právo hmotné, 3. vydání, Brno: Doplněk, 2002

GERLOCH, A.: Teorie práva, 4. upr. vyd., Plzeň: Aleš Čeněk, 2007

GERLOCH, A.; HŘEBEJK, J.; ZOUBEK, V.: Ústavní systém České republiky, Praha: Prospektrum, 1999

HENDRYCH, D. a kol.: Právní slovník, Praha: C. H. BECK, 2009

HENDRYCH, D. a kol.: Správní právo: Obecná část, 5. rozš. vyd., Praha: C. H. BECK, 2003

- JELÍNEK, J. a kol.: Trestní právo hmotné, 1. vydání, Praha: Leges, 2009
- JELÍNEK, J.; SOVÁK, Z.: Trestní zákon a Trestní řád s poznámkami a judikaturou, 20. aktualizované vydání, Praha: Linde, 2004
- KALLAB, J.: Trestní právo hmotné, Praha: Melantrich, 1935
- KINCL, J.: Dicta et regulae iuris aneb právnické mudrosloví latinské, Praha: Univerzita Karlova, 1990
- KRATOCHVÍL, V. a kol.: Kurs trestního práva, Trestní právo hmotné, Obecná část 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009
- KRATOCHVÍL, V. a kol.: Trestní právo hmotné, Obecná část. 3. přepracované a doplněné vydání, Brno: Masarykova univerzita, 2003
- NOVOTNÝ, O. a kol.: Trestní právo hmotné 1: Obecná část, Praha: ASPI Publishing, 2003
- NOVOTNÝ, O.; ZAPLETAL, J. a kol.: Kriminologie, Praha: ASPI Publishing, 2004
- ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník I.: Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2009
- ŠÁMAL, P. a kol.: Trestní zákoník: Komentář, 6. doplněné a přepracované vydání, Praha: C. H. BECK, 2004
- ŠÁMAL, P. a kol.: Zákon o soudnictví ve věcech mládeže, Komentář, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 2004
- VEČEŘA, M.; URBANOVÁ, M.: Sociologie práva, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006
- ZAPLETAL, J. a kol.: Kriminologie: Díl I. Obecná část, třetí upravené vydání, Praha: Policejní akademie ČR, 1998

Monografie

- BARBARETE, R. a kol.: Self-reportové studie delikvence mládeže v Anglii a Walesu, v Nizozemí a ve Španělsku, překl. Marvel, Praha: IKSP, 2010
- BERGER, V.: Judikatura Evropského soudu pro lidská práva, 1. české vyd., Praha: IFEC, 2003
- ČAPEK, J.: Evropský soud a Evropská komise pro lidská práva, Praha: Linde, 1995
- DÜLMEN, R.: Divadlo hrůzy, Praha: Rybka Publishers, 2001
- FOUCAULT, M.: Dohlížet a trestat, Praha: Dauphin, 2000
- HÁLA, J.: Úvod do teorie a praxe vězeňství, České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2005
- HART, H. L. A.: Pojem práva, překlad Fantys, P., Praha: Prostor, 2004
- HEGEL, G. W. F.: Základy filosofie práva, překlad Špaček, V., Praha: Academia, 1992
- HOLLÄNDER, P.: Filosofie práva, Plzeň: Aleš Čeněk, 2006
- INCIARDI, J. A.: Trestní spravedlnost, překlad Drábek, V., Praha: Victoria Publishing, 1994
- KARABEC, Z. a kol.: Krátkodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2000
- KARABEC, Z. a kol.: Dlouhodobé tresty odnětí svobody, Praha: IKSP, 2004
- KNAPP, V.: Teorie práva, 1. vydání, Praha: C. H. BECK, 1995
- KOUBALÍKOVÁ, S.: Pojem a účel trestu se zaměřením na současnou situaci v České republice, (Bakalářská práce), Brno: Masarykova univerzita – Právnická fakulta, 2008

- KUCHTA, J.; VÁLKOVÁ, H. a kol.: Základy kriminologie a trestní politiky, Praha: C. H. BECK, 2005
- KUKLÍK, J.; SELTENREICH, R.: Dějiny anglo-amerického práva, Praha: Linde, 2007
- LATA, J.: Účel a smysl trestu, Praha: LexisNexis, 2007
- MEZNÍK, J. a kol.: Základy penologie, Brno: Masarykova univerzita, 1995
- MOTEJL, O. a kol.: Vězeňství: Sborník stanovisek veřejného ochránce práv, Brno: Kancelář veřejného ochránce práv, 2010
- NOVOTNÝ, O.: O trestu a vězeňství, Praha: Academia, 1967
- PRIKRYL, O.; SAMÁŠ, O.; TOMAN, P.: Trest odňatia slobody v novom trestnom zákone, Bratislava: Iura Edition, 2006
- PŘESLIČKOVÁ, H. a kol.: Obecně prospěšné práce a další instituty restorativní justice, Praha: Český helsinský výbor, 2003
- RAWLS, J.: Teorie spravedlnosti, překlad Berka, K., Praha: Victoria Publishing, 1995
- ROZUM, J. a kol.: Ukládání nepodmíněného trestu odnětí svobody a jeho alternativ, In: Vybrané problémy sankční politiky, Praha: IKSP, 2005
- SOLNAŘ, V.: Systém československého trestního práva: Tresty a ochranná opatření, Praha: Academia, 1979
- UHLÍK, J.: F. J. Řezáč – reformátor vězeňství a školství 19. století, In: České vězeňství, Praha: Vězeňská služba ČR, č. 2, 1997
- VEČEŘA, M.: Spravedlnost v právu, Brno: Masarykova univerzita, 1997

České a slovenské články

- BLANDA, R.; PRUNEROVÁ, M.: Vězeňské zdravotnictví patří k těm nejlepším, In: České vězeňství, Praha: VS ČR, č. 3, 2010
- CRHA, L.: Dozor nad detencí – za branou nebo před branou?, In: Státní zastupitelství, Praha: Novatrix, č. 7-8, 2010
- GLOTZMANN, F.: Dohled ombudsmana nad omezováním osobní svobody, In: Státní zastupitelství, Praha: LexisNexis, č. 5, 2006
- HOFER, H. von: Náhradní trest odnětí svobody u peněžitého trestu ve Švédsku, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 1, 2004
- JELÍNEK, J.: Trestní odpovědnost právnických osob jako předmět zkoumání [online], Praha: MVČR, 2008, [cit. 2010-10-20], dostupné z WWW <http://www.mvcr.cz/soubor/jelinek-trestniotp-pdf.aspx>,
- JESCHEK, H.-H.: K návrhu obecné části nového trestního zákona České republiky, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 11 a 12, 2003
- KALVODOVÁ, V.: Několik poznámek k dlouhodobým trestům odnětí svobody a právu odsouzeného na resocializaci, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 10, 1997
- KARABEC, Z.: K problematice trestání a trestů [online], In: Sociologický časopis, č. 1, 2001, [cit. 2010-03-05], dostupné z WWW http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/157_01-1KARAB.pdf
- KARABEC, Z.: Možnosti sankční politiky [online], In: Kriminalistika, č. 3, 2001, [cit. 2010-11-20], dostupné z WWW <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2001>

/01_03/karabec.html

KARABEC, Z.: Účel trestání [online], In: Kriminální právo, Praha: MV ČR, č. 2, 2000, [cit. 2010-12-02], dostupné z WWW http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2000/00_02/karabec.html

KORBEL, F.: Rekodifikace trestního práva hmotného, In: Státní zastupitelství, Praha: LexisNexis, č. 12, 2007

KRÁL, V.: Domácí vězení – další alternativní trest?, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 8, 2007

KUČERA, P.; PTÁČEK, M.: Vyplácí se být velkým zločincem?, In: Trestní právo, Praha: LexisNexis, č. 2, 2008

KUČEROVÁ, D.: Trest domácího vězení v novém trestním zákoníku, In: COFOLA 2010: Sborník z konference, 1. vydání, Brno: Masarykova Univerzita, 2010

KURY, H.; ZAPLETAL, J.: K otázce stigmatizace rodinných příslušníků vězňů [online], In: Kriminální právo, č. 3, 2005, [cit. 2010-12-31], dostupné z WWW <http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2005/03/zapletal.html>

KURY, H.; ZAPLETAL, J.: K postojům obyvatelstva ke kriminalitě a k trestání ... [online], In: Kriminální právo, Praha: MV ČR, č. 1, 2002, [cit. 2010-12-02], dostupné z WWW http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/casopisy/kriminalistika/2002/02_01/kury.html

LATA, J.: Přísnost musí být! (?), In: Státní zastupitelství, Praha: LexisNexis, č. 1, 2008

LATA, J.: Účel trestu a jeho spravedlivost, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 2, 2001

MACH, J.: K problematice důvěry občana v ochrannou funkci státu proti zločinnosti, In: K problematice obětí trestných činů a k výsledkům výzkumu obětí v ČR, Praha: IKSP, 1999

MAREŠOVÁ, A.: Důsledky dlouhodobého uvěznění, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 4, 2004

MUSIL, J.: Respektuje český zákonodárce princip subsidiarity trestní represe?, In: Kriminální právo, Praha: Ministerstvo vnitra ČR, č. 3, 2007

MUSIL, J.: Trestní odpovědnost právnických osob – ano či ne?, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 7–8, 2000

NÄKS, P.: Estonský vězeňský systém v období změn, In: Sborník referátů z mezinárodní konference Evropské vězeňské systémy, Praha: Generální ředitelství Vězeňské služby České republiky, 2004

NAVRÁTILOVÁ, J.: Trest domácího vězení [online], In: Bulletin advokacie č. 10, 2009, [cit. 2010-03-05], dostupné z WWW: http://www.cak.cz/files/2678/BA_10_2009_web.pdf

NETÍK, K.: Nepřiměřený trest škodí, udělá z viníka kriminálního [online], In: Průvodce novým trestním zákoníkem, Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČR, [cit. 2009-10-23], dostupné z WWW: http://www.reformajustice.cz/download.php?dir=1&file=BroÅ¾ura_MSp_TrestnÄ-zÄkonÄ-k.pdf

NOVOTNÝ, O.: Na okraj rekodifikace trestního práva hmotného, In: Trestní právo, Praha: LexisNexis, č. 10, 2004

ONDRUŠ, R.: K některým problémům spojeným s výkonem trestu odnětí svobody, ASPI 20208 (Lit.)

ONDRUŠ, R.: Prostředky dozoru nad detencí, ASPI 20254 CZ (Lit.)

OSMANČÍK, O.: K novému zákonu o výkonu trestu odnětí svobody, In: Bulletin advokacie, Praha: Česká advokátní komora, č. 1, 2000

- PAVLÍČEK, V.: O ústavních problémech milosti a amnestie v České republice, In: Pocta O. Novotnému k 70. narozeninám, Praha: Codex Bohemia, 1998
- PLEVA, J.: Několik poznámek k nálezu Ústavního soudu ČR Pl. ÚS 32/08, In: Státní zastupitelství, Praha: Novatrix, č. 4, 2011
- PROTIVINSKÝ, M.: K historii zločinu a boje s ním, In: Kriminalistický sborník, Praha: Ředitelství služby kriminální policie, č. 12, 1996
- PÚRY, F.: Některé změny v ukládání trestů podle nového trestního zákoníku, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 1, 2010
- REPÍK, B.: Evropská úmluva o lidských právech a trestní právo, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 10, 2002
- REPÍK, B.: Lidská práva a závažné formy kriminality, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 10, 2006
- ROZUM, J. a kol.: Dohled u podmíněně propuštěných z hlediska jeho efektivity, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 10, 2008
- RŮŽIČKA, M.; ŠABATA, K.: Vybrané praktické problémy obecné části nového trestního zákoníku, In: Státní zastupitelství, Praha: Novatrix, č. 11, 2009
- SOTOLÁŘ, A.; ŠÁMAL, P. a kol.: Nizozemský model uplatnění alternativních trestů..., In: Právní praxe, Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČR, č. 4, 2000
- SOUKUP, P.: Peněžité trest, In: Trestní právo, Praha: LexisNexis, č. 9, 2007
- ŠÁMAL, P.: K úpravě trestních sankcí ve vládním návrhu rekodifikace trestního zákoníku, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 5, 2005
- ŠÁMAL, P.: K protiústavnosti ustanovení § 327 odst. 1 TR o rozhodnutí ministra spravedlnosti o upuštění od výkonu zbytku trestu odnětí svobody, In: Právní rozhledy, Praha: C. H. BECK, č. 6, 2001
- ŠAMKO, P.: Niekoľko poznámok k zmenám v tzv. zásade trikrát a dosť, In: Justičná revue, Bratislava: Právnický ústav Ministerstva spravodlivosti SR, č. 4, 2010
- ŠČERBA, F.: Odklon jako sankční opatření, In: Trestněprávní revue, Praha: C. H. BECK, č. 2, 2009
- ŠČERBA, F.: Zpřísnování trestní represe – několik úvah nad připravovanou rekodifikací trestního práva hmotného [online], In: Olomoucké debaty mladých právníků, 8. – 10. 9. 2008, sborník z konference, Olomouc: Iuridica Olomouensis, 2008, [cit. 2010-11-30], dostupný na WWW <http://odmp.upol.cz/wp-content/uploads/2009/11/Sb2008.pdf>
- ŠLOSAR, J.; VANĚČEK, P.: K některým otázkám podmíněného propuštění, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 8, 2004
- VANDUCHOVÁ, M.: K otázce zařazování a přearazování odsouzených v novém zákoně o výkonu trestu odnětí svobody, In: Trestní právo, Praha: Orac, č. 11, 2009
- VANDUCHOVÁ, M.: K ukládání sankcí podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže, In: Problémy trestního postihu mladistvých. Sborník příspěvků k aktuálním otázkám trestního práva, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2003
- VONDRUŠKA, F.: Ke vztahu správních a trestních sankcí, In: Státní zastupitelství, Praha: LexisNexis, č. 7–8, 2007
- WALACH, A.: Systém trestů v Polsku, In: Státní zastupitelství, Praha: Novatrix, č. 2, 2010

WALMSLEY, R.: Dosavadní vývoj vězeňských systémů ve střední a východní Evropě, In: Trestní právo, Praha: LexisNexis, č. 2, 2005

ŽATECKÁ, E.: Několik poznámek k alternativním trestům z pohledu nového trestního zákoníku, In: Dny práva 2009: Sborník z konference, 1. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 2009

Různé

1000 vynálezů a objevů, Praha: Svojtka & Co., s.r.o., 2009

Důvodová zpráva k návrhu trestního zákoníku [online], [cit. 2010-09-27], dostupné z WWW <http://portal.justice.cz/justice2/soubor.aspx?id=47438>

Koncepce rozvoje českého vězeňství do roku 2015, Praha: Generální ředitelství VS ČR, 2005

Ministr spravedlnosti předloží vládě balíček protikorupčních opatření [online], tisková zpráva Ministerstva spravedlnosti ČR ze dne 2. 12. 2010, [cit. 2010-12-03], dostupné z WWW <http://www.justice.cz/>

Nizozemský trestní zákon a předpisy související: Část I., Praha: IKSP, 2006

One In 100 [online], tisková zpráva Corrections Reporter z 28. 2. 2008, [cit. 2011-01-03], dostupná z WWW: <http://www.correctionsreporter.com/2008/02/28/one-in-100/>

Sentencing Statistics: England and Wales 2009 [online], London: Ministry of Justice UK, 2010, [cit. 2011-01-03], dostupné z WWW: <http://www.justice.gov.uk/publications/docs/sentencing-stats2009.pdf>

Standardy CPT: „Podstatné“ části obecných zpráv CPT, Štrasburk: Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání, 2004

Statistická ročenka 2009, Praha: Generální ředitelství VS ČR

Statistické ročenky kriminality za roky 1994 a 2010, Praha: Ministerstvo spravedlnosti ČR

Stenoprotokol z 13. schůze Poslanecké sněmovny konané 12. května 1999, kde byl projednáván vládní návrh ZVTOS a o změně některých souvisejících zákonů /sněmovní tisk 89/ - druhé čtení

Štatistická ročenka Ministerstva spravodlivosti SR za rok 2009, dostupné z WWW <http://www.justice.gov.sk/h.aspx?pg=r30&htm=http://www.justice.gov.sk/stat/10/index.htm>

The Laws of the Twelve Tables [online], [cit. 2010-10-20], dostupné z WWW http://www.constitution.org/sps/sps01_1.htm

The Republic by Plato [online], b. m.: b. n., 2002, [cit. 2010-10-27], dostupné z WWW: <http://www.idph.com.br/conteudos/ebooks/republic.pdf>

Výroční zprávy Vězeňské služby ČR za roky 2007 a 2009, dostupné z WWW: http://vscr.actimmy.com/client_data/1/user_files/19/file/PDF/annualreport2007cz.pdf
http://www.vscr.cz/client_data/1/user_files/19/file/PDF/plugin-annual_report_2009-Correct.pdf

Zpráva Ministerstva spravedlnosti ČR o plnění systémových opatření v oblasti vězeňství a trestní politiky z hlediska reformy vězeňství podle stavu ke dni 31. 3. 2006

Zpráva veřejného ochránce práv z návštěv věznic za rok 2006 [online], [cit. 2009-03-24], dostupná z WWW <http://www.ochrance.cz>

Zpráva veřejného ochránce práv ČR z návštěvy zařízení ze dne 5. 3. 2010 sp. zn. 40/2009/NZ/JPK [online], [cit. 2010-12-12], dostupná z WWW <http://www.ochrance.cz>

Příloha: Poznatky z výzkumu

Předmět, cíl a metody výzkumu

Předmětem výzkumu provedeného za účelem ověření závěrů předkládané disertační práce bylo vnímání citelnosti výkonu trestu odsouzenými. V rámci dotazníkového šetření byla náhodně vybraným vězňům poskytnuta možnost vyjádřit se k intenzitě vyjmenovaných opatření, omezujících základní lidská práva a svobody, jež vyplývají z povahy uloženého trestu a právních předpisů upravujících jeho výkon. Zmapování situace ve věznicích z pohledu samotných vězňů může pomoci k efektivnějšímu trestání, naplňování účelů trestu a správnému nastavení podmínek pro zacházení s odsouzenými. Neméně důležitým cílem výzkumu pak bylo sumarizovat a porovnat výsledky u jednotlivých omezení práv a svobod, aby bylo možno určit, která omezení hrají při působení újmy odsouzeným stěžejní roli. V rámci výzkumu byly rovněž kladeny dotazy na osobní poměry odsouzených tak, aby mohla být potvrzena či vyvrácena závislost vnímání citelnosti trestu na jednotlivých faktorech, jako jsou např. věk, vzdělání, profese a další.

Anonymní dotazníkové šetření bylo prováděno ve věznicích Heřmanice, Karviná, Mírov, Opava a ve vazebních věznicích Olomouc a Ostrava. Věznice Heřmanice je profilována především pro výkon TOS s ostrahou, nicméně nachází se zde také oddělení pro výkon TOS s dozorem. Nalezneme zde specializované oddělení pro výkon trestu odsouzených s mentální retardací, specializované oddělení pro ochranné léčení alkoholové závislosti a patologického hráčství a bezdrogovou zónu. Věznice je normována pro 660 vězňů. Ve Věznici Karviná vykonávají trest odsouzení zařazení do typu věznice s dozorem, dále pak odsouzení zařazení do specializovaného oddělení pro trvale pracovní nezařaditelné a odsouzené s mentální retardací, a to ve věznici se zvýšenou ostrahou. V době po ukončení mého výzkumu byli do Věznice Karviná umístěni také odsouzení na doživotí se zařazením do typu věznice se zvýšenou ostrahou. Věznice je normována pro 179 vězňů. Ačkoli základní profilací Věznice Mírov je zvýšená ostraha, nalezneme zde také oddělení s dozorem, s ostrahou, oddělení pro výkon doživotních trestů a oddělení specializované pro výkon trestu odsouzených s duševní poruchou a poruchou chování. Věznice je normována pro 339 vězňů. Věznice Opava byla v době výzkumu určena pro výkon trestního opatření odnětí svobody mladistvých mužů,

dále je zde oddělení pro výkon trestu dospělých mužů v kategorii s dozorem a nachází se zde všechny typy věznic pro odsouzené ženy. V současnosti již v této věznici nejsou umístěni mladiství odsouzení. Věznice je normována pro 450 vězňů, z toho pro 247 žen a 203 mužů. Ve Vazební věznici Olomouc se kromě oddělení pro výkon vazby nachází také oddělení pro výkon TOS mužů s dozorem, které je normováno pro 137 odsouzených. Obdobně je tomu ve Vazební věznici Ostrava, kde se navíc mohou v ojedinělých případech umisťovat odsouzení se zařazením do věznice s ostrahou. Pro odsouzené je zde vyčleněno 222 míst.

V období od října do prosince roku 2008 byly prostřednictvím zaměstnanců Vězeňské služby ČR náhodně vybraným odsouzeným ve výše uvedených věznicích a vazebních věznicích předloženy dotazníky s názvem „Výkon trestu odnětí svobody a jeho dopady na odsouzené“. Tyto dotazníky se členily na dvě části, přičemž první byla věnována otázkám na osobní poměry odsouzených. Byl zjišťován věk, pohlaví, dosažené vzdělání, povolání, existence pracovního poměru před výkonem trestu, typ věznice, v níž v daném okamžiku vykonávají trest či trestní opatření, trestný čin, pro nějž byli odsouzeni, délka doposud vykonaného trestu či trestního opatření, základní údaje o pěti předchozích odsouzeních (tj. počet, druh, výměra a způsob výkonu předchozích trestů či trestních opatření, trestná činnost, pro niž byli dříve odsouzeni). V druhé části dotazníku pak měli odsouzení určit, nakolik jednotlivá omezení spojená s výkonem trestu (trestního opatření) odnětí svobody považují za nepříjemná. K tomu jim byla stanovena stupnice od 1 do 4, kdy stupeň 1 vyjadřoval odpověď „vůbec mi to nevádí – toto omezení mě zásadně neovlivňuje“, stupeň 2 „trochu mi to vadí – jsem schopen si zvyknout“, stupeň 3 „velmi mi to vadí – nemohu se přizpůsobit“, stupeň 4 „vádí mi to výrazně – nechci, aby se opakovalo“. Z odpovědí odsouzených byla následně vypočítána průměrná hodnota, přičemž za výsledek odpovídající stupni 1 byla považována průměrná hodnota v rozmezí od 1 do 1,75 včetně, stupni 2 v rozmezí od 1,75 do 2,5 včetně, stupni 3 v rozmezí od 2,5 do 3,25 včetně a stupni 4 v rozmezí od 3,25 do 4.

Mezi jednotlivá omezení bylo do dotazníku zahrnuto: omezení práva na nedotknutelnost osoby, práva na soukromí, svobody pohybu a pobyt, zachování listovního tajemství, svobodné volby povolání (dále jen povinná práce), práva na stávkou, práva zakládat spolky, sdružení, odborové organizace, strany a hnutí a práva sdružovat se v nich (dále jen zakládání sdružení), práva podnikat, práva provozovat

jinou hospodářskou činnost (dále jen hospodářská činnost), práva svobodné volby lékaře, práva vykonávat volené a jiné veřejné funkce (dále jen veřejné funkce), svobody nakládání se svým majetkem, kontaktu s osobami blízkými, kontaktu s jinými osobami, přístupu ke vzdělání, výběru a množství stravy (dále jen strava), konzumace alkoholických nápojů (dále jen požívání alkoholu), výběru oděvu a omezení při povinnosti podrobit se pokynům, rozhodnutím a donucovacím prostředkům zaměstnanců věznice (dále jen pokyny VS ČR). Dále bylo odsouzeným umožněno samostatně dopsat, jaká jiná omezení vyplývající z výkonu trestu považují za nepřijemná, a co naopak považují za prospěšné.

Celkový počet vyplněných dotazníků činil 802, avšak k finálnímu vyhodnocení bylo způsobilých pouze 795 dotazníků. Tento úbytek byl důsledkem zejména jejich nesprávným vyplněním nebo nevyplněním podstatných částí. Základní přehled o počtu respondentů poskytuje tabulka č. 1, přičemž díky tabulce č. 2 je možno provést porovnání se stavem odsouzených osob ke dni 31. 12. 2008, který byl zjištěn ze Statistické ročenky VS ČR za rok 2008.

Tabulka č. 1 – Přehled počtu respondentů

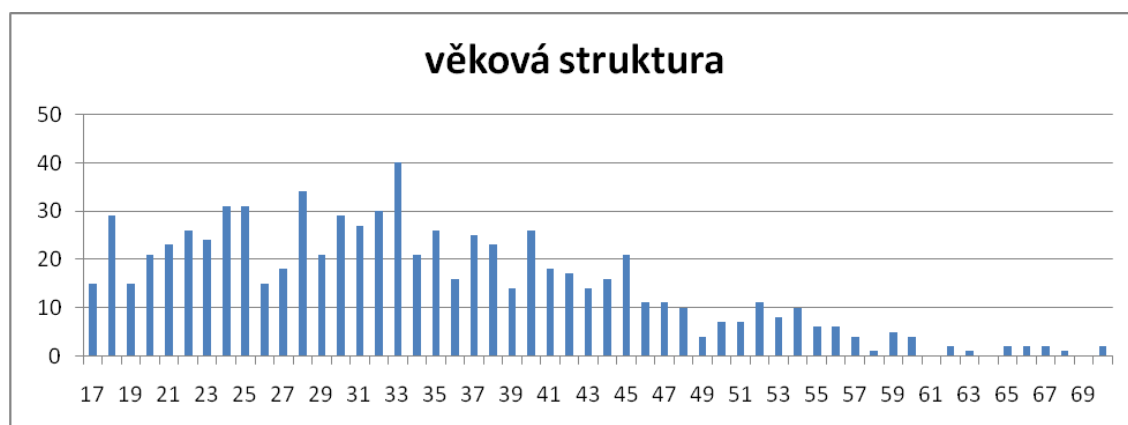
věznice	dohled		dozor		ostraha		zvýšená ostraha		mladiství		úhrnem		celkem
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Heřmanice			9		156						165		165
Karviná			70		1		17				88		88
Mírov			1				52				53		53
Olomouc	2		50								52		52
Opava	3	13	139	72		86		21	51		193	192	385
Ostrava			44	8							44	8	52
úhrnem	5	13	313	80	157	86	69	21	51		595	200	795
celkem	18		393		243		90		51		795		795

Tabulka č. 2 – Stavy vězňených osob ve vybraných věznicích ke dni 31. 12. 2008

věznice	dohled		dozor		ostraha		zvýšená ostraha		mladiství		úhrnem		celkem
	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	M	Ž	
Heřmanice			125		625						750		750
Karviná			116				65				181		181
Mírov			9		36		328				373		373
Olomouc			101	1	15				2		119		119
Opava		11	178	103		83		20	63		241	217	458
Ostrava	1		149	23	46	1	1		2		199	24	223
úhrnem	1	11	678	127	722	84	394	20	67		1863	241	2104
celkem	12		805		806		414		67		2104		2104

Vzhledem k tomu, že dotazníkové šetření probíhalo postupně po dobu tří měsíců, kdy se aktuální stav vězněných osob průběžně měnil, nelze stanovit přesné procentuální vyjádření počtu respondentů k počtu fakticky vězněných osob, resp. odsouzených. Nicméně s vyšší mírou pravděpodobnosti lze konstatovat, že dotazník byl proveden u necelých 38 % odsouzených nacházejících se ve věznicích na Severní Moravě (výše popsány). Dle Statistické ročenky VS ČR byl celkový stav vězeňské populace v České republice ke dni 31. 12. 2008 18 100 odsouzených. K celkovému počtu odsouzených vězňů tak respondenti představovali přibližně 4,4%. Za zmínku pak stojí, že dotazníky vyplnilo zhruba 76% mladistvých vězněných na Severní Moravě (k celkovému počtu 152 mladistvých v České republice tvoří 33,5%), 83% žen vězněných na Severní Moravě (k celkovému počtu 891 vězněných žen v České republice tvoří 22,4%).

Následující graf znázorňuje věkovou strukturu respondentů. Nejmladším respondentům bylo 17 let, nejstarším 70 let. Vyjma věku 61, 64 a 69 let byly zastoupeny všechny věkové skupiny v počtech odrážejících běžný stav vězeňské populace.

Graf č. 1 – Věková struktura respondentů

Výsledky a hodnocení

V následujících tabulkách a grafech budou shrnuty podstatné údaje čerpané z odpovědí respondentů. Kde se objeví údaj „citelnost“, jedná se o průměrnou hodnotu dostupných odpovědí respondentů, zaokrouhlenou na dvě desetinná místa. Pod souhrnný výraz „technik“ v rámci hodnocení profesních skupin byla podřazována strojírenská povolání (např. strojař, elektrotechnik, automechanik, zámečnick apod.), pod výraz „manažer/úředník“ pak obchodníci, ekonomové, účetní, ale také učitelé, právníci, případně další typově podobná povolání. Jako „násilná“ trestná činnost byly pro účely vyhodnocení druhu trestné činnosti, pro niž se odsouzení nachází ve výkonu trestu, souhrnně označeny trestné činy dle §§ 215, 215a, 219, 221, 222, 234, 235 a 241 tr. zák. (pozn. dotazník byl vypracován před nabytím účinnosti trestního zákoníku), výraz „majetková“ zahrnuje trestné činy dle §§ 247, 248, 249, 250, 250a, 250b, 250c, 251, 254 a 256 tr. zák., „hospodářská“ pak trestné činy dle §§ 118, 126, 128, 140, 147, 148 tr. zák., „drogová“ trestné činy dle §§ 187, 187a, 188, 188a tr. zák. Samostatně jsou posuzovány trestné činy vraždy dle § 219 tr. zák. pod výrazem „vražda“ a zanedbání povinné výživy dle § 213 tr. zák. pod výrazem „výživa“. Kvalifikované skutkové podstaty u uvedených trestných činů nebyly zohledňovány.

Tabulka č. 3 – Vnímání citelnosti podle pohlaví a typu věznice

odsouzení	dohled		dozor		ostraha		zvýšená ostraha		mladiství		celkem	
	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost
muži	5	2	313	2,37	157	2,41	69	2,52	51	2,37	595	2,39
ženy	13	2,11	80	2,22	86	2,45	21	2,33			200	2,32
úhrnem	18	2,08	393	2,34	243	2,42	90	2,48	51	2,37	795	2,38

Jako jeden z nejdůležitějších výsledků provedeného průzkumu lze označit hodnotu vnímání citelnosti souhrnně všemi respondenty. Průměr 2,38 odpovídá hodnocení „trochu mi to vadí – jsem schopen si zvyknout“, přičemž všechny blíže rozebrané hodnoty v tabulce č. 3, vyjma vnímání citelnosti odsouzených mužů ve věznici se zvýšenou ostrahou, nepřesáhly hranici 2,5, za níž je teprve možno označit omezení spojená s režimem výkonu trestu jako výrazně nepříjemná. Citelnost dopadu všech omezení na odsouzené muže v nejpřísnějším typu věznice pak dosáhla hodnoty jen 2,52, což se u formálně nejpřísnějšího druhu sankce jeví jako hodnota velmi nízká.

Z této tabulky lze prokázat závislost citelnosti výkonu trestu na typu věznice, v níž je trest vykonáván. Na druhou stranu rozdíly mezi muži a ženami jsou spíše zanedbatelné.

Tabulka č. 4 – Vnímání citelnosti podle jednotlivých věznic a vazebních věznic

věznice	Heřmanice	Karviná	Mírov	Olomouc	Opava			Ostrava		celkem
					muži	ženy	mladiství	muži	ženy	
počet	165	88	53	52	142	192	51	44	8	795
citelnost	2,41	2,43	2,55	2,26	2,46	2,32	2,37	2,03	2,19	2,38
úhrnem					2,38			2,06		

Hodnoty uvedené v tabulce č. 4 odpovídají konstatované závislosti vnímání citelnosti na typu věznice, v níž je trest vykonáván. Vazební věznice Ostrava a Olomouc, které jsou profilovány jako věznice s dozorem, dosahují oproti Věznici Mírov s nejpřísnějším režimem nejnižších hodnot.

Tabulka č. 5 – Vnímání citelnosti podle vzdělání

vzdělání	dohled		dozor		ostraha		zvýšená ostraha		mladiství		úhrnem	
	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost
základní	14	2,13	250	2,35	176	2,42	58	2,44	51	2,37	549	2,38
střední	3	1,93	131	2,32	64	2,44	28	2,5			226	2,37
vysoké			9	2,06	3	2,19	4	2,82			16	2,27

Obecně by bylo možno předpokládat, že vysokoškolsky vzdělaní vězni budou výkon trestu považovat spíše za velmi nepříjemný, přičemž v porovnání s osobami se středním a především se základním vzděláním bude jejich hodnocení nejpřísnější. Takto by bylo možno vycházet z předpokladu, že osoby se širšími zkušenostmi, příp. zájmy a možnostmi, při nástupu do výkonu trestu také nejvíce ztratí. Výsledky tabulky č. 5 však prokazují opak, přičemž nelze jednoznačně uvést pro tento trend důvod. Není neobvyklé, že počty respondentů v jednotlivých kategoriích se řádově liší, když v celé České republice je zhruba 85% odsouzených bez maturity a jen necelá 2% odsouzených dosáhlo vzdělání na vysoké škole (viz. Statistická ročenka VS ČR za rok 2008).

Tabulka č. 6 – Vnímání citelnosti podle zaměstnanosti před nástupem do VTOS

zaměstnaní před nástupem	dohled		dozor		ostraha		zvýšená ostraha		mladiství		úhrnem	
	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost
ano	12	2,27	212	2,41	119	2,43	44	2,34	8	2,58	395	2,41
ne	5	1,68	169	2,25	124	2,41	45	2,59	43	2,32	374	2,34

Tabulka č. 7 – Vnímání citelnosti podle profese respondentů

profesní skupiny	kuchař / číšník	dělník	zedník	technik	OSVČ	manažer / úředník	starobní důchod	invalidní důchod	rodičovská dovolená	neuvedeno
počet	54	83	51	135	39	26	5	7	12	258
citelnost	2,41	2,4	2,31	2,34	2,34	2,29	2,37	2,52	2,43	2,4

Povinností soudu při určování druhu, výměry a způsobu výkonu trestu je zohlednit osobní, majetkové či jiné poměry obžalovaného, přičemž má také přihlídnout k důsledkům, které lze očekávat od trestu pro budoucí život pachatele (§ 39 odst. 1 TZ). Tabulka č. 6 sleduje rozdíly ve vnímání citelnosti v závislosti na tom, zda byl odsouzený před nastoupením výkonu trestu zaměstnán či nikoli. Tabulka č. 7 pak závislost na povolání odsouzených a jejich pracovních možnostech. Z výsledků obou tabulek je pak možné učinit závěr, že nelze předem předpokládat např. obecně vyšší vnímání citelnosti osobami před nástupem výkonu trestu zaměstnanými, vyšší či nižší citelnost u jednotlivých profesí, když rozdíly mezi jednotlivými kritérii jsou zanedbatelné. Možnost stanovení odpovídající prognózy soudem podle těchto kritérií je tak výrazně snížena, je-li vůbec reálná.

Tabulka č. 8 – Vnímání citelnosti podle věku

věkové skupiny	17 - 19	20 - 35	36 - 50	51 - 60	61 - 70
počet	59	417	233	62	12
citelnost	2,45	2,39	2,39	2,23	1,99

Ačkoli ve všech kategoriích byly uvedeny hodnoty odpovídající stupni 2 „trochu mi to vadí – jsem schopen si zvyknout“, lze vysledovat klesající tendenci v závislosti na rostoucím věku. U mladistvých může být tento trend ovlivněn potřebou nevázaného a nekontrolovaného života, touhou po kontaktu s lidmi, u dospělých ekonomickou aktivitou a snahou po kariérním postupu, zatímco u osob pokročilého věku tyto potřeby zpravidla nehrají podstatnou roli. Je možno domyslet, že TOS o stejné výměře a ve stejném typu věznice tedy mladým lidem působí větší újmu.

Tabulka č. 9a – Vnímání citelnosti podle celkové doby doposud strávené ve VTOS

celková doba (měsíce)	0 - 1	0 - 6	0 - 12	12 - 24	24 - 36	36 - 48	48 - 60	60 - 72	72 - 84	84 - 96	96 - 108	108 - 120
počet	9	112	240	148	96	63	49	39	29	15	17	21
citelnost	2,09	2,21	2,31	2,33	2,47	2,38	2,45	2,45	2,41	2,35	2,30	2,34

Tabulka č. 9b – Vnímání citelnosti podle celkové doby doposud strávené ve VTOS

celková doba (měsíce)	dohled		dozor		ostraha		zvýšená ostraha		mladiství		úhrnem	
	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost
0 - 12	9	2,11	174	2,34	28	2,18	4	2,28	25	2,4	240	2,31
12 - 60	7	1,98	174	2,36	120	2,44	31	2,52	24	2,38	356	2,39
60 - 120	2	2,29	32	2,23	60	2,45	27	2,43			121	2,39
120 - 378			6	2,16	32	2,49	25	2,58			63	2,49

Výměra trestu bývá obecně pokládána za základní a nejdůležitější kritérium pro ukládání přísnějšího trestu. Jak je však patrné z tabulek č. 9a, 9b, vnímání citelnosti v závislosti na celkové době strávené ve VTOS, a to včetně předchozích odsouzení, značně kolísá, přičemž v uvedených hodnotách nelze nalézt obecnější trend (např. ve věznicích s dozorem klesá, zatímco ve věznicích s ostrahou roste). Za zmínku stojí poměrně příznivé hodnocení 2,09 u odsouzených, kteří v době vyplnění dotazníku trávili ve VTOS svůj první měsíc v životě, a 2,21 u odsouzených, kteří ve VTOS nevykonali více než 6 měsíců, což může svědčit o minimálním výskytu tzv. šoku z uvěznění. Ačkoli nebyla prokázána závislost citelnosti na délce doposud vykonaného trestu, opět z výše uvedených tabulek vyplývá vzrůstající tendence vnímání citelnosti v závislosti na typu věznice, v níž je trest vykonáván.

Tabulka č. 10 – Vnímání citelnosti podle počtu předchozích odsouzení vykonaných ve věznicích

ve výkonu trestu	dohled		dozor		ostraha		zvýšená ostraha		mladiství		úhrnem	
	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost	počet	citelnost
poprvé	15	2,13	254	2,34	91	2,38	40	2,47	34	2,39	434	2,35
podruhé	1	1,58	68	2,32	57	2,37	19	2,78	15	2,39	160	2,39
potřetí	1	2,21	29	2,42	30	2,46	9	2,28			69	2,42
počtvrté			16	2,4	22	2,52	4	2,3			42	2,45
popáté			6	2,61	21	2,56	4	2,3			35	2,55
pošesté a vícekrát			7	1,98	22	2,45	6	2,38			35	2,34

Počáteční hypotéza, týkající se závislosti vnímání citelnosti na počtu předchozích pobytů ve VTOS, předpokládala, že se bude tato citelnost s každým dalším pobytem ve věznicích postupně snižovat. Jak lze vysledovat z tabulky č. 10, opět je trend spíše opačný. Vyjma odsouzených, kteří se ocitli ve VTOS pošesté (příp. více), s každým dalším odsouzením míra citelnosti nepatrně rostla. Je pravděpodobné, že k tomu mohlo dojít z důvodu aplikace § 39a odst. 2 tr. zák. (později § 56 odst. 2 TZ),

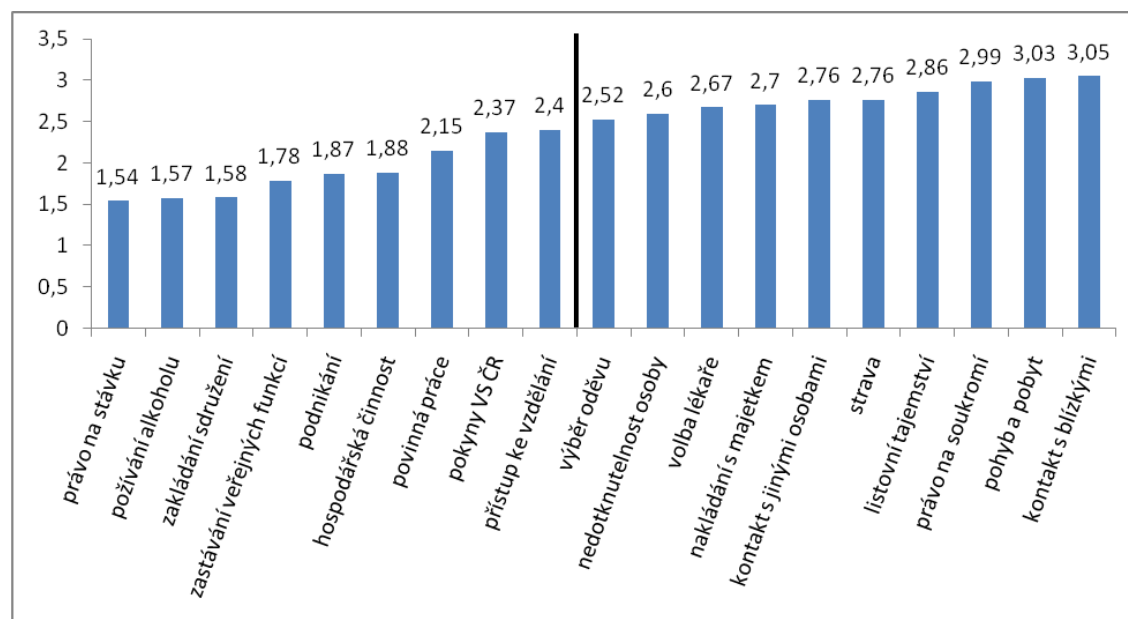
když byli pachatelé pro svá předchozí odsouzení zařazováni do přísnějších typů věznic, případně kvůli delším trestům, které jim mohly být pro opakovaná protiprávní jednání uloženy. Tento závěr však nelze jednoznačně potvrdit.

Tabulka č. 11 – Vnímání citelnosti podle druhu spáchané trestné činnosti, pro niž byl respondent potrestán

trestná činnost	vražda	násilná	majetková	hospodářská	drogová	výživné
počet	80	262	368	18	57	50
citelnost	2,33	2,46	2,33	2,32	2,41	2,18

Jak vyplývá z výše uvedené tabulky, vězni, kteří byly odsouzeni pro násilnou, příp. drogovou trestnou činnost, vykázali vyšší hodnoty citelnosti oproti ostatním. Tento výsledek bylo možno očekávat, neboť trendy trestní politiky svědčí o potřebách přísněji trestat pachatele právě této závažné trestné činnosti.

Graf č. 2 – Seřazení jednotlivých omezení od nejmírnějšího po nejcitelnější

V předcházejícím grafu byla seřazena vybraná omezení spojená s výkonem trestu (trestního opatření) odnětí svobody podle vyhodnocené citelnosti (dále srov. tabulky 12a až 12f). Jako nejpřísnější byla označena omezení kontaktu s blízkými osobami, pohybu a pobytu, rovněž pak práva na soukromí, která představují opatření nedílně spjatá s VTOS a charakterizují podstatu vězeňských trestů. Lze konstatovat, že pokud by byly výsledky odlišné, znamenalo by to špatné nastavení podmínek pro

zacházení s odsouzenými. V grafu naznačená černá čára vyjadřuje hranici 2,5, od níž nalevo se nacházejí omezení mírnější. Pokud se týká omezení práva na stávku, požívání alkoholu, zakládání sdružení, zastávání veřejných funkcí, práva na podnikání a provozování hospodářské činnosti, jedná se s výjimkou požívání alkoholu o práva, které i na svobodě využívá jen omezený počet lidí. V rámci VTOS tak hrají jen málo významnou roli. Větší pozornost si však zaslouží hodnoty, týkající se povinné práce (2,15), povinnosti podrobit se režimu VTOS a plnit pokyny zaměstnanců VS ČR (2,37). U těchto omezení se otevírá prostor k možnému zpřísnění, utvrzení režimu a jeho důslednější kontrole. Dle mého názoru by se měla citelnost obou těchto opatření nacházet za hranicí 2,5. Pokud by tomu tak bylo a tato dílčí opatření by zvyšovala celkovou citelnost VTOS, mohla by být díky tomu některá jiná omezení zmírněna ve snaze zefektivnit resocializaci odsouzených. Mám tím na mysli např. již uvedený kontakt s blízkými osobami, který je jedním ze zásadních motivačních faktorů nápravy pachatele (např. možností častějších návštěv apod.)

Tabulka č. 12a – Vnímání citelnosti jednotlivých omezení podle vybraných kritérií

omezení svobod	všichni	pohlaví		typ věznice					vzdělání		
		muži	ženy	dohled	dozor	ostraha	zvýšená ostraha	mladiství	základní	střední	vysoké
nedotknutelnost osoby	2,6	2,52	2,81	2,39	2,53	2,66	2,89	2,33	2,6	2,57	2,63
právo na soukromí	2,99	2,96	3,09	2,67	2,93	3,14	3,06	2,67	3,03	2,92	2,69
pohyb a pobyt	3,03	3,03	3,06	2,65	2,98	3,11	3,08	3,07	3,05	3,01	2,88
listovní tajemství	2,86	2,86	2,85	2,94	2,89	2,93	2,84	2,23	2,85	2,91	2,69
povinná práce	2,15	2,2	2,03	1,72	2,13	2,21	2,23	2,09	2,2	2,05	1,88
právo na stávku	1,54	1,59	1,4	1,61	1,58	1,5	1,5	1,53	1,57	1,51	1,38
zakládání sdružení	1,58	1,65	1,41	1,67	1,54	1,57	1,55	2,02	1,62	1,5	1,5
podnikání	1,87	1,96	1,59	1,53	1,86	1,86	2,16	1,61	1,8	1,97	2,56
hospodářská činnost	1,88	2	1,51	1,47	1,83	1,86	2,08	2,13	1,85	1,91	2,25
volba lékaře	2,67	2,61	2,85	2,5	2,55	2,86	2,85	2,32	2,65	2,69	2,69
zastávání veřejných funkcí	1,78	1,83	1,62	1,72	1,78	1,7	1,84	2,04	1,8	1,73	1,63
nakládání s majetkem	2,7	2,73	2,64	2,39	2,66	2,72	3,01	2,61	2,68	2,79	2,63
kontakt s blízkými	3,05	3,04	3,09	2,71	3,02	3,07	3,26	3	3	3,16	3,38
kontakt s jinými osobami	2,76	2,76	2,75	2,33	2,72	2,79	2,95	2,74	2,68	2,95	2,88
přístup ke vzdělání	2,4	2,44	2,29	2,06	2,38	2,42	2,57	2,37	2,36	2,5	2,69
strava	2,76	2,81	2,61	1,94	2,63	2,97	2,86	2,8	2,8	2,71	2,19
požívání alkoholu	1,57	1,62	1,4	1,22	1,6	1,52	1,39	2	1,64	1,42	1
výběr oděvu	2,52	2,53	2,51	1,67	2,45	2,64	2,46	2,92	2,57	2,46	1,88
pokyny VS ČR	2,37	2,31	2,54	2,33	2,32	2,41	2,41	2,51	2,44	2,24	1,88

Tabulka č. 12b – Vnímání citelnosti jednotlivých omezení podle vybraných kritérií

omezení svobod	věznice						zaměstnání před nástupem do VTOS					
	Ostrava	Karviná	Heřmanice	Mírov	Opava muži	Olomouc	ano	ne	rodičovská dovolená	invalidní důchod	starobní důchod	
nedotknutelnost osoby	2,36	2,76	2,45	2,92	2,48	2,41	2,6	2,58	3,18	2,57	3,2	
právo na soukromí	2,79	3,1	3,05	3,08	2,92	2,77	2,97	3,01	3,33	3	3,2	
pohyb a pobyt	2,81	3,21	3,05	3,25	2,98	2,71	3	3,06	3,33	3,5	3,4	
listovní tajemství	2,67	2,93	2,88	2,92	3,06	2,88	2,88	2,83	3,09	3,29	3,2	
povinná práce	1,63	2,14	2,24	2,34	2,38	2,14	2,17	2,14	2,67	2	1,6	
právo na stávku	1,24	1,59	1,51	1,55	1,84	1,53	1,58	1,52	1,5	1,29	1,2	
zakládání sdružení	1,24	1,49	1,61	1,68	1,83	1,48	1,6	1,58	1,33	1,29	1,4	
podnikání	1,58	1,93	1,98	2,25	2,07	2,06	2,01	1,73	1,45	2,14	1,6	
hospodářská činnost	1,51	1,88	1,98	2,29	2,1	1,96	1,96	1,8	1,17	2,29	1,6	
volba lékaře	2,16	2,57	2,75	2,89	2,65	2,45	2,71	2,61	2,83	3,29	2,4	
zastávání veřejných funkcí	1,45	1,76	1,7	1,98	1,98	1,82	1,85	1,71	1,67	1,57	1	
nakládání s majetkem	2,48	2,79	2,73	3,1	2,73	2,63	2,75	2,66	2,42	3,29	2,6	
kontakt s blízkými	2,8	3,14	3,12	3,35	3,04	2,6	3,09	3,01	3,42	3,29	3,4	
kontakt s jinými osobami	2,56	3	2,85	2,92	2,67	2,4	2,81	2,71	3	2,57	3,4	
přístup ke vzdělání	2,02	2,54	2,48	2,58	2,54	2,22	2,53	2,28	2,4	2,57	2,2	
strava	2,23	2,95	3,03	2,9	2,71	2,55	2,77	2,74	2,25	3,43	3	
požívání alkoholu	1,35	1,5	1,56	1,44	1,79	1,67	1,55	1,59	1,08	1,29	1,6	
výběr oděvu	2,18	2,62	2,55	2,38	2,47	2,52	2,51	2,52	3	3,14	3	
pokyny VS ČR	1,98	2,3	2,3	2,48	2,39	2,2	2,38	2,37	3	2,29	2	

Tabulka č. 12c – Vnímání citelnosti jednotlivých omezení podle vybraných kritérií

omezení svobod	věkové skupiny					celková doba ve VTOS (měsíce)					
	17 - 19	20 - 35	36 - 50	51 - 60	61 - 70	0 - 6	0 - 12	6 - 12	12 - 60	60 - 120	120 - 378
nedotknutelnost osoby	2,46	2,6	2,62	2,57	2,75	2,42	2,48	2,53	2,59	2,68	2,87
právo na soukromí	2,77	3,03	3,04	2,82	2,67	2,69	2,84	2,97	3,01	3,07	3,3
pohyb a pobyt	3,13	3,09	2,97	2,97	2,5	2,81	2,92	3,02	3,05	3,13	3,2
listovní tajemství	2,49	2,91	2,88	2,83	2,75	2,8	2,88	2,96	2,84	2,81	3
povinná práce	2,25	2,13	2,26	1,92	1,42	1,9	2,02	2,13	2,2	2,12	2,46
právo na stávku	1,63	1,53	1,59	1,48	1	1,53	1,55	1,57	1,56	1,55	1,44
zakládání sdružení	2,04	1,51	1,63	1,56	1,18	1,5	1,55	1,6	1,59	1,59	1,65
podnikání	1,67	1,81	2	2,07	1,36	1,68	1,78	1,87	1,84	2,06	2,02
hospodářská činnost	2,13	1,82	1,95	1,96	1,27	1,7	1,77	1,83	1,89	2,01	1,98
volba lékaře	2,44	2,72	2,73	2,31	2,27	2,27	2,41	2,53	2,75	2,88	2,77
zastávání veřejných funkcí	2,05	1,8	1,76	1,59	1	1,59	1,74	1,86	1,89	1,58	1,67

nakládání s majetkem	2,74	2,67	2,81	2,72	2	2,65	2,67	2,69	2,68	2,7	3,11
kontakt s blízkými	3,05	3,03	3,12	2,93	2,83	3,04	3,08	3,12	3,02	3,03	3,16
kontakt s jinými osobami	2,8	2,75	2,82	2,53	2,83	2,68	2,76	2,84	2,73	2,77	2,9
přístup ke vzdělání	2,42	2,44	2,43	2,13	1,73	2,21	2,37	2,51	2,42	2,33	2,57
strava	2,86	2,87	2,67	2,33	2,33	2,59	2,71	2,81	2,75	2,88	2,82
požívání alkoholu	2,05	1,64	1,36	1,34	1,27	1,47	1,65	1,81	1,59	1,4	1,39
výběr oděvu	2,98	2,61	2,39	2,03	2,18	2,35	2,47	2,58	2,59	2,38	2,58
pokyny VS ČR	2,58	2,43	2,27	2,2	2,09	2,2	2,29	2,37	2,45	2,3	2,41

Tabulka č. 12d – Vnímání citelnosti jednotlivých omezení podle vybraných kritérií

omezení svobod	ve výkonu trestu						
	první měsíc	poprvé	podruhé	potřetí	počtvrté	popáté	pošesté a vícekrát
nedotknutelnost osoby	2,11	2,53	2,58	2,72	2,83	2,97	2,57
právo na soukromí	2,33	2,9	2,97	3,03	3,45	3,57	3,03
pohyb a pobyt	2,22	3,01	3,09	2,91	3,29	3,17	3,06
listovní tajemství	3	2,87	2,72	2,83	3,05	3,24	2,88
povinná práce	1,67	2,11	2,19	2,18	2,23	2,61	2,12
právo na stávku	1,78	1,55	1,55	1,6	1,54	1,29	1,66
zakládání sdružení	1,44	1,57	1,65	1,57	1,38	1,45	1,94
podnikání	1,89	1,86	1,86	2,04	1,88	1,76	1,89
hospodářská činnost	1,88	1,82	2,01	2,12	1,83	1,74	1,85
volba lékaře	2,33	2,59	2,68	2,96	3	3,03	2,44
zastávání veřejných funkcí	1,67	1,81	1,85	1,81	1,44	1,73	1,52
nakládání s majetkem	2,56	2,7	2,64	2,65	2,9	3,11	2,8
kontakt s blízkými	3,11	3,08	2,98	3,03	3,23	3,26	2,82
kontakt s jinými osobami	2	2,76	2,76	2,79	2,8	3,14	2,53
přístup ke vzdělání	2,22	2,39	2,41	2,32	2,6	2,53	2,51
strava	2,22	2,69	2,92	2,87	2,7	2,91	2,82
požívání alkoholu	1,33	1,58	1,66	1,55	1,27	1,29	1,47
výběr oděvu	2,11	2,51	2,55	2,57	2,48	2,82	2,38
pokyny VS ČR	1,89	2,34	2,4	2,39	2,66	2,71	2,15

Tabulka č. 12e – Vnímání citelnosti jednotlivých omezení podle vybraných kritérií

omezení svobod	trestná činnost					
	vražda	násilná	majetková	hospodářská	drogová	zanedbání povinné výživy
nedotknutelnost osoby	2,73	2,71	2,48	2,67	2,82	2,38
právo na soukromí	2,93	3,09	2,88	2,94	3,28	2,8
pohyb a pobyt	2,91	3,11	3,01	3,17	3,11	2,67
listovní tajemství	2,86	2,91	2,76	2,67	2,91	2,82
povinná práce	2,06	2,21	2,09	2,11	2,05	2,12
právo na stávku	1,43	1,63	1,5	1,5	1,36	1,58

zakládání sdružení	1,49	1,64	1,59	1,5	1,4	1,5
podnikání	1,88	2,03	1,79	2,44	1,61	1,8
hospodářská činnost	1,87	2	1,84	2,17	1,67	1,71
volba lékaře	2,75	2,75	2,63	2,56	3	2,18
zastávání veřejných funkcí	1,69	1,88	1,72	2,11	1,7	1,67
nakládání s majetkem	2,72	2,85	2,58	2,89	2,81	2,56
kontakt s blízkými	3,01	3,11	3	2,94	3,11	2,88
kontakt s jinými osobami	2,71	2,82	2,69	2,72	2,88	2,67
přístup ke vzdělání	2,43	2,46	2,37	2,11	2,46	2,04
strava	2,65	2,89	2,75	2,06	2,89	2,53
požívání alkoholu	1,44	1,6	1,57	1,5	1,41	1,45
výběr oděvu	2,35	2,58	2,53	2,11	2,75	2,22
pokyny VS ČR	2,22	2,43	2,44	2	2,5	1,83

Tabulka č. 12f – Vnímání citelnosti jednotlivých omezení podle vybraných kritérií

omezení svobod	profesní skupiny						
	kuchař / číšník	dělník	technik	manažer / úředník	OSVČ	zedník	neuveдено
nedotknutelnost osoby	2,78	2,61	2,47	2,62	2,29	2,39	2,64
právo na soukromí	3,13	3	2,91	2,81	2,64	3	3,01
pohyb a pobyt	3,13	3	2,97	2,85	2,71	2,91	3,12
listovní tajemství	2,96	3,04	2,77	2,92	2,64	2,74	2,81
povinná práce	2,15	2,28	2,1	2,12	1,97	2,23	2,23
právo na stávkou	1,46	1,67	1,59	1,46	1,49	1,72	1,53
zakládání sdružení	1,52	1,69	1,66	1,48	1,62	1,6	1,6
podnikání	1,7	1,84	1,93	2,23	2,47	1,84	1,75
hospodářská činnost	1,64	1,78	1,86	2,08	2,3	1,82	1,93
volba lékaře	2,67	2,67	2,67	2,68	2,79	2,37	2,59
zastávání veřejných funkcí	1,62	1,81	1,67	1,5	1,85	1,79	1,86
nakládání s majetkem	2,72	2,8	2,82	2,81	2,64	2,85	2,6
kontakt s blízkými	3,31	3	2,93	3,19	3,13	2,96	3,02
kontakt s jinými osobami	3	2,7	2,68	2,42	3	2,55	2,77
přístup ke vzdělání	2,53	2,39	2,42	2,54	2,49	2,19	2,33
strava	2,94	2,84	2,78	2,42	2,54	2,68	2,84
požívání alkoholu	1,54	1,54	1,53	1,23	1,38	1,83	1,75
výběr oděvu	2,57	2,36	2,52	2,08	2,31	2,29	2,69
pokyny VS ČR	2,56	2,49	2,18	2,04	2,18	2,3	2,5

Odsouzení dále jako nepříjemná omezení spojená s výkonem trestu (trestního opatření) odnětí svobody uváděli: nedostatek soukromí (soužití s dalšími odsouzenými na omezeném prostoru – vězeňská subkultura, svlékání při osobních prohlídkách, odposlech telefonu, prověrky početního stavu), poté nedostatečné hygienické podmínky (sprchování jen ve vymezeném čase, společné toalety, možnost nakažení různými chorobami, málo tepla, kuřácké prostředí, vyšší omezení z důvodu zdravotních komplikací), málo aktivit (sportu, práce), vycházek, peněz, balíčků a zboží v kantýně, dodržování stanoveného řádu, nedodržování režimu a povinností ostatními odsouzenými i zaměstnanci VS ČR, omezení kontaktu s osobami na svobodě (návštěvy bez kontaktu, péče o děti, vzdálenost věznice od bydliště, omezení telefonování), nedostatek zeleně, nemožnost platit dluhy, absence kontaktu se zvířaty, výkon dozoru státního zastupitelství a soudu, nesamostatnost, ponížení, nemožnost využití vzdělání, absence možnosti využití internetu.

Jako prospěšné faktory pak označili: odpočinek, člověk nemusí na nic myslet, relaxace, pravidelná strava, práce, pomoc civilních zaměstnanců, kontroly zneužívání návykových látek, poznání sebe sama, učení se disciplíně.

Klíčová slova:

trest; účel trestu; citelnost trestu; účinnost trestu; principy trestání; systém trestů; nepodmíněný trest odnětí svobody; ukládání trestů; trestní sazba; diferenciacce věznic; přerazování vězňů; podmíněné propuštění; vězeňství; humanizace; výkon trestu odnětí svobody; práva a povinnosti vězňů; programy zacházení; kontrola nad výkonem trestu

Key words:

punishment; purpose of punishment; severity of punishment; effectivity of punishment; principles of sentencing; system of punishments; unconditional sentence of imprisonment; sentencing; rate of punishment; prison differentiation; shifting of detainees; parole; penitentiary; humanization; execution of imprisonment; rights and duties of inmates; act of correction; supervision of enforcement